

O celtismo e a materia de Bretaña na literatura galega: Cara á construción dun contradiscurso histórico ficcional na obra de Xosé Luís Méndez Ferrín.

María Jesús Lama López

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

**DEPARTAMENT DE FILOLOGIA ROMÀNICA
DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA**

Programa CRÍTICA DEL TEXT I LES SEVES APLICACIONS (Bienni 1995-1997)

Per a optar al títol de DOCTORA EN FILOLOGIA ROMÀNICA

**O CELTISMO E A MATERIA DE BRETAÑA NA
LITERATURA GALEGA: CARA Á CONSTRUCCIÓN DUN
CONTRADISCURSO HISTÓRICO FICCIONAL NA OBRA DE
XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN.**

**Presentat per: MARÍA JESÚS LAMA LÓPEZ
Director: Dr. Basilio Losada Castro
Tutora: Dra. Helena González Fernández**

Barcelona, octubre de 2001

ÍNDICE

ÍNDICE	3
Agradecementos	7
I. INTRODUCCIÓN	9
II. A INVENCIÓN DA NACIÓN E A FABRICACIÓN DUN SISTEMA LITERARIO NACIONAL.	25
1. Os procedementos de <i>nation-building</i> e a literatura.	27
2. Por unha interpretación do sistema literario galego dende o funcionalismo dinámico.	36
2.1. A literatura como sistema socio-cultural.	36
2.2. Características do sistema literario. O sistema dinámico ou polisistema.	39
2.3. A creación dun sistema literario nacional. A fabricación dun repertorio.	43
2.4. O cambio diacrónico. Canonicidade estática e dinámica.	50
2.5. A planificación cultural e a creación de enerxía.	52
2.6. A supervivencia do repertorio.	56
3. Consideracións sobre a creación dunha literatura nacional en Galicia	58
III. CELTISMO E MATERIA DE BRETAÑA NA LITERATURA GALEGA DOS SÉCULOS XIX e XX: DE PONDAL A MÉNDEZ FERRÍN.	63
1. Aproximación ó celtismo nos historiadores do século XIX.	65
1.1. Verea y Aguiar, iniciador do celtismo.	65
1.2.- A xeración de 1846 e a historia.	71
1.3.- Benito Vicetto, entre a ficción e a historia.	81
1.4.- Manuel Murguía, historiador e ideólogo do galeguismo.	88
1.5.- Outros autores do século XIX.	96
1.6.- Importancia do celtismo na configuración do nacente ideario galeguista.	101

2.- O celtismo reflíctese na literatura: os escritores do s. XIX e a significación de Eduardo Pondal.	105
2.1.- Primeiras representacións do celtismo na literatura galega.	105
2.2.- O mundo celta de Eduardo Pondal.	111
2.2.1. Orixes e fontes do celtismo pondaliano.	114
2.2.2. A configuración dunha nova estética.	123
2.2.3. A figura do bardo.	134
2.2.4. As figuras femininas e a Terra.	142
2.2.5. A significación da aportación de Pondal ó sistema literario galego.	145
3. Do celtismo á materia artúrica: a nova teoría do nacionalismo e a obra de Ramón Cabanillas.	148
3.1. Pervivencia do celtismo nos principios do século XX e a apropiación da materia artúrica.	148
3.2. Ramón Cabanillas no seu tempo.	160
3.3. O celtismo e Pondal na obra de Cabanillas.	162
3.4. Evolución estética: da saudade da terra á saudade do paraíso perdido.	175
3.5. <i>Na noite estrelecida</i> : Aspectos recollidos da tradición e galeguización da lenda.	184
3.5.1. A busca do Graal.	185
3.5.2. O reino de Artur e a “esperanza bretona”.	196
3.6. Consideracións formais e significado da aportación de Cabanillas.	202
4. O mundo artúrico na obra de Álvaro Cunqueiro.	206
4.1. Da poesía á prosa e novas perspectivas no tempo da postguerra.	206
4.2. A figura de Merlín na tradición literaria medieval.	211
4.3. Merlín nas versións modernas.	217
4.4. O Merlín de Cunqueiro.	222
4.4.1. Un Merlín sabio, pero non profeta.	222
4.4.2. As habilidades de Merlín.	231

4.4.3. A leve presenza do mundo artúrico: intertextualidade e hipertextualidade.	235
4.4.4. Merlín ou o dominio do tempo.	240
4.5. A visión paródica. O mundo celta e o cabaleiresco noutras obras de Cunqueiro.	243
4.6. Unha nova concepción do feito literario.	252
4.7. A aportación de Cunqueiro: novas perspectivas no tratamento dun hipotexto identificador.	257

IV. A CONSTRUCCIÓN DUN CONTRADISCURSO HISTÓRICO FICCIONAL NA OBRA DE XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN	263
1. O pulo dunha nova xeración e a nova ollada sobre a realidade	265
1.1. O influxo pioneiro de Gonzalo R. Mourullo e o debut narrativo de Méndez Ferrín.	265
1.2. Progresismo artístico e vencello coa realidade.	271
1.3. As características do movemento e a evolución posterior.	275
2. Presencia de materiais celtas e da materia de Bretaña no conxunto da obra de Méndez Ferrín.	281
2.1. Unha vocación temperá.	281
2.2. Os camiños da imaxinación: ¿Fases ou tendencias?.	284
3. Percival como función narrativa multiforme.	289
3.1. Caracterización do personaxe no relato <i>Percival</i> : o libertador.	289
3.2. O simbolismo das saídas de Perceval	291
3.3. O bosque de Percival como espacio da loita e do desexo.	298
3.4. A outra cara de Percival: o insolente silencio.	301
3.5. Unha nova saída en busca de aventuras: a viaxe do rei en <i>Amor de Artur</i> .	303
3.5.1. A busca do coñecemento e a salvación do reino.	303
3.5.2. De novo a estrutura ternaria.	307
3.5.3. A paixón de Lanzarote.	313
3.6. Outras figuras de Percival. A experiencia iniciática e o ideal da liberación: Nmógadah e Amaury.	315

3.6.1. A viaxe do heroe: Nmógadah regresa a Arnoia.	315
3.6.2. A nivelación de mundos míticos.	319
3.6.3. Relacións intrasistémicas: a homenaxe a Álvaro Cunqueiro.	322
3.6.4. A longa busca de Amaury: a propia identidade como Grael inaccesible.	324
3.6.5. A tecnica de entrelazado en <i>Bretaña, Esmeraldina</i> .	328
4. Unha nova recreación do pasado celta.	330
4.1. O ton lendario en <i>O dique de area</i> .	330
4.2. A recreación do relato mítico en <i>Fría Hortensia</i> .	331
5. A apropiación do <i>Amadís</i>	335
6. A utopía histórica de Ferrín.	338
 V. CONCLUSIÓNS	 341
 - Abreviaturas empregadas	 357
 VI. BIBLIOGRAFÍA CITADA	 361
1. Obras estudadas e de referencia	363
2. Bibliografía teórica	369
3. Bibliografía xeral	377

AGRADECEMENTOS

Dado que este traballo non pode substraerse á poderosa imaxe da árbore, debo consignar aquí que, se acaso as follas que seguen locen algún brillo de vida nova, será, con seguridade, porque durante anos houbo unha raíz firme e nutricia, que foi o Dr. Basilio Losada Castro, o meu director de tese, que, ademais de guiar o meu traballo con observacións sempre iluminadoras, foi un permanente estímulo co seu exemplo de interminable curiosidade intelectual e agudeza crítica, e coa súa xenerosa confianza no meu traballo.

Será tamén porque un tronco sólido permitiu que circulase a seiva vital, e formárono moitas persoas que contribuíron coa súa axuda inestimable á realización deste traballo. En primeiro lugar o Dr. Xesús Alonso Montero, con quen empecei a traballar para a miña tese doutoral antes de que un golpe de vento do destino me trouxera a Barcelona e que segue sendo un punto de referencia inexcusable no meu traballo sobre a literatura dos transterrados. A Dra. Helena González, titora da tese, que non escatimou tempo e enerxías para animarme nos bos e nos malos momentos e para arrequentar este traballo con innumerables aportacións. A Dra. Mª Victoria Cirlot que, sen ela sabelo, plantou a semente no seu seminario de doutoramento sobre a simboloxía do Graal no curso 1995-96. As compañeiras e compañeiros da Secció de Filologies Gallega i Portuguesa, que foron un esteo seguro durante estes anos de traballo común, e sobre todo Sabela Labraña e Amparo Cereixo, canles sempre cheas de garimoso alimento. A Dra. Dolores Vilavedra e o Dr. Henrique Monteagudo, que incentivaron os meus primeiros pasos investigadores e seguen exercendo o seu estímulo permanente para a realización de novos traballos. Xavier Lama e Rosa G. Bello, que peneiraron as bibliotecas en Galicia para min e estiveron sempre comigo. E moitas outras persoas que me facilitaron materiais e información, entre as que quero destacar a xenerosa axuda de Xesús González Gómez, Carmen Blanco, Claudio Rodríguez Fer, Belén Martín e Xosé Manuel Salgado.

Se estas follas teñen algún alento de vida será, por último, porque as raíces foron regadas a cotío para que a seiva circulase polo tronco e chegase ata a súa superficie

verde. A auga de vida puxérona os seres queridos que teño preto e lonxe e, sobre todo, foron os meus deuses da choiva Antoni -quen ademais me achegou sempre o seu consello experto e incontables observacións, informacións e correccións- e Martí, que me refrescou tanto co seu orballo novo. Eles foron os ríos que seguiron fluíndo a través de todas as sequeiras, e velaron cada día para que a árbore non murchase e para que medrase sen medo, aínda que as súas pólas lles roubasen a eles tanta luz do sol.

Todas as follas que quedaron secas, lánguidas ou coa cor esmorecida débense só á parte que me corresponde no mantemento deste ser vivo, que quixera seguir medrando tamén de aquí en diante.

I.

INTRODUCCIÓN

A literatura galega comeza o seu renacer no século XIX nun contexto de reivindicacións nacionalistas que é un eco do movemento que percorre toda Europa dende mediados do século XVIII. Ante a necesidade de xustificar a defensa dunha identidade colectiva diferenciada, imponse o proxecto de recuperar unha historia silenciada e terxiversada dende o grupo hexemónico con intención asimiladora e uniformizadora. Xorde así a través do discurso histórico a postulación da orixe celta do pobo galego, unha idea que funcionará como *mythomoteur*¹ no que se fundamenta a formación discursiva nacionalitaria e que, dende o eido da ideoloxía, se transfere inmediatamente á creación literaria adquirindo unha dimensión estética fundamental. Este mito ten unha eficacia interna extraordinaria para a formación do imaxinario colectivo galego e para a formación discursiva nacionalista, pois serve para proporcionar unha etnia de identificación -a dos pobos celtas- e, ó mesmo tempo, unha etnia de exclusión fronte á cal pode afirmarse o novo grupo, pois a Galicia celta érguese fronte ó resto da Península de orixe íbera.

Seguindo a análise semiolóxica do mito que propón Barthes nas súas *Mythologies* no caso do mito celta o “significante” -a reivindicación da orixe celta de Galicia- preséntase unida de maneira natural ó “concepto” -a nacionalidade galega-. A relación que une o concepto do mito á forma é basicamente unha relación de deformación (Barthes, 1957: 207) que neste caso transmuta a historia en natureza de maneira que o significante parece dar lugar ó significado -a orixe celta xustifica a existencia da nación-, cando en realidade o mecanismo que funciona para crear o mito é o contrario: a necesidade de demostrar a existencia da nación esixe a crencia nun pasado común dende as orixes máis remotas. Para que o mito funcione como tal debe ser percibido polos seus receptores como un todo indisoluble de senso e forma que establece unha

¹ Máiz utiliza este concepto tomándoo do J. Armstrong (*Nations before Nationalism*, Chapel Hill, UNCP, 1982) para referirse ó mito heróico de fundación dunha nación.

relación de carácter natural co significado, como un sistema inductivo e non semiolóxico e, alí onde se en realidade se está establecendo unha equivalencia ideolóxicamente motivada, o consumidor inocente do mito só percibe unha especie de proceso causal nun sistema de feitos indiscutibles (Barthes, 1957: 217). O mito funciona a partir do momento en que a nacionalidade galega adquire o estado de existencia natural, e non de construción ideolóxica. Esta foi a recepción predominante na fase inicial da fundamentación teórica da nación que permitiu o establecemento e perpetuación do mito celtista como elemento central na definición da nación galega. Pero a partir dos anos cincuenta comézase a cuestionar cada vez con máis intensidade a orixe celta de Galicia con argumentos científicos e dende o ámbito académico,² o que progresivamente fará imposible esa recepción inocente do mito, que entón pasa a considerarse criticamente como un símbolo, de xeito que o significante queda desacreditado, despojado da categoría de realidade, e devén instrumento. O cambio na recepción do mito ten unha repercusión inmediata na súa representación literaria e provocará que a partir dos anos cincuenta se formule dende discursos dialóxicos que cuestionan permanentemente a súa significación.

A creación do mito da orixe celta de Galicia parte do traballo dos primeiros historiadores que, no século XIX, comezaron a elaborar un discurso histórico partindo da premisa da existencia dunha comunidade cohesionada e diferenciada no territorio galego. O labor destes historiadores potenciárono os publicistas que difunden a súa obra na prensa e en traballos de divulgación, e só no último cuarto do século, cando o celtismo defendido por Verea y Aguiar en 1838 está plenamente aceptado nos estudos históricos, esta idea encontra eco no discurso literario dun xeito decidido. Por este motivo considerouse necesario prestar atención nun capítulo inicial ós estudos históricos que ían servir de base e inspiración ós literatos e que nalgúns casos permiten entender as causas ou as orixes de determinados tópicos que señorearon durante

² Ver Armada Pita (1999)

décadas na representación da identidade colectiva de Galicia.

Será obra de Eduardo Pondal (1835-1917) a que inaugure a representación literaria do mito celtista cunha evocación lírica dos tempos primitivos na que se recrea un sistema ideolóxico que recolle os postulados dos primeiros teóricos do galeguismo: o pobo galego debe tomar conciencia da existencia dun período de esplendor no pasado e só así será capaz de gañar a confianza no propio destino que lle permita actuar reivindicando os seus dereitos históricos. Despois dos ensaios de xustificar cientificamente nas obras históricas a orixe étnica diferenciada, o discurso literario aporta unha maior capacidade de difusión, ensaiada xa previamente a través das novelas en castelán de Benito Vicetto (1824-1878), e inicia un proceso de heteroxeneización do repertorio dominado polo modelo de inspiración popular instaurado polo texto fundacional dos *Cantares Gallegos* de Rosalía de Castro (1837-1885), a través da apropiación dun repertorio externo. Incorporando a tradición dos países celtas créase un novo modelo estético de alento épico, que aspira á elaboración dunha literatura culta e elitista en galego.

Vencellado ó tema do celtismo xorde, nunha segunda fase que se sitúa xa no século XX, o tema da materia de Bretaña como un intento de continuar coa ampliación do repertorio pola vía culta e, polo tanto, tomando como fonte os primeiros produtos escritos da cultura europea moderna, que se entenden dende o galeguismo como unha nova forma de desenvolvemento da tradición celta. A relativamente escasa conservación de textos medievais da Materia de Bretaña no ámbito galego-portugués, que se limita a traducións da *Post-Vulgata* e un fragmento do *Libro de Tristán*, ofrece un contraste considerable co éxito acadado por esta temática no seu rexurdir contemporáneo dentro do ámbito literario galego. Por iso, deixando á marxe as contadas testemuñas da prosa galego-portuguesa, de difícil acceso para a maioría dos escritores modernos que se interesaron polo tema ata mediados do século XX,³ este

³ O fragmento do *Libro de Tristán* foi editado por D. Manuel Serrano Sanz no *Boletín da Real Academia Galega* en 1928, pero a historia tristaniana resulta marxinal no interese dos escritores galegos modernos pola materia de Bretaña. En canto ós textos artúricos, comezan

estudio centrarase nas apropiacións e reinterpretacións deste corpus temático realizadas dende a literatura galega moderna que se inician coa obra que Ramón Cabanillas comeza a publicar en 1921. A proposta contida no título deste traballo co uso do epígrafe “literatura galega” remite a unha fase contemporánea da nosa cultura, fronte á fase común representada pola “literatura galego-portuguesa” medieval, pois é comunmente aceptado que xa está consolidado o proceso de diferenciación das dúas culturas nacionais - galega e portuguesa- iniciado coa decadencia da cultura medieval e intensificado polo distanciamento de Portugal respecto ás terras do norte debido á súa autonomía política e á súa expansión territorial cara ó sur.

O obxectivo deste estudio é dilucidar os modos de utilización da tradición celta e artúrica e a evolución deste novo modelo en función da evolución do papel da literatura na definición da identidade e das necesidades de renovación do repertorio. Para afrontar estas cuestións resultan especialmente interesantes as propostas formuladas dende a etnopoética (Benamou, 1977) en canto á consideración do discurso literario como espacio conflictivo, de resistencia simbólica fronte á hexemonía dos valores das sociedades dominantes. A tradición cultural que se inicia en Galicia cos poetas do Rexurdimento e se consolida a comezos do século XX coas Irmandades da Fala e a Xeración Nós asigna á literatura un papel fundacional na produción e configuración da conciencia colectiva, así como na reivindicación dunha identidade marxinada e en proceso de desintegración a causa da presión dun sistema hexemónico homoxeneizador. A reapropiación da memoria histórica será o tema central do discurso étnico, partindo dunha relación dialéctica entre pasado e futuro dende a que se afirma a necesidade dun imaxinario social alternativo.

Tal como sinala González-Millán (1991: 29-50), o discurso literario participa nesta resistencia simbólica xunto con outros discursos sociais e en cada un dos

a editarse en 1944 coa primeira versión censurada da *Demanda do Santo Graal* de Augusto Magne, reeditada completa en 1955, e completanse coa edición de Henry Carter do *Livro de José de Arimatea* en 1967 e o fragmento da *Suite du Merlin* encontrada por A.-J. Soberanas e publicada en 1979 (Pena, 1986:I, 383-390).

espacios textuais individuais reflíctense múltiples contradiccións como consecuencia da súa orixe conflictiva e das tensións ideolóxicas existentes no espacio representacional do que xorden, no noso caso a sociedade galega. Estas tensións maniféstanse especialmente na discursividade narrativa a través dunha serie de marcas de inestabilidade: no texto conflúen diferentes codificacións literarias como a fantástica, a mitolóxica, a realista e a utópica, e establécese como principio de ordenación sémica unha dialéctica da heteroxeneidade que subvirte a distinción entre ilusión e realidade, ficción e historia, falso e verdadeiro, insignificante e fundamental. Esta subversión soe ir acompañada dunha serie de trazos característicos dun texto aberto e conflictivo, como son a inestabilidade da voz narrativa (predomina o cuestionamento da autoridade do narrador e o discurso polifónico e plurisignificativo), a renuncia a modalidades discursivas miméticas (incorpóranse sistemas de codificación que se alonxan da representación realista), ou a obsesión espacial (o espacio novelístico preséntase como *imago* da memoria colectiva e incluso pode chegar a concibirse como alegoría totalizadora dunha Galicia fragmentada). Sen embargo esta rendabilización da capacidade representacional do discurso narrativo manifestarase na súa plenitude só despois dunha primeira fase caracterizada polo protagonismo do xénero poético e pola subalteridade do discurso literario respecto ó discurso político-ideolóxico, provocada polo obxectivo común de construír a suficiente cohesión social para fundamentar a existencia da nación e consecuentemente dun sistema literario autónomo.

Partindo da idea de "polisistema" literario desenvolvida por Even-Zohar (1990),⁴

⁴ O termo "polisistema" proposto por Even-Zohar substituírase habitualmente aquí polo máis sinxelo e familiar de "sistema", tendo en conta a observación feita polo mesmo crítico en canto á utilización de ambos termos:

It cannot be stressed enough that there is no property relatable to the "polysystem" which could not, as such, be related to the "system". If by "system" one is prepared to understand both the idea of a closed set-of-relations, in which the members receive their values through their respective oppositions, and the idea of an open structure consisting of several such concurrent nets-of-relations, then the term "system" is appropriate and quite adequate. The trouble is that established terms tend to preserve older notions. New terms must therefore be coined to make the concepts behind them

que encerra unha concepción do sistema como dinámico e heteroxéneo, estudíase a evolución literaria do mito celtista e a súa derivación artúrica ó longo dun período en que se conforma o sistema literario galego a partir dunha posición periférica e ignorada dentro do sistema da cultura española para pasar a unha posición central dentro dun sistema autodefinido. Téñense en conta ademais as consideracións desenvolvidas por este estudioso en canto ás leis de interferencia literaria en polisistemas dependentes. A interferencia entre unha literatura "receptora" (*target literature*) e outra literatura "fonte" (*source literature*), caracterizada polo seu prestixio e dominio, é un proceso que ten afectado a todas as literaturas na fase da súa aparición e no posterior desenvolvemento. Un caso ben familiar para nós é o da intensa interferencia entre as literaturas románicas emerxentes na Idade Media e a literatura latina como sistema plenamente establecido cun repertorio canonizado. Pero se todas as literaturas experimentan a interferencia nalgún momento da súa historia, no caso dos sistemas dependentes esta interferencia chega a ser unha condición esencial para a súa propia existencia durante un longo período de tempo. Este é o caso da literatura galega, como soe suceder en xeral coas literaturas minorizadas, é dicir, producidas por grupos minoritarios que están dominados por outros grupos máis poderosos debido á proximidade xeográfica ou ó sometemento político.

Despois dos longos séculos de silencio impostos polas circunstancias históricas e políticas que favorecen a expansión dunha cultura castelá dominante, os recursos do repertorio literario galego⁵ están bloqueados e a debilidade que o

conspicuous, even when old terms would in principle suffice. (Even-Zohar, 1990:12)

⁵ Seguimos aquí tamén a terminoloxía de Even-Zohar, quen define o concepto de "repertorio" como segue:

"Repertoire" designates the aggregate of rules and materials which govern both the making and use of any given product. [...] If, on the other hand, manifestations of "literature" are considered to exist on various levels, the "literary repertoire" may be conceived of as an aggregate of specific repertoires for those various levels. Therefore, a "repertoire" may be the shared knowledge necessary for producing (and understanding) a "text", as well as producing (and understanding) various other products of the literary system. There may be a repertoire for being a "writer", another for being a "reader", and yet another for "behaving as one should expect from a literary agent" and so on. (Even-Zohar, 1990: 39-40).

caracteriza determina a súa accesibilidade nunha situación de contacto permanente con outro sistema fortemente establecido. Cando un sistema está debilitado deste xeito non pode funcionar limitándose exclusivamente ó seu propio repertorio e soe adoptar solucións diferentes. Nos casos máis graves a insuficiencia do sistema pode levar a adoptar outro sistema alleo, e así é como xorden os sistemas bilingües ou multilingües, que se desbotan en canto se pode pola súa escasa economía fronte ós sistemas unilingües⁶. O galego, por suposto, está entre estes casos graves. Pero esta carreira cara á asimilación que culmina na adopción dun sistema alleo comezouse a frear a mediados do século XIX⁷, cando escritores, historiadores, políticos, etc. deron en traballar cunha orientación ideolóxica clara para desenvolveren o seu propio repertorio, ata entón silenciado e atrofiado. Iníciase así un longo camiño cara á creación dunha literatura de resistencia. liberada de interferencias determinantes, que vai configurando progresivamente a súa potencialidade subversiva, e non só fronte ó sistema dominante co cal está en confrontación permanente, senón en xeral fronte ós valores culturais hexemónicos transmitidos por ese sistema. O celtismo e a tradición do "román" medieval serven como mecanismo de choque na

⁶ A decisión de producir literatura en galego por parte dos escritores do Rexurdimento constitúe de seu unha actitude de resistencia á asimilación e soe ser un paso decisivo para a elaboración dun contradiscurso cultural, incluso con independencia do contido dos textos, como se observa aínda na actualidade. Pero a importancia da escolla lingüística non só afecta á construción do discurso, senón á totalidade do fenómeno literario, tal como explica Barbara Harlow:

The very choice of the language in which to compose is itself a political statement on the part of the writer [...] The debate on language is crucial to a discussion of resistance literature, involving as it does questions of writer and background as well as issues of readership and audience. (Harlow, 1987: XVIII).

Sobre as consecuencias da escolla lingüística sobre as diferentes instancias comunicativas en situacións de conflito véxase Figueroa (1988).

⁷ Este proceso é común a moitas culturas minoritarias que, neste momento histórico, ou ben son definitivamente asimiladas, ou ben comezan a expresar a súa identidade diferenciada:

Rising nationalism since the eighteenth century has encouraged rejection of alien systems while democratization processes have enlarged the social range of high culture consumers, thus making lingual diversity undesirable. (Unless, of course, there is no agreement about the kind of nationalism through which the collective sense of identity can be expressed. In such cases, diversity will not be neutralized, but rather maintained and encouraged). (Even-Zohar, 1990: 81).

resistencia activa á interferencia co sistema cultural castelán, introducindo unha interferencia intencionada que busca como modelo unha cultura de prestixio e ideoloxicamente significativa.

Xunto cos mecanismos de interferencia que poden contribuír a absorber ou a reforzar un repertorio, interesan outros fenómenos que adquiren unha significación especial no proceso de formación e consolidación dun sistema literario autónomo, como son os procesos de canonización ou os métodos e a influencia das accións de planificación cultural. Neste senso interesa analizar a posición das obras estudadas dentro do sistema e a súa posible produtividade como modelos de canonicidade dinámica, así como a posible influencia das actividades de planificación cultural no proceso de produción e de recepción.

As recreacións literarias do celtismo e da materia artúrica serven para ilustrar este proceso en varias fases diferentes a través dalgunhas obras especialmente significativas que centran este estudo. Non é o propósito deste traballo facer un inventario exhaustivo das obras que recrean a temática escollida na totalidade do repertorio textual galego, senón cuestionar as razóns da frecuencia crecente dunha escolla temática na produción de textos e analizar o seu tratamento en diferentes momentos clave do desenvolvemento do sistema. As diferentes fases que se consideran aquí comezan coa intensa actividade de planificación cultural que sae das mans da xeración do Rexurdimento decimonónico, para continuar co esplendor literario que acompaña a organización política do nacionalismo nos anos vinte, máis adiante coa recuperación cultural baixo a dictadura nos anos cincuenta e culminar co proceso de normalización cultural posibilitado pola chegada da democracia e que comeza a activarse nos anos oitenta. Catro escritores ilustran coa súa obra cada unha destas fases: Eduardo Pondal (1837-1917) coa súa obra *Queixumes dos pinos* (1886), Ramón Cabanillas (1876-1959) co seu poema narrativo *Na noite estrelecida* (1926) e diversos textos da súa produción lírica, Álvaro Cunqueiro (1911-1981) coa súa obra narrativa de postguerra e especialmente *Merlín e familia* (1955), a primeira das súas novelas, e Xosé Luís Méndez Ferrín (1938) con parte da súa obra narrativa dende *Pervival e outras historias* (1957) á novela *Bretaña, Esmeraldina* (1987). Nestas

diferentes fases, ademais da interferencia coa cultura que serve de modelo -a tradición celta e o ciclo artúrico iniciado na literatura francesa medieval-, contéplase a interferencia coa cultura castelá dominante, que parece manifestarse nunha progresión de actitudes: a mímese do discurso monolóxico hexemónico adaptado ós propios fins en Pondal e Cabanillas, a deconstrucción dese discurso a través da desmitificación, que pode chegar a ser paródica, en Cunqueiro e a elaboración dun discurso utópico alternativo en Méndez Ferrín. A variedade das obras analizadas conleva a necesidade de botar man de diferentes métodos de análise, dende o achegamento historicista ó simbólico ou narratolóxico, se ben todos eles se unifican en función do obxectivo final que consiste en dilucidar a posible repercusión da obra de cada un dos autores estudados na ampliación e consolidación dun repertorio literario galego.

A partir da reivindicación esencial dunha orixe étnica diferenciada, a mediados do século XIX dende o galeguismo asúmese a defensa da lingua propia como elemento fundamental para a creación dunha literatura nacional, xa que a lingua comeza a ser considerada un aspecto esencial na definición da nación.⁸ Este é un paso decisivo para a configuración dun sistema literario nacional independente que co tempo vai identificar os seus produtos a partir do criterio lingüístico, aínda que o debate sobre a pertinencia deste criterio se mantén aberto ata datas recentes. Os autores estudados reflicten na súa traxectoria tamén a importancia da opción lingüística na configuración do sistema literario nacional e os problemas que comporta, provocando a exclusión dese sistema de autores como Benito Vicetto, que escribe as súas novelas cunha clara intencionalidade de construír un pasado lendario e reivindicar a identidade diferenciada de Galicia, pero utilizando a lingua castelá, nunha primeira fase en

⁸ A formación da identidade nacional é condición indispensable para a consolidación dunha lingua como tal, a súa fixación por escrito e a conseguinte elaboración dunha norma unificadora e dignificadora. A tardía consolidación do rumano pola interferencia coas culturas eslavas veciñas, especialmente o esloveno, é un bo exemplo (ver Windisch, 1993). González-Millán (1988:6-7) comenta as obxeccións expostas por diferentes teóricos fronte ós defensores do nacionalismo filolóxico argumentando que a idea de nación é previa á súa articulación filolóxica e baséase sobre todo nunha experiencia étnica. O caso galego é un bo exemplo, como teremos ocasión de comentar máis adiante.

que a reivindicación da lingua aínda non se consideraba un elemento prioritario.

A recreación dun universo celta primitivo deriva a primeiros do século XX, como xa se dixo, na apropiación da materia de Bretaña, especialmente do ciclo artúrico, que se converte en obxecto de interese para os escritores galegos pola súa vinculación con esa mitoloxía celta que o nacionalismo pretendía apropiarse como patrimonio cultural común dos pobos atlánticos. A temática artúrica permite a representación dun mundo mítico determinado a través do cal se suxire ó lector unha visión antioficialista do pasado histórico, creando un espacio textual alternativo e heterotópico,⁹ que xorde a través dunha transformación da propia tradición artúrica, en busca sempre da harmonía e resolvendo por diferentes métodos os elementos de conflito que desencadean a traxedia final que conleva destrución do mundo cabaleiresco no ciclo medieval. Ademais a materia de Bretaña interésalles os escritores galegos para reforzar a idea da esperanza nun futuro de recuperación nacional a través da figura do líder mesiánico encarnada polo rei Arturo, que se utiliza subliñando o seu paralelismo coa figura de Dom Sebastião, o rei Esperado portugués.

Ó mesmo tempo debemos ter en conta a importancia da Idade Media como referente cultural e ideolóxico para a cultura galega, sobre todo cando comeza a difundirse a existencia dos *Cancioneiros* ó facerse as primeiras edicións que facilitan un acceso maioritario a finais do século XIX.¹⁰ A conciencia dunha Idade

⁹ Termo utilizado por Foucault para designar, dentro do espacio externo, certos lugares nos que están simultaneamente representados, refutados e invertidos todos os espacios reais que conforman a cultura. Fronte ás "utopías", que se caracterizan por unha relación de analoxía co espacio real da sociedade, pero son espacios irrealis, as "heterotopías" teñen unha concreción real e poden presentar diversas características e funcións:

"Either their role is to create a space of illusion that exposes every real space, all the sites inside of which human life is partitioned, as still more illusory [...]. Or else, on the contrary, their role is to create a space that is other, another real space, as perfect, as meticulous, as well arranged as ours is messy, ill constructed and jumbled." (Foucault, 1986: 27)

¹⁰ Xesús Alonso Montero destaca a ausencia de tradición literaria no Rexurdimento decimonónico pola tardía publicación do corpus lírico medieval, mentres os escritores de primeiros deste século xa tiveron doado acceso a el:

Quando Rosalía de Castro empieza a escribir sólo un número muy escaso de textos antiguos son conocidos por los más eruditos. [...] El primero en imprimirse completo fue

de Ouro cultural que proporciona o coñecemento deste patrimonio literario vén substituír a conciencia de carencia e marxinalidade existente ata entón, e por iso comezan a tomarse en conta novos referentes na construción do discurso literario. Os fragmentos en prosa conservados da materia de Bretaña en galego-portugués, sen embargo, non se darán a coñecer ata a segunda metade deste século¹¹, polo cal é moi improbable a súa influencia nas obras producidas con anterioridade á súa publicación. Pero as resoancias do mundo cabaleiresco estaban presentes nos *Cancioneiros* e as versións castelás do ciclo artúrico eran ben coñecidas dende a súa publicación en 1907 polo catedrático don Adolfo Bonilla y San Martín no volume titulado *Libros de Caballerías. Primera Parte. Ciclo artúrico - Ciclo carolingio*, que inclúe *El Balandro del sabio Merlín*,¹² *La demanda del sancto Grial, con los maravillosos fechos de Lanzarote y de Galaz su hijo* e o *Libro del esforçado cavallero don Tristan de Leonis y de sus grandes hechos en armas*, xunto co *Cuento del emperador Carlos Maynes y de la emperatriz Sevilla*. Por outra banda a crecente moda desta temática na literatura anglosaxona permítenos supoñer que para os escritores galegos non eran descoñecidas obras como os *Idylls of the King* de Alfred Lord Tennyson publicados entre 1842 e 1885, a parodia cómica realizada por Mark Twain en *A Connecticut Yankee in Kings Arthur's Court* (1889) ou os poemas inspirados no tema do Graal de T. S. Eliot en *The Waste Land* (1922), por non falar da exitosa ópera que Richard Wagner dá a coñecer en 1882 co título de *Parsifal*, inspirada no mesmo tema.

el Cancionero de la Vaticana en 1875, le siguen el Colocci Brancuti (hoy de la Biblioteca Nacional de Lisboa), editado en 1880, y el de Alfonso X en 1889. El último será el de Ajuda, impreso en 1904. (Alonso Montero, 1970: 16-17).

Sobre este tema ver Teresa López (1991), que demostra que se coñecía a existencia da tradición medieval, aínda que non fose cun coñecemento directo dos textos, dende a xeración dos primeiros provincialistas, e rexistra referencias á lírica medieval xa dende os artigos de Neira de Mosquera en *El recreo compostelano*.

¹¹ A *Demanda do Santo Grial* foi publicada en 1955 por Augusto Magne, o *José de Arimatea* en 1967 por Henry Carter, e o fragmento do *Merlín* editouno en 1979 Amadeo J. Soberanas. En canto ás pegadas da materia de Bretaña nos *Cancioneiros* ver Entwistle (1975: 155-156).

¹² Sobre la difusión de esta obra en el ámbito hispánico ver Cátedra/ Rguez. Velasco (2000)

A alteridade da literatura medieval fai que sexa un material idóneo para a súa apropiación de cara á construción dun discurso diferenciado do hexemónico. As bases desa alteridade, que Hans Robert Jauss (1989) encontra en parte na diferente posición do home medieval ante o mundo, eran familiares para os escritores galegos. A carencia de tradición, o afastamento tanto dos modos de vida primitivos -cos seus mitos e rituais- como do sistema e os roles da sociedade industrial, e tanto da elemental ignorancia como da ciencia moderna baseada no coñecemento experimental, son trazos aínda perfectamente detectables na sociedade rural galega de principios de século¹³. A indistinción entre realidade poética e realidade histórica, que Jauss (1989: 15) sinala como trazo común entre a literatura medieval e outros moitos contextos de estadios arcaicos da literatura, será en certa medida cultivada conscientemente polos literatos galegos no seu afán de recuperar a historia negada pola única vía posible, o código subalterno da literatura.¹⁴

Cómpre ter en conta ademais que, despois da obra lírica en que se desenvolve o celtismo de Pondal, a primeira obra galega de recreación artúrica, aínda que escrita en verso, coincide no tempo coa toma de conciencia da necesidade de cultivar o xénero narrativo, é dicir, co nacemento efectivo da novela galega. É evidente o paralelismo entre a situación das linguas románicas na Idade Media e o momento histórico que está a vivir a lingua e a cultura galega a comezos deste século: despois de séculos de supervivencia como lingua oral, o galego empeza agora a consolidarse como lingua escrita e lingua de cultura no cumio

¹³ Téñase en conta que só a primeiros dos anos vinte se consegue a redención dos foros reivindicada polos sindicatos agraristas, o que permite o acceso dos campesiños á propiedade da terra e a superación dun sistema de produción aínda medieval. Sobre este tema ver Villares (1989: 139 ss.)

¹⁴ Jauss estudia a xénese histórica da separación entre ficción e realidade (1989: 269-178) e destaca que a indistinción entre verdade histórica e poética na Idade Media permite que nos *exempla* morais da *Divina Comedia* de Dante convivan temas e personaxes de orixe sacra, mítica, histórica ou ficcional, de maneira que Tristan ou Mordret aparecen ó lado de figuras históricas ou míticas como Cleopatra, Helena ou Aquiles. Este trazo da poética medieval parece perfectamente captado e recreado na obra de Álvaro Cunqueiro que, como veremos máis adiante, sitúa os personaxes da súa fantasía ó lado doutros de probada existencia histórica, de orixe mítica ou consagrados pola tradición literaria. Esta tendencia á nivelación de diferentes mundos aparecerá tamén con certa insistencia na obra de X. L. Méndez Ferrín.

dun proceso iniciado por unha minoría intelectual contestataria no século anterior. Nos anos vinte prodúcese un segundo rexurdimento¹⁵ que se caracteriza por un empeño consciente no cultivo da prosa. Neste contexto Ramón Cabanillas, o poeta das Irmadades da Fala e do movemento agrarista, compón un longo poema narrativo e con el inicia o salto epistemolóxico cara a unha estética medievalizante que substitúe o valor contemporáneo da orixinalidade polo da transtextualidade ou, máis concretamente, a hipertextualidade¹⁶. Aínda que sen abandonar o verso, Cabanillas introdúcese no modo narrativo e abre o camiño para o que semella unha intencionada reprodución da evolución formal da materia artúrica na Idade Media co salto das versións iniciais en verso ás prosificacións, que encontrarán o seu correlato nas novelas e relatos que se producen despois da guerra.

Paralelamente a este salto do verso á prosa podemos observar o cambio dende un discurso tradicional monolóxico á plurisignificación e a heteroxeneidade de voces que caracterizan a novela moderna. Neste senso a obra de Cabanillas parece representar unha fase inicial no desenvolvemento dun repertorio literario propio, cunha clara intención de constituír a identidade nacional no tratamento dos contidos, pero a interferencia parece actuar sobre a súa proxección nunha voz narrativa categórica e autoritaria, mentres que as obras en prosa de Cunqueiro e Méndez Ferrín aproxímanse á creatividade dialóxica que Bajtin asociaba especialmente co xénero novelesco.¹⁷ Sen embargo a interferencia

¹⁵ Os obxectivos normalizadores e modernizadores dos intelectuais galeguistas nestes anos concéntranse en diversos fronts, tal como sinala Mercedes Brea (1994: 91) nun denso resume: mentres van forxando a organización política do nacionalismo propician a elaboración de gramáticas e dicionarios, o cultivo da prosa ficcional, o teatro e o ensaio científico, elaboran plans para a galeguización do ensino, promoven a actividade editorial, etc.

¹⁶ Para o fenómeno da interferencia textual e as súas variantes adóptase a terminoloxía establecida por Genette (1982: 7-16)

¹⁷ Iris M. Zavala recolle con acerto a significación do concepto de dialoxía utilizado por Bajtin, que ten consecuencias evidentes na organización discursiva:

“La creatividad dialógica se fundamenta en la resistencia (carnavalización), en el juego de voces (conciencia, posiciones dialógicas del sujeto) y en la inscripción de la otredad (palabra ajena) frente a la reproducción de las normas oficiales. Subraya la apertura en contraste con la estratificación ideológica y el dogmatismo de los sistemas sociales y discursivos (lo monológico)”. (Zavala, 1991: 173-174)

non debe entenderse aquí como adopción da ideoloxía da literatura fonte, senón sinxelamente da actitude desde a cal se presenta o discurso. Unha actitude autoritaria que podería explicarse pola necesidade de afirmarse na diferenza coa mesma autoridade que a empregada polo sistema hexemónico para impoñer os seus códigos asimilando as culturas máis febles. Neste senso falamos tamén da creación mimética, que se estende ó campo da representación. Non se quere dicir con isto que a obra de Cabanillas se conforme sobre unha representación mimética da realidade material, senón do propio mundo de ficción dos textos tomados como modelo (non se trata dun texto único senón da materia de Bretaña coas súas múltiples concrecións textuais). Os escritores posteriores, pola contra, utilizarán motivos temáticos ou formais deste corpus só como punto de partida para crear discursos personais, sexan desmitificadores ou creadores de mitoloxías propias.

II.

A INVENCIÓN DA NACIÓN

E A FABRICACIÓN DUN SISTEMA LITERARIO NACIONAL.

1. OS PROCEDEMENTOS DE *NATION-BUILDING* E A LITERATURA.

O cultivo da temática celta e da materia artúrica na literatura galega que rexorde a mediados do século XIX está estreitamente vencellado coa intencionalidade de contribuír á fabricación e afianzamento dun imaxinario colectivo por parte dos escritores galegos dentro dun proceso de construción da identidade nacional que se inicia cos predecesores do rexurdimento cultural decimonónico. O desenvolvemento desta macrometáfora nacional pode seguirse ó longo da historia da literatura galega dende os momentos fundacionais ata a actualidade, se ben experimenta cambios importantes na maneira de afrontala nos textos ó longo do tempo, do mesmo xeito que se transforma a propia idea da nación e a súa percepción social. A importancia da contribución da literatura na elaboración da idea de nación é un aspecto que se está tomando en consideración progresivamente dentro dos estudos de teoría e crítica literaria, como consecuencia das novas perspectivas de análise do nacionalismo que se abren camiño nas ciencias sociais, sobre todo dende ós anos setenta do século XX, superando o organicismo das análises tradicionais.

No estudio e valoración dos movementos nacionalistas perpetuouse a vella concepción etnicista da nación que dá por sentada a existencia dunha base "natural" das reivindicacións políticas nunha unidade étnica detentadora dunha cultura, unha raza, unha lingua ou unha relixión definidoras e diferenciadoras. A nación sería polo tanto preexistente ó nacionalismo e este considérase como simple manifestación da toma de conciencia da propia existencia desa comunidade nun momento histórico determinado que dá lugar a actividades de resistencia fronte ó poder político establecido polo cal se sente ignorada. Esta concepción da nación como un ente de carácter obxectivo, de esencia inmutable, que nalgún momento se manifesta na historia, coincide case plenamente coa autorrepresentación do propio discurso nacionalista, e foi rexeitada por novos achegamentos teóricos realizados dende a perspectiva constructivista que coinciden en considerar a nación como un constructo social,

é dicir, un produto sociopolítico resultante de complexos procesos de *nation-building* (Máiz, 1997: 111 ss). Dende esta perspectiva a nación non precede ó nacionalismo, senón que é unha consecuencia del e dos procesos de transformación social que mobiliza. Máiz presenta unha panorámica das diferentes aportacións teóricas dende as que se apuntan unha serie de factores que concorren no proceso de *nation-building*:

- A etnicidade. Os trazos obxectivos que concorren nunha comunidade constituíndo a súa etnicidade (raza, lingua, cultura, relixión...) considéranse fundamentais, pero non xa porque sexan inmutables, senón porque condicionan as características do nacionalismo que se elabora sobre eles. A crítica á visión tradicional organicista comeza por cuestionar a posibilidade dunha definición obxectiva da etnicidade, sinalando que a identidade do grupo se configura non tanto pola autoafirmación positiva como pola reivindicación da diferenza fronte ó "outro" e a súa exclusión a través da recorrencia mítico-simbólica. Posteriormente autores como Armstron, Hobsbawm, Anderson ou Smith¹⁸ sinalan a necesidade de distinguir entre "etnias" e "nacións", e proclaman o carácter de "invención" da nación pois consideran que se trata dunha produción intelectual elaborada polos ideólogos do nacionalismo que definen as características peculiares dunha determinada etnia e formulan o complexo mítico-simbólico que define a súa identidade, funcionando como factor de cohesión socio-cultural.

- A modernización. Para intentar explicar a distancia existente entre a etnia e a nación política e o por qué da aparición de movementos nacionalistas en determinados lugares mentres non xorden noutros, son especialmente útiles as reflexións que relacionan este fenómeno cos procesos de modernización. Cómpre ter en conta a influencia do proceso de industrialización e a consecuente desaparición da sociedade tradicional na aparición dos nacionalismos, ben como proceso de homoxeneización destinado a favorecer

¹⁸ Títulos como os dos traballos de E. Hobsbawm e T. Ranger, *The Invention of Tradition* (1983), B. Anderson, *Imagined Communities* (1983), ou A. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (1986), son abondo significativos.

as esixencias da produción, ben como resistencia a esa homoxeneización e defensa da sociedade tradicional en comunidades que experimentan unha posición de desavantaxe no proceso de cambio como resultado da fractura entre a cultura dominante central e as culturas periféricas. A partir destas consideracións establécense dúas características dos nacionalismos dificilmente discutibles: a súa modernidade, é dicir, o seu carácter de fenómeno recente na historia, e a imposición dunha ruptura social e cultural co pasado, especialmente no caso dos nacionalismos homoxeneizadores, a pesar da súa pretensión permanente de reivindicar ese pasado.

- A comunicación e a mobilización social. A construción das nacións vese claramente afectada pola interacción nos circuitos de comunicación, ou mobilización social, que se manifesta a través dalgúns indicadores como o grao de urbanización da sociedade, o nivel de escolarización, de lectura da prensa, etc., pois estes elementos serven para crear cohesión social e conciencia nacional se as institucións (escola, prensa, etc.) están nas mans axeitadas. Parece evidente que a aparición de sentimentos de nacionalidade é máis doada entre os sectores da poboación que están máis en contacto cos circuitos de comunicación e nos territorios que dispoñen de mellores redes de comunicación.

- O conflito de intereses. Outro factor que se considera decisivo para a aparición das reivindicacións nacionais é o conflito de intereses dentro de membros da elite social. M. Hroch (1994) sinala que a elite intelectual que soe liderar os movementos nacionalistas con frecuencia encóntrase discriminada a pesar do seu alto grao de mobilidade, pola simple pertenza a unha etnia diferente fronte á elite do grupo dominante, pechada na defensa dos seus privilexios sociais e políticos. A isto sumárase o conflito entre os labregos e os grandes propietarios, e entre os artesáns tradicionais e os novos comerciantes. Trátase por tanto dunha situación de confrontación que afecta a diferentes clases sociais, o que favorece o sentimento de que unha determinada comunidade, integrada por clases sociais diversas, comparte unha serie de intereses comúns. Esta unidade de intereses pode coincidir coa existencia dunha relixión ou unha lingua común e diferente da do grupo dominante, o que

reforza a articulación da protesta en termos nacionais. Por outra banda, ademais dos conflitos sociais, o nacionalismo tamén reflicte conflitos políticos, de xeito que unha oposición política feble pode desenvolver argumentos nacionalistas como estratexia para suscitar un maior apoio da poboación fronte ó poder do Estado, o que explicaría a proliferación dos nacionalismos como reacción á acumulación de poder do Estado moderno.¹⁹

Os innumerables estudos sobre diferentes movementos nacionalistas veñen a confirmar que para que se produza un proceso reivindicativo de signo nacional soen confuír unha serie de precondicións sociais como as citadas, ás que aínda se poderían engadir outras, como por exemplo a crise do modelo político dominante, o trato discriminatorio recibido por un grupo por parte do Estado, as expectativas frustradas da poboación que xeran descontento, a desigualdade de oportunidades no acceso ó traballo, á educación e ó poder, etc. A partir da formulación das reivindicacións nacionalistas iníciase un proceso de construción nacional no que Hroch (en Máiz, 1997:123) diferencia tres fases:

- 1) As minorías intelectuais “descobren” e formulan a identidade diferencial da nación e proceden a elaborar e difundir o correspondente repertorio cultural.
- 2) Pásase á axitación política e á procura do maior apoio social para a causa nacional.
- 3) A maioría da poboación asume a súa identidade nacional e maniféstao politicamente.

Independentemente do éxito acadado por un movemento nacionalista que lle permita chegar á terceira fase deste proceso ou non, dende o punto de vista da historia da cultura interésanos fundamentalmente a fase inicial. En Galicia a

¹⁹ Máiz (1997:125) remítenos á obra de Breuilly e de Tiryakian (confr. a contribución destes autores en Beramendi/Núñez Seixas, 1994) para as reflexións sobre a incidencia do conflito político na aparición das reivindicacións nacionalistas. Segundo os seus estudos unha oposición forte ten menos necesidade de apelar á identidade nacional para recabar apoio social ca unha oposición feble, por iso canto máis forte se manifesta o poder do Estado, máis probabilidades habrá de os movementos de oposición interna recorran ó discurso nacionalista.

primeira fase deste proceso de construción nacional púxose en marcha a mediados do século XIX como consecuencia da confluencia dunha serie de circunstancias históricas que corresponden ós diversos factores que vimos de sinalar. En primeiro lugar unha pequena minoría intelectual inicia o labor de definir os trazos que constitúen a peculiaridade étnica de Galicia, comeza a elaborarse unha historia propia e, en busca da necesaria lexitimación pola antigüidade das orixes, reivindicase a base étnica celta, o que proporciona os alicerces necesarios tanto para a autoafirmación como para a diferenciación fronte ó outro. A partir desa suposta pertenza á raza celta fabricase unha historia que se remonta a un remoto pasado primitivo en que as características da comunidade xa eran identificables, permanecendo dende entón esencialmente idénticas: a organización social, a experiencia relixiosa, a relación coa paisaxe, o carácter, as manifestacións festivas, a vivencia da morte, a vestimenta, etc.²⁰ Pero ademais esta identificación racial proporcionalle ó nacente nacionalismo galego un sentimento de pertenza a unha comunidade supranacional, a dos pobos celtas europeos, que lle permite desvencellarse da tradición cultural hispánica e lexitima a nova autonomía cultural fronte ó sistema imposto polo estado español coa integración nun novo entorno rico en tradicións e sustentado nun suxerente complexo mítico-simbólico.

O conflito social que dá orixe a esta afirmación étnica foi xa abondo estudiado pois provocou un longo silencio da produción en lingua galega dende a brillante explosión cultural medieval galego-portuguesa ó rexurdimento do século XIX (Brea, 1994). A substitución das elites autóctonas por outras foráneas en fases sucesivas provocou o desuso do galego como lingua escrita substituído polo castelán, tanto nos ámbitos da creación como nos de xestión e dirección da sociedade (administración, xustiza, igrexa, etc.) coa conseguinte dificultade de promoción para as elites autóctonas. A isto súmase o problema da propiedade da terra, aínda en mans dunha reducida aristocracia laica ou relixiosa ata a

²⁰ Aínda nos autores da xeración Nós seguen vixentes estas ideas. Quintana/ Valcárcel (1988: 95) comentan as referencias ás características comúns ente a raza celta e o pobo galego na obra de Otero Pedrayo. Sobre o pensamento de Risco ver Beramendi (1981: 141-142).

redención dos foros nos anos 20 do século XX, e a procedencia foránea dos impulsores dos puntuais agromos de industrialización e de actividade comercial. En canto ó conflito político é significativo o vencellamento do galeguismo co liberalismo democrático, fracción minoritaria dentro do propio liberalismo con escasas probabilidades de acceder ó poder, nun Estado que vai acrecentando a súa forza con ansias cada vez máis centralistas.

Este proceso de autodefinición como comunidade diferenciada iniciado a mediados do século XIX prodúcese nun momento en que o Estado español está experimentando unha transformación cara á modernización que implica un reforzamento do poder central e conleva graves consecuencias económicas e sociais nunha Galicia subdesenvolvida. A imposición do sistema tributario, esencial na nova configuración do estado moderno, incide sobre a masa do campesiñado dificultando considerablemente a súa diaria loita pola supervivencia baixo un réxime de propiedade da terra que pervivía case inalterado dende a Idade Media. Polo que se refire ás consecuencias da modernización da sociedade polo avance da industrialización, a posición de Galicia é peculiar posto que a industrialización non lle chega ata practicamente un século máis tarde e aínda así en escasa medida, o que permite unha anacrónica perpetuación da sociedade rural. Esta circunstancia provoca nas primeiras xeracións de galeguistas do século XIX unha actitude favorable ó progreso pois, máis ca consideralo unha ameaza para a sociedade tradicional, a súa ausencia percíbese como unha carencia que afonda na marxinación do país. Así se reflicte tamén na literatura a través de composicións como as entusiastas loas á locomotora de Eduardo Pondal (*EP*, 127-129) e de Curros Enríquez (*AmT*, 139-140). Esta actitude vaise invertir co paso do tempo, a medida que a identificación ideolóxica do galeguismo evolucione dende as posicións progresistas destas primeiras xeracións cara a posicións ideolóxicamente conservadoras, e deste xeito polos anos vinte do século seguinte encontramos as obras dos autores do "grupo Nós" (Vicente Risco, Otero Pedrayo) que, ó mesmo tempo que introducen conscientemente nos textos os ambientes urbanos en busca da normalización do repertorio cultural,

transmiten unha visión ideal da sociedade rural como depositaria dos trazos identitarios nacionais, e demonizan a cidade como fonte de todos os males e como símbolo dunha nova sociedade dominada por un principio uniformizador e aniquilador da individualidade.

O escaso peso da sociedade urbana sen embargo, xunto con outra serie de condicionantes típicos dunha sociedade que non experimentou o proceso de modernización derivado da revolución industrial, como o baixo índice de alfabetización da poboación, a deficiente rede de comunicacións e as dificultades de acceso á educación, parecen algunhas das causas que impiden dende o comezo que o movemento nacionalista galego adquira auténtico peso social e político. Todo isto configura unha sociedade na que o peso da minoría intelectual galeguista é cativo e ten unha limitada capacidade de incidir tanto no conxunto da poboación coma nos círculos de poder. Así e todo o movemento xera as súas propias canles de difusión partindo da prensa liberal decimonónica, que acolle as plumas máis sobranceiras na defensa de Galicia. De feito moitos galeguistas foron activos publicistas e profesionais da prensa, e mesmo fundaron ou dirixiron xornais e revistas, como é o caso de Antolín Faraldo, Benito Vicetto ou Manuel Murguía por citar só tres figuras destacadas na conformación ideolóxica do nacente galeguismo. Dende 1861 convócanse os Xogos Florais co obxectivo de incentivar a produción literaria, que teñen un compoñente de festividade e de acto público publicitario en que se len discursos e se honran os escritores que puxeron a súa pluma ó servicio da comunidade.²¹ Así vaise conformando un importante tecido de editores, xornalistas, historiadores, escritores, artistas, lingüistas, etnógrafos, e activistas diversos que colaboran no estudio e difusión dunha cultura galega diferenciada e con conciencia de si mesma.

Un dos paradoxos cos que se atopan os estudiosos do nacionalismo é a

²¹ Os primeiros Xogos Florais da Coruña deron lugar a publicación en 1962 do *Album de la Caridad* (AA. VV., 1980). O fenómeno dos Xogos Florais en Galicia é un capítulo aínda pendente de estudio na historiografía literaria galega e a penas se encontra máis ca algunhas breves referencias nas historias da literatura, sobre todo en función da importancia da publicación do *Album* citado.

obxectiva modernidade das nacións fronte á súa subxectiva antigüidade no sentir dos nacionalistas. É característico da nación a reivindicación dun pasado inmemorial e ó mesmo tempo un futuro ilimitado. Ademais o nacionalismo, como di Benedict Anderson (1999:12), produce un efecto máxico que consiste en converter a casualidade en destino. Estas características do nacionalismo galego maniféstanse de xeito privilexiado na literatura a través do tratamento do celtismo e a súa posterior hibridación cos materiais artúricos de tradición medieval, que inciden na xustificación das orixes remotas da nación e a proclamación dun futuro rexurdir nacional.

Anderson (1983) sostén que todas as comunidades superiores á aldea, que permite o contacto directo entre os seus membros, son comunidades imaxinadas e engade que non se pode falar da existencia real dalgúns comunidades fronte á invención doutras. Polo tanto as comunidades non se distinguen pola súa autenticidade ou falsidade, senón pola maneira en que se imaxinaron, un proceso no que xoga un papel fundamental a *narrativa da identidade*. Igual ca unha persoa, que despois dos cambios psicolóxicos e emocionais da puberdade non pode lembrar a súa conciencia da infancia e precisa o testemuño dos pais, as fotografías, etc., para poder identificarse coa súa propia existencia como bebé e neno e construír a súa personalidade a partir deste estrañamento, tamén as nacións precisan buscar os testemuños que lles permitan recoñecerse nas fases previas á súa madurez para construír a súa identidade. Este autorrecoñecemento, xa que non pode conseguirse a través da lembranza, debe ser narrado, e así nacen as narrativas da identidade, é dicir, a biografía ou a autobiografía para o individuo, e a historia ou a lenda para as comunidades.

As nacións sempre se imaxinan a si mesmas como “limitadas” por fronteiras alén das cales hai outras nacións, e como “soberanas”, posto que soñan coa liberdade, e o seu emblema é o estado soberano; pero sobre todo imaxínanse como “comunidade” cohesionada por unha fonda camaradería horizontal, ignorando a desigualdade e explotación que poida haber dentro de cada unha. Este sentimento da fraternidade é o que favorece o que Even-Zohar chama

dispoñibilidade (readiness ou proneness) para actuar e facer os maiores sacrificios por esa idea, e ó mesmo tempo esta fraternidade é consecuencia dun proceso de creación de cohesión social a través da elaboración dun repertorio cultural compartido que xera ó propio grupo como entidade diferenciada e permite a súa supervivencia:

Culture provides cohesion to both a factual or a potential collective entity. This is achieved by creating a disposition of allegiance among those who adhere to the repertoire. At the same time, this acquired cohesion generates a validated disposition of distinction, i.e., a state of separateness from other entities. What is generally meant by a "cohesion" is a state where a widely spread sense of solidarity, or togetherness, exists among a group of people, which consequently does not require acts enforced by sheer physical power. The basic, key concept to such cohesion is readiness, or proneness. Readiness (proneness) is a mental disposition which propels people to act in many ways which otherwise may be contrary to their "natural inclinations". For example, going to war ready to be killed in fighting against some other group would be the ultimate case, amply repeated throughout human history. (Even-Zohar, 1998b:9).

A función da literatura -e especialmente dos produtos literarios que se poden adscribir á narrativa da identidade- na fabricación dun repertorio cultural xerador da comunidade é fundamental, aínda en situacións de deficiente institucionalización. A experiencia de subalteridade, que se soe traducir na dobre experiencia dunha memoria colectiva silenciada e dunhas limitadas expectativas de futuro (González-Millán, 1995: 72), parece provocar no caso galego una necesidade de compensar estas experiencias a través da reescritura permanente da biografía colectiva dende o código subalterno da literatura. De feito a reformulación dos mitos celtista e artúrico baixo formas diferentes apunta cara a esta dirección.

2. POR UNHA INTERPRETACIÓN DO SISTEMA LITERARIO GALEGO DENDE O FUNCIONALISMO DINÁMICO

2.1. A literatura como sistema socio-cultural

O sistema literario galego presenta as peculiaridades propias da súa condición subalterna como corresponde a un sistema que xorde da resistencia ó sistema cultural imposto polo poder político dominante, neste caso o que se desenvolve dende o centralismo castelán. Por iso é importante que a aproximación crítica supere o inmanentismo e tome en consideración todos os condicionantes que operan sobre os procesos de produción e recepción nun contexto social determinado. A máis axeitada comprensión dos seus produtos conseguirase só dende a consideración da literatura como un fenómeno social integrado nun marco máis amplo que non esqueza o seu carácter de comunicación, coa importancia que isto lle confire a factores como o referente, é dicir, o mundo representado na obra literaria, o contexto da súa produción e a necesidade dun principio de colaboración entre autor e lector que facilite a comprensión. Ó mesmo tempo o seguimento da evolución das imaxes sobre a que se constrúe unha macrometáfora como o celtismo e a materia de Bretaña, e a súa representación en diferentes obras producidas en diferentes momentos históricos, enfróntanos coa existencia de cambios e evolución no sistema, o que esixe ter en conta a súa existencia diacrónica e polo tanto impide concibilo como unha rede de relacións estática e invariable, senón sometida a unha constante variación como resultado de posibles tensións internas e de múltiples procesos de interferencia.

Xa nas teorías de Bakhtin concíbese a linguaxe como un fenómeno social que nunca pode ser neutral nin estar libre de intencións, e polo tanto caracterízase todo discurso como dialóxico en canto non existe illado senón que sempre forma

parte dun todo maior dentro do cal se interrelaciona.²² Dende 1924 o teórico ruso apuntou tamén a idea de que a ciencia literaria debía aspirar a estudar a cultura e a produción cultural considerando a complexidade do obxecto na súa interacción coa dinámica que caracteriza cada estado da sociedade (Zavala, 1992b:14).

A concepción da literatura como institución social e como medio de comunicación desenvólvese nunha serie de tendencias teóricas que tratan de superar o reduccionismo que impuxeran as teorías do estruturalismo francés polos anos setenta cinguíndose á análise da obra en si cunha visión atemporal. Estas teorías foron definidas por Tötösy (1992) baixo o epígrafe común de “sistémicas”, dado que consideran prioritaria a noción de sistema fronte ó protagonismo do texto, e este á súa vez concíbese como un produto dun sistema complexo que só pode ser comprendido en función das relacións que se establecen no seu interior. Interesa estudar o funcionamento dos textos na sociedade atendendo ós condicionantes da súa produción, distribución, consumo ou institucionalización e, sen limitarse á interpretación dalgunhas obras canónicas, descubrir os mecanismos que rexen a configuración e os cambios da canonicidade. Nesta liña inscríbense os traballos de diferentes escolas como a Semiótica da Cultura de Iuri Lotman,²³ os estudos sobre o

²² Esta idea xa comeza a esbozarse dende o comezo das teorías hermenéuticas cando Friedrich Scheiermacher formula o concepto de “círculo hermenéutico” segundo o cal a parte de algo enténdese sempre en función do todo e viceversa. Así, o significado dunha palabra está determinado pola frase da que forma parte e a frase só pode entenderse a través das palabras. Do mesmo xeito poderíamos dicir que un texto literario só pode ser entendido dentro da cultura e o contexto xeral en que se produce e ó mesmo tempo, segundo o postulado de Dilthey, para entender os seres humanos cómpre entender as súas expresións culturais e non só os textos, senón as diferentes formas de arte e accións (Makaryk, 1997: 90-94).

²³ En 1963 Lotman é nomeado xefe do Departamento de Literatura Rusa na Universidade Estatal de Tartu en Estonia e dende entón empeza a organizar unha serie de seminarios sobre diferentes temas que dan lugar a unha serie de publicacións sobre semiótica. O seu enfoque semiótico estrutural da literatura segue o maxisterio dos formalistas rusos, especialmente Tynianov e Jakobson, e a Escola de Praga. É o fundador da Escola de Tartu, á que se suman semióticos de Moscú como Boris Uspenski.

campo literario de Pierre Bourdieu,²⁴ a Teoría Empírica de Siegfried Schmidt e a Teoría dos Polisistemas de Itamar Even-Zohar,²⁵ mentres que no ámbito norteamericano o New Historicism²⁶ e os Cultural Studies²⁷ seguen presupostos similares e asimismo conciben a literatura como unha actividade socio-cultural.

A noción de sistema en que coinciden todos estes marcos teóricos conleva unha definición funcional da literatura, pois, dentro da rede de elementos interdependentes que a conforman, cada elemento defínese pola súa relación cos outros. A literatura concíbese como un factor fundamental da sociedade, que participa activamente na maneira en que esta se define e se constrúe a si mesma. Polo tanto inténtase dar conta do funcionamento do sistema tanto “en principio” como “no tempo” partindo da base de que tanto a sincronía como a diacronía son históricas (Even-Zohar, 1990:11), fronte ós achegamentos estruturalistas que afrontaban a análise do sistema fóra do tempo. O propio Even-Zohar concretou a terminoloxía utilizando o termo de “sistémico” para todas as teorías que parten da idea de sistema, aínda que sexa dende unha concepción estática, mentres que sería o “funcionalismo dinámico”, derivado da

²⁴ Sociólogo e director de estudos da Ecole Pratique des Hautes Etudes en París dende 1964, publica a partir desta data as súas obras máis renovadoras e polémicas, destacando a súa tese de que a actividade artística e intelectual é inseparable das loitas pola lexitimidade entre diferentes grupos sociais.

²⁵ A Ciencia Empírica da Literatura, ou Teoría Constructivista artículase na obra de Schmidt a comezos dos anos oitenta a partir dos traballos do pensador Otto Dingler e a súa metodoloxía está en relación con outras teorías sistémicas. En canto á Teoría dos Polisistemas desenvolveuna Even-Zohar dende finais dos anos sesenta seguindo os traballos previos dos formalistas rusos, a escola de Praga e algúns especialistas en semiótica soviéticos como Lotman. Máis tarde sumaranse os seus colaboradores no Porter Institute for Poetics and Semiotics da Universidade de Tel Aviv, como Gideon Toury, Zohar Shavit e Shelly Yahalom, e encontrará resón en países como Canadá, India e Bélxica, que destaca cos traballos de José Lambert (ver Iglesias Santos, 1994),

²⁶ Este termo foi utilizado en 1972 por Wesley Morris para designar unha moda de crítica literaria derivada da obra de historicistas alemáns como Leopold von Ranke e Wilhelm Dilthey, así como dalgúns historiadores americanos. O máximo representante desta escola é Stephen Greenblatt e os seus asociados da University of California en Berkeley.

²⁷ Esta nova perspectiva de análise literaria iniciouse en Inglaterra a finais dos anos setenta a partir dos escritos teóricos de Raymond Williams. Sublíñase a interacción entre as creacións culturais coma a literatura e o seu contexto histórico, con atención ós condicionantes sociais, políticos e económicos.

última fase do formalismo ruso e do estruturalismo checo, o que caracteriza as teorías que teñen en conta o cambio e a heteroxeneidade do sistema.

Seguindo en parte principios establecidos dende a lingüística, estas teorías poñen de relevo a dimensión pragmática da comunicación literaria. Se o significado dos signos se define en función dun contexto ultrasígnico (frase, oración, entoación, contexto extralingüístico,...) e polo tanto só se pode comprender no uso concreto de cada secuencia, o texto como signo literario non pode ser interpretado como un elemento illado do sistema literario a que pertence e do sistema cultural en que este se inscribe e ó mesmo tempo as circunstancias da súa recepción en cada momento histórico son especialmente relevantes. No caso da literatura galega a procura dun receptor e o intento de crear un contexto sociocultural axeitado para a comprensión e a valoración de produtos literarios identitarios condiciona determinadas características do propio texto, así por exemplo a insistencia no tratamento de determinados temas como o celtismo e a materia artúrica.

2.2. O sistema literario como sistema dinámico ou polisistema.

Tanto a Teoría Empírica de Sigmund Schmidt como a Teoría dos Polisistemas de Itamar Even-Zohar conciben o sistema literario integrado nun sistema máis complexo. Schmidt, partindo da Teoría dos sistemas sociais de N. Luhmann, considera unha serie de *sistemas de accións* que forman a estrutura da sociedade, dos que o literario é un sistema de accións comunicativas integrado no conxunto máis amplo de sistemas de accións comunicativas estéticas (Iglesias Santos, 1994:321). Pola súa parte Even-Zohar pon de relevo a necesidade de ampliar o concepto de sistema, sinalando que un sistema semiótico pode concibirse como unha estrutura heteroxénea e aberta e polo tanto introduce o termo de *polisistema* -como oposto a monosistema (*uni-system*)- e defíneo como un sistema múltiple formado por varios sistemas con interseccións e superposicións mutuas no que concorren diferentes opcións, aínda que funciona como un todo estruturado no que todos os seus membros

son interdependentes. (Even-Zohar, 1990:11). Para este estudioso a concepción estática do sistema que se difunde a través da Escola de Xenebra é resultado dunha interpretación errónea do enfoque sincronístico -considerando a sincronía como ahistórica e concedéndolle só categoría de historicidade á diacronía, que se declara extra-sistémica-, mentres que a “teoría de sistemas dinámicos” ten a súa orixe no traballo dalgúns formalistas rusos, como Iurii Tynianov e Boris Eikhenbaum,²⁸ e dos estruturalistas da Escola de Praga, moito menos difundida en Occidente.

O estado diacrónico (dinámico) do sistema consistiría nunha tensión permanente entre os varios estratos que o compoñen e a victoria dun estrato sobre outro é o que constitúe o cambio no eixo diacrónico. Por tanto é a propia heteroxeneidade do sistema a que propicia a súa evolución, e se non hai loita entre estratos non se produce cambio ningún, o que provoca que os repertorios se pechen cada vez máis e caian na estereotipación.

A Teoría dos polisistemas preséntase como unha continuación do funcionalismo dinámico e ofrece un marco especialmente axeitado para o estudio de sistemas literarios subalternos en situación de coexistencia con outros sistemas no mesmo territorio como é o caso do galego, posto que precisamente a concepción de sistema aberto, heteroxéneo e dinámico permite dar conta de fenómenos peculiares como a importancia da escolla lingüística, as interferencias entre sistemas ou as estratexias de resistencia ás mesmas. Ademais Even-Zohar defende unha concepción ampla do sistema literario segundo a proposta de Boris Eikhenbaum e pola que “literatura” xa non só son os “textos”, senón un amplo abano de feitos/factores como os propios escritores, as revistas literarias ou a crítica literaria. Aproxímase así á noción de *campo literario* de Bourdieu (1995) que propón tamén a consideración da literatura

²⁸ Tyniavov avanzou o concepto dunha estrutura dinámica na que non se consegue a unidade por medio da combinación e da fusión, senón pola interacción e o predominio dun grupo de elementos a expensas doutros. Algo semellante recóllese no concepto de *dominante* que desenvolve Eikhenbaum en relación coa frase melódica da poesía lírica, referíndose a un elemento central que ordena todos os demais compoñentes da obra e garante a integridade da súa estrutura (Makaryk, 1997: 305 e 481-482).

lector que o recibe, a institución que posibilita o uso dun repertorio ou os elementos que configuran o mercado.

Para afrontar o estudio do tratamento de determinados temas ideolóxicamente condicionados na literatura galega interésannos especialmente as consideracións que a Teoría dos Polisistemas aporta arredor do produtor, do produto e do repertorio. Even-Zohar distingue entre “produtor” e “escritor” porque considera que “o texto” non é o único produto da literatura, senón que en realidade é só un vehículo ou un procedemento para elaborar ou transmitir o auténtico produto que son os modelos da realidade, é dicir, imaxes, estados de ánimo e opcións de acción. Por iso considera que o produtor é alguén que pode reivindicar a participación no poder coa mesma xustificación ca calquera axente político central e que está relacionado cun discurso do poder baseado nun repertorio aceptable e lexitimado. O caso galego podería ofrecer un elemento de contraste para esta afirmación, posto que se ben interesa a función do produtor como creador de modelos de realidade, e iso explica a súa esencial contribución á configuración da idea de nación, non se pode dicir que participe do discurso do poder, senón que, polo contrario, o seu discurso parte dunha actitude de resistencia ó poder e coa aspiración de lexitimar un repertorio alternativo que durante moito tempo estivo lonxe do acceso ó poder.

O repertorio concíbese como o conxunto de regras e materiais que rexen tanto a elaboración coma o uso de calquera produto (“the aggregate of rules and materials which govern both the making and use of any given product”, Even-Zohar, 1990: 39). Canto máis rico e completo sexa o repertorio maior será a liberdade de actuación tanto do produtor coma do consumidor, mentres que as limitacións do repertorio favorecen as interferencias con outros sistemas dispoñibles dos cales aquela cultura que ten repertorio deficitario pode importar diferentes elementos. A “institución”, entendida como o conxunto de factores implicados no mantemento da literatura como actividade socio-cultural, a pesar das súas estruturas deficitarias nunha cultura que loita pola supervivencia lonxe das estruturas de poder, como o caso galego no período que nos ocupa, contribúe a difundir o produto dun xeito especialmente activo e como proba

disto poderíamos considerar circunstancias como a adopción dun poema de Pondal como letra do Himno galego, a reprodución da primeira saga escrita por Cabanillas en diversas revistas, ou a especial querencia da Editorial Galaxia polas obras de Cunqueiro. O caso de Méndez Ferrín é máis complexo, por ser o máis próximo á actualidade e ser tamén máis complexo o ámbito social e cultural do galeguismo neste momento.

2.3. A creación dun sistema literario nacional. A fabricación do repertorio.

Un concepto que interesa particularmente para comprender a importancia de determinadas estratexias de produción no proceso de formación dunha literatura nacional é o de “repertorio”, que vimos de comentar e que ten un especial desenvolvemento na Teoría dos Polisistemas. Tendo en conta que a literatura é un sistema integrado dentro do campo máis amplo e complexo da cultura en xeral, partiremos da definición de repertorio cultural como un conxunto de opcións utilizadas por un grupo de xente e polos membros individuais dese grupo para a organización da vida.²⁹ Este repertorio afecta á organización da vida dun xeito pasivo, proporcionando unha serie de procedementos que serven para facer o mundo comprensible para un grupo ou un individuo, e dun xeito activo, pois tamén fornece unha serie de procedementos que lle permiten ó individuo saber actuar en cada situación e ó mesmo tempo producir el mesmo situacións semellantes. Normalmente o repertorio percíbese como algo xa constituído, o que pode conducir a consideralo como un modelo “natural”, pero en realidade é un proceso en

²⁹ Séguese a definición de Even-Zohar:

The culture repertoire is the aggregate of options utilized by a group of people, and by the individual members of the group, for the organisation of live. (Even-Zohar, 1997:1).

Arturo Casas (1994:253) identifica este concepto co que Aguiar e Silva chama “banco de datos” mentres que o propio Even-Zohar (1986:273) o relaciona co concepto de “hábitos” de Bourdieu e adopta a definición de Swidler para o repertorio activo, de quen toma o termo de *ferramentas (tools)* para referirse ós elementos do repertorio. Un concepto semellante manéxase na Teoría Empírica baixo a denominación de *sistema de proposicións* nos que operan os que Schmidt chama *papeis de actuación*, é dicir, a produción, a mediación, a recepción e a transformación (ver Iglesias Santos, 1994: 320-323).

constante formación e transformación:

The culture repertoire, although sensed by the members of the group as given, and taken by them for granted, is neither generated nor inherited by our genes, but need be made, learned and adopted by people, that is the members of the group. This making is continuous, although with shifting intensity and volume. On the one hand, it may be made *inadvertently* (1) by anonymous contributors, whose names and fortune may never be known, but also *deliberately* (2) by known members who are openly and dedicatedly engaged in this activity. (Even-Zohar, 1997:2).

Do mesmo xeito funciona o repertorio literario, proporcionando a través dos textos, e de todos os axentes do sistema que interveñen para facelos efectivos, un conxunto de ferramentas que axudan a entender o mundo e ó mesmo tempo permítenlle ó consumidor extraer instrucións prácticas para o seu comportamento cotián, é dicir, para actuar no mundo (Even-Zohar, 1997b). Pero ademais trátase dun conxunto de normas e materiais que rexen a construción e o uso dos produtos do propio sistema e que poden ser modificados polos desexos e as aspiracións dos individuos. No proceso de formación dunha literatura nacional prodúcese unha actuación deliberada orientada a modificar o repertorio con intención identificadora dun novo grupo que se está definindo e por iso obsérvase a utilización de determinados materiais (temas, opcións estéticas, etc.) que responden a unha busca de diferenciación fronte ó “outro” hexemónico e pretenden fornecer unha nova maneira de entender o mundo e actuar nel.

A selección de certos elementos destacados dun repertorio para identificar un grupo como unha entidade definida é un procedemento común dos grupos humanos para crear “identidade colectiva”. Os elementos que se seleccionan para a construción desa autodefinición poden proceder de calquera ámbito. No caso galego nun primeiro momento xogou un papel fundamental a postulación dunha orixe racial común que permitiu unha definición do “ser galego” segundo unha serie de características que se identificaban como definidoras do pobo celta (costumes, relixión, organización social, etc.) incluso antes da reivindicación da lingua. Pero pronto ambos elementos van unidos, a partir da

intervención decisiva de Manuel Murguía na teorización sobre as características diferenciais de Galicia (Máiz, 1984: 280-283), pois el introduce a consideración da lingua galega como un aspecto esencial da definición identitaria.³⁰

O repertorio estrutúrase en dous niveis, o dos elementos e o dos modelos. Os elementos que forman o repertorio dunha cultura (“culturemas”) son recibidos polo receptor a través dos grupos en que se insertan e non só se presentan como unidades abstractas, senón tamén como unidades que contribúen á formación de series ou cadeas novas. Nun repertorio lingüístico pertencerían a este nivel como unidades individuais os morfemas e lexemas, así como todas as combinacións sintagmáticas ata o nivel da oración. No nivel dos modelos encóntranse as combinacións de elementos + regras + relacións sintagmáticas (“temporais”) que rexen o produto. Cando se trata dun “texto”, entón o “modelo” refírese ós elementos mais as regras aplicables a ese tipo de texto dado, máis as relacións textuais potenciais que se poden poñer en funcionamento durante unha realización concreta. Os modelos actúan tanto no nivel da produción, a través dos coñecementos previos que manexa o produtor para elaborar a súa obra, como no nivel da recepción, nos coñecementos previos a través dos cales se interpreta o texto, e poden afectar a aspectos moi diferentes da obra ou ó seu conxunto:

There is no need to attempt classification according to the level of the “model”. There may be models in operation for a whole possible text (a “pre-text”, as some traditions call it), yet there may also be specific

³⁰ A significación da lingua como elemento identitario é valorada tamén por Even-Zohar, quen chama a atención sobre o seu carácter de vehículo de valores simbólicos, de xeito que a escolla lingüística implica unha decisión sobre a identidade que o grupo quere asumir ante si mesma e mostrar cara ó exterior. Mediante o estudio de diversos casos en que conviven nun mesmo territorio linguas diferentes demóstrase que a diversidade lingüística non xera conflito por si mesma, senón só cando existe un conflito ideolóxico que activa a confrontación lingüística:

It is not actual language diversity that generates conflict. Whether the diversity becomes activated through language conflicts or remains a peacefully accepted fact of cultural reality depends on whether higher-level semiotic organizers of culture enter into a state of conflict. Such higher-organizers are ideologies that determine the goals of a society through its conception of itself. In modern times, at least since the eighteenth century, nationhood and national identity have become the most powerful such ideology. (Even-Zohar, 1986:1).

models for a segment, or portion, of this whole. For instance, there may well be a model for "a novel", but there will also be one for "dialogue", "description of the physiognomy of the hero", etc. (Even-Zohar, 1990: 41).

A apropiación da tradición céltica e medieval artúrica activará no repertorio galego unha serie de elementos e modelos que permiten ampliar o repertorio con recursos alternativos á cultura hexemónica da que o sistema literario galego quere desvencellarse.

As leis e materiais que constitúen os repertorios literarios son en parte universalmente válidas dende a existencia das primeiras literaturas do mundo, pero outra boa parte deles están condicionados por circunstancias cambiantes en diferentes periodos e culturas. Se a selección de elementos xa existentes no repertorio é o primeiro paso para construír unha identidade, este proceso complétase coa ampliación do repertorio a través da adquisición de novos elementos. Os procedementos que se utilizan para fabricar o repertorio son a *invención* e a *importación* (ver Even-Zohar, 1997). A invención soe estar relacionada coa importación cando non se coñecen as fontes desta e soe estar baseada en analoxías e oposicións, pero de feito a importación desempeñou un papel fundamental funcionando, segundo as leis de interferencia literaria, cando un sistema é deficitario. Neste caso non se trata dunha interferencia entre sistemas provocada polo dominio dun sistema sobre o outro, senón dunha interferencia deliberada e propiciada dende unha actitude de resistencia á cultura dominante, que leva a importar novos elementos dun sistema alternativo escollido como modelo de identificación.

Esta disposición a utilizar outras culturas que lle resultan accesibles, ou que se fan accesibles por un proceso de achegamento deliberado, é característica das fases iniciais de desenvolvemento dunha cultura. En cambio cando un sistema conseguiu acumular un maior número de opcións ten máis posibilidades de que o propio inventario abonde para permitir a renovación e a pervivencia e mostra unha maior tendencia a reciclar rexistros propios antes de buscar repertorios alleos. Por iso á hora de estudar os textos literarios é importante valorar o estado do polisistema particular en que se producen, pois as súas

características condicionan os procesos de selección, manipulación, amplificación etc. que afectan ós seus produtos.

No momento inicial en que se configura un novo grupo, como a comunidade galega, e o seu correspondente polisistema cultural e literario, o repertorio é moi precario e vaise desenvolvendo pouco a pouco, en parte a través de importacións. As tradicións celta e artúrica constitúen elementos que se poden considerar correspondentes á tradición europea e en principio calquera cultura nacional moderna pode reutilizar recursos do seu repertorio aínda que non por iso teña que falarse necesariamente de importación. Sen embargo no século XIX o contacto da literatura galega con literaturas como a irlandesa, a galesa, a escocesa ou a bretona esixe un esforzo específico, e mesmo os poemas de Ossian, tan estendidos por Europa, chegan á literatura galega a través das primeiras traducións fragmentarias realizadas en castelán e dunha tradución francesa utilizada por Pondal, como se comentará máis adiante. Algo semellante pódese considerar en relación co corpus artúrico, pois a difusión das fontes francesas medievais vese relegada a ámbitos académicos e accesible sobre todo a través do "revival" que experimenta no mundo anglosaxón. En ambos casos trátase de importacións que responden a unha previa planificación e que pretenden cubrir unha importante deficiencia do repertorio receptor.

Como veremos, os historiadores galegos do século XIX, que preceden coa súa obra á produción dos primeiros textos literarios significativos para a conformación do repertorio galego, realizaron en primeiro lugar un labor de selección de elementos do repertorio cultural xa existentes como a espiritualidade, a distribución da poboación en pequenas unidades dispersas, costumes como a loita ou o aturuxo nas celebracións festivas, o traxe tradicional, etc., e mediante a invención da orixe racial celta configuraron unha nova opción para asumir como diferenciais unha serie de características que ata entón podían ser consideradas integrantes da heteroxeneidade dun repertorio cultural hispánico unitario. A partir de analoxías baseadas, sobre todo, en algo tan incuestionable como o mundo natural (a paisaxe, a climatoloxía,...) reivindicase a identidade racial e, por tanto, a irmandade espiritual co conxunto

de países celtas atlánticos. Partindo desta base, o sistema literario inicia o proceso de importación dunha serie de elementos que veñen a encher unha carencia básica para unha comunidade emerxente: unha historia propia coa conseguinte tradición de mitos e lendas. Polo tanto escóllense como fontes, por unha banda, a literatura considerada celta ou reivindicada como celta e, por outra, a literatura medieval, e un certo repertorio desta literatura no que se cría recoñecer un desenvolvemento culto da tradición celta oral. Trátase, xa que logo, dunha selección da literatura fonte que responde a condicións de prestixio e en ningún caso de dominio, pero, así e todo, máis aínda có prestixio inflúe o desexo de integración nunha tradición cultural que posibilite a diferenciación fronte á cultura hexemónica. Esta sería a función que veñen a desempeñar os novos elementos do repertorio importados, unha función diferenciadora que ha de reforzar a selección de elementos identificadores que se opera no interior do propio repertorio coa aposta pola tradición popular.³¹

Cando uns produtos importados teñen éxito no mercado receptor e van integrándose progresivamente no seu repertorio, é dicir, cando se converten en obvios e mesmo indispensables na vida do grupo, pódese falar de que se producen *trasferencias (transfer)*. Un factor esencial para acadar a aceptación das importacións é que exista unha predisposición dos receptores para o consumo de novos produtos, unha situación que se vai configurando dende instancias diferentes no caso galego, e por iso é importante ter en conta as aportacións de historiadores e publicistas que preparan o camiño para que unha obra como a de Eduardo Pondal poida ser concibida e comprendida. O éxito das importacións realizadas na cultura galega a partir da tradición celta e medieval artúrica e as súas consecuencias confirmábase a través do seu cultivo continuado

³¹ Even-Zohar (1997: 3) sinala que a importación se produce cando na cultura receptora non existen os produtos que han de desempeñar unha determinada función. No proceso de desenvolvemento dun sistema literario galego autónomo os recursos propios conducen ó cultivo dunha estética de inspiración popular e o baleiro de tradición culta condenábo a unha permanente dependencia da cultura castelá da que quere independizarse. A adscripción á tradición do mundo céltico ofrece unha alternativa que mesmo facilita a reapropiación de determinados produtos da tradición hispánica dende unha posición diferente, como sucede cos libros de cabaleirías renacentistas e o propio *Quijote*.

ó longo do tempo dando lugar a produtos moi diversos, de maneira que os elementos trasvasados nun primeiro momento despois son continuamente activados dentro do repertorio.

Neste proceso tamén cumpren unha función fundamental as persoas concretas que actúan como fabricantes do repertorio e que, no caso específico da transmisión con éxito, se consideran “axentes da transferencia”. Even-Zohar considera que a imaxe que estes axentes proxectan na colectividade tamén pode producir unha predisposición a asimilar os repertorios que eles representan de maneira que aínda persoas que non leron os seus textos poden en certa maneira aceptar aqueles produtos a través do recoñecemento ás persoas que están implicadas na produción de determinadas mensaxes. Pero ó mesmo tempo a figura do escritor tamén pode facerlle sombra á súa obra:

In the case of many makers of new repertoires, their personality, the story about them, often shadows the concrete products they have proposed. In other words, the products, the goods, the items of repertoire have become they themselves. For example, states of mind and encouragement to act for “freedom”, “heroism”, “patriotism”, “equalith” or less stirring acts like “cleanliness”, “order”, “good food” are not derived from “writings”, but from what one has heard of the “writers”, which often falls into the category of myth. (Even-Zohar, 1997:4).

Neste senso resulta significativo a transcendencia social da figura dos escritores que tratamos, especialmente no caso de Eduardo Pondal, coñecido como “o bardo” e en boa medida considerado o bardo da Galicia do seu tempo, así como no de Cabanillas, alcumado “o poeta da raza”.³² A opción nova aportada pola obra de Cunqueiro ten tamén unha clara proxección a través da súa personalidade de home fantaseador e imaxinativo, mentres que o activismo político de Méndez Ferrín puido favorecer a proxección de determinadas aportacións da súa obra moito máis aló do restrinxido círculo dos seus lectores. A natureza e o volume de actividade dos axentes, aínda que a súa obra abarque

³² Sobre a teoría do vate na obra de Antón Vilar Ponte e outros autores da xeración das Irmandades da Fala que reflicte a importancia que se concedía á literatura na creación da consciencia nacional, ver Monteagudo (1996: 79-80).

un espectro máis amplo có dos elementos trasvasados, pode influír na adopción ou o rexeitamento da transferencia.

2.4. O cambio e a diacronía. Canonicidade estática e dinámica.

Xa vimos como o sistema dinámico se concibe formado por diferentes estratos que loitan entre si por unha posición dominante e que esas tensións son as que provocan que en determinados momentos se produzan cambios ó ser desprazado o estrato dominante por outro periférico. Isto explica que na literatura convivan elementos canonizados con outros non-canonizados. En palabras de Even-Zohar (1990:15), considéranse “canonizadas” aquelas normas e produtos literarios que se aceptan como lexítimas nos círculos dominantes dunha cultura de entre os cales os textos máis destacados son preservados pola comunidade para conformar a súa herdanza histórica. Son “non-canonizadas” en cambio aquelas normas e produtos que se rexeitan dende eses círculos e polo tanto co tempo son esquecidas pola comunidade. Quen determina a canonicidade de certo repertorio é o grupo que rexe o polisistema e, unha vez que estableceu a canonicidade, ese grupo pode manterse fiel a ese repertorio que lle dá o control do polisistema ou ben, se é necesario, modificar o repertorio de propiedades canonizadas coa fin de manter o control.

Pero o mesmo Even-Zohar (1990: 19) apunta a necesidade de distinguir entre dous tipos de canonicidade: unha no nivel dos textos e outra no nivel dos modelos. A primeira, denominada canonicidade estática, prodúcese cando un texto é aceptado como produto concluído e polo tanto pasa a formar parte do conxunto de textos escollidos que unha literatura ou unha cultura quere preservar e transmitir como patrimonio dese sistema. O segundo nivel, referido á canonicidade dos modelos, denomínase canonicidade dinámica e prodúcese cando un certo modelo literario consegue establecerse como principio productivo dende o repertorio dun sistema.

Ós escritores interésalles que os seus textos sexan aceptados polo grupo

dominante entre ese conxunto de textos recoñecidos como parte dos bens culturais da comunidade, pero aínda lles interesa máis que sexan acollidos como modelos productivos que inspiren novos produtos, pois desta maneira maniféstase a súa capacidade de influencia e a efectividade da súa mensaxe ou da súa proposta estética. O escritor non adquire unha posición no sistema literario só polos seus textos, senón polos efectos que eses textos poden provocar no repertorio. Cando se produce un cambio e un novo estrato do sistema pasa a ocupar a posición central, os produtos canonizados poden ser rexeitados do canon estático ou mantelos nesta posición, pero rexeítalos como modelos aceptables para elaborar novos textos.

Na literatura galega é isto último o que soe suceder, pois a precariedade do sistema non permite a descalificación dos escasos produtos canonizados. Isto é así sobre todo nas fases iniciais de formación do sistema, porque a existencia dun canon estático parece ser unha condición esencial para que un sistema exista como tal. Entre as obras que cultivan o celtismo e a materia artúrica en diferentes momentos da historia da literatura galega non sempre se pode falar de continuidade dos modelos, senón que encontraremos momentos de cambio en que podería considerarse que as obras anteriores son rexeitadas como modelos, a pesar de que se acepte o modelo básico da transferencia inicial e mesmo se acuda á fonte orixinaria para ampliálo. Noutros casos que se comentarán máis adiante, en cambio, sucede ó contrario e o autor, a pesar de ter acceso a diferentes fontes, opta por cingirse ás referencias dos modelos que atopa dentro da propia tradición coa intención de fabricar un discurso autoreferencial dentro do propio sistema que o receptor poida percibir como unha rede de relacións internas.

2.5. A planificación cultural e a creación de “enerxía”.

Se a cultura é entendida como a forza organizadora da vida social,³³ tanto nun nivel individual coma colectivo, non se pode concibir a existencia dun grupo ben delimitado sen dispor dunha cultura determinada, é dicir, sen un repertorio distintivo e identificable. Ó mesmo tempo non se pode pensar na existencia de repertorios homoxéneos, pois só a multiplicidade de repertorios concorrentes, e por tanto a acumulación de capital cultural, garante o éxito, que no caso das grandes entidades como as nacións é o mesmo que dicir a posibilidade de supervivencia como tal.

A planificación cultural é un método para crear novas opcións nun repertorio e mesmo de crear todo un conxunto de novas opcións que pode chegar a constituír un repertorio independente que evolucionará gañando progresivamente en heteroxeneidade. Normalmente considérase que os repertorios culturais xorden e se desenvolven a partir da contribución espontánea de masas anónimas e que desta maneira se xera unha serie de elementos considerados fortuitos que se organizan nun repertorio segundo as libres negociacións do mercado. Sen desbotar a importancia da espontaneidade e das negociacións do mercado, pódese considerar a influencia de factores adicionais na renovación de repertorios como a planificación, isto é, o intento de intervir deliberadamente para establecer prioridades nun conxunto existente de opcións.³⁴ Dende os tempos máis remotos poden observarse casos de

³³ Even-Zohar propón a definición de cultura como “un agregado ou un repertorio de opcións que organizan as interaccións sociais” (Even-Zohar, 1995:182)

³⁴ Tendo en conta a definición de repertorio que ofrece Even-Zohar na súa descrición do sistema literario (“the aggregate of rules and materials which govern both the making and use of any given product”, Even-Zohar, 1990: 39) e a que máis tarde matiza no estudio do repertorio cultural (“the aggregate of options utilized by a group of people, and by the individual members of the group for the organization of life”, Even-Zohar, 1997:1), é interesante destacar a súa percepción como algo natural por parte do grupo que o utiliza fronte á realidade do seu proceso de fabricación:

The culture repertoire, although sensed by the members of the group as given, and taken by them for granted, is neither generated nor inherited by our genes, but need to be made, learned and adopted by people, that is the members of the group. This making is continuous, although with shifting intensity and volume. On the one hand, it may be made inadvertently by anonymous contributors, whose names and fortune may

intervencións intencionadas nas sociedades humanas para transformar *inventarios* non estruturados en *repertorios* estruturados, un acto que pode crear novas relacións entre opcións xa existentes, pero tamén pode introducir novos compoñentes a través da combinación, a analoxía ou o contraste.

Se ademais de potenciar algunhas opcións se pretende introducir novos elementos, a planificación resulta máis evidente e a súa posta en práctica será máis dificultosa (Even-Zohar, 1995:185). Pero se a isto se engade o feito de que os planificadores non dispoñen do poder político, as dificultades son aínda maiores e as posibilidades de fracaso total ou parcial da planificación aumentan. Este caso pode identificarse co labor realizado pola elite intelectual galeguista que postula a existencia dunha identidade galega e comeza a producir textos e a crear institucións para diferenciar o repertorio dun novo grupo, pero aquí os planificadores desenvolven a súa actividade como resistencia á outra planificación cultural exercida dende o poder, que é a da cultura hexemónica da que queren distanciarse. Nesta situación, os produtos da planificación primeiro chegan só a un círculo limitado de receptores, pero poden conseguir entrar no mercado e entón desenvólvese unha certa estrutura de poder para provocar cambios, ata o punto de que se pode converter nun proceso capaz de reemprazar un repertorio:

Coa aparición dos autodenominados produtores, é dicir, uns individuos que realizan servizos que non dependen dos detentadores de poder, os produtos que ofrecen poden non alcanzar máis que un círculo moi limitado. A xente que produce textos nunha lingua que non é aceptable para os grupos dominantes, ou inventa e reinventa a lingua utilizada, ou se entrega a infinitas discusións sobre a natureza da entidade ideada, sobre a identidade dos seus futuros membros, sobre o estilo de vida que reemprazaría ó dominante e así sucesivamente -esta xente pode parecerlle patética a un gran número de contemporáneos, que quizais consideren este tipo de actividades como algo estéril-. Sen embargo, unha vez que o produto sae do círculo inicial e consegue dalgún xeito entrar no mercado, pode dar lugar a un grupo máis amplo e converterse na base do poder necesario para iniciar un proceso que en última instancia posibilite os cambios desexados nun determinado estado de

never be known, but also deliberately, by known members who are openly and dedicatedly engaged in this activity. (Even-Zohar, 1097: 2)

cousas. A situación sofre entón un cambio radical, ó transformar uns aparentemente produtores de cultura en poderosos axentes de poder. (Even-Zohar, 1995:193)

Unha característica das relacións entre centro e periferia é que na periferia só se pode desenvolver o que procede do centro, que é o único autorizado para crear novas opcións. Esta situación soe provocar un empobrecemento da capacidade productora nos ámbitos periféricos e ó mesmo tempo unha escasa valoración dos seus produtos no conxunto do sistema, posto que os que se encontran na periferia "calquera cousa que fagan, é dicir, todo o seu repertorio, é por definición inferior ó do centro" (Even-Zohar, 1995, 199). Pero as periferias poden desenvolver actitudes de resistencia fronte a esta situación e constituírse en fonte alternativa de innovacións creando novas posicións de poder. Este proceso que transforma a periferia en centro formando un sistema independente só pode conseguirse a través da planificación cultural. A preocupación por esta actividade, tal como sinala o estudioso hebreo, soe comezar en situacións de baixo nivel de benestar da poboación e polo tanto nace dunha aspiración a mellorar as posibilidades dun grupo social de ter acceso a opcións das que se considera excluído. Isto parece indicar que non é necesaria a forza dunha entidade social con instrumentos de poder para desenvolver novos repertorios a través da produción de textos e o desenvolvemento de ideas, senón que, ó contrario, esta actividade pode xurdir en situacións moi precarias e crear unha enerxía socio-cultural que derive na mellora do benestar da colectividade. O obxectivo dos promotores da planificación cultural dende posicións subalternas sempre pretende mellorar a situación da comunidade destinataria, pero non por iso se pode dicir que as súas estratexias se dirixisen a buscar a prosperidade material, senón máis ben a salvar o grupo da humillación e mesmo da extinción, poñéndoo en situación de igualdade con outros grupos autónomos (Even-Zohar, 2000: 5). Por iso nos repertorios resultantes sóense utilizar ferramentas como a restauración da grandeza do grupo no pasado e ó mesmo tempo poden aparecer outras como o uso dun idioma sen reputación.

A institución cultural, con maior ou menor forza e efectividade segundo a

situación do polisistema, intenta dirixir o consumo, pero ó mesmo tempo o éxito ou fracaso dunha planificación está condicionado polas leis que rexen o libre mercado. Para inculcar un novo repertorio cómpre que se consuman os productos que o representan ata o punto de que a comunidade interiorice os novos elementos. Tendo en conta que o celtismo foi un dos elementos fundamentais na fabricación do novo repertorio que se constrúe no século XIX en busca da cohesión da comunidade galega, parece que o seu éxito foi considerable e que non só se mantivo como un trazo reiterado polos produtores de repertorio durante un longo período, senón que se estendeu ó conxunto da sociedade:

Que a raza celta constitúe o soporte étnico e cultural da comunidade galega é unha tese incontrovertida en todo o século XIX e da que participan tódolos historiadores galegos, aínda que aparezan matices que estudiaremos máis adiante. Cando no ano 1901 Murguía publica a segunda edición do tomo primeiro da Historia de Galicia, proseguida no ano 1905 co tomo segundo, a tese do celtismo convírtese nunha especie de dogma para a meirande parte dos historiadores, aínda que xustamente agora aparece a primeira contestación que apenas ten eco en Galicia.

O control da Real Academia Galega por Murguía e o sector afín, despreciativamente calificado polos enemigos de “Cova Céltiga”, permítelle oficializar o celtismo por medio do himno galego. Desta maneira unha tese discutible convírtese en símbolo e bandeira de Galicia. (Barreiro, 1993:187)

Efectivamente, no século XX esta teoría comeza a cuestionarse cada vez máis no ámbito científico, comezando nos anos vinte cos estudos etnográficos que se realizan dende o Seminario de Estudos Galegos. Ó mesmo tempo na obra dalgúns ideólogos, como Castelao, apóstase polo desprazamento do significante “raza”, que adquirira protagonismo con Murguía e fora recollido dende unha perspectiva máis conservadora por Risco, en favor da “etnia”, que aporta unha formulación cultural-espiritual superadora do puro bioloxismo (Máiz, 1997:290). Na segunda metade do século sucédense unha serie de estudos que relativizan a importancia do pasado celta (Armada Pita, 1997), mentres van gañando protagonismo na definición da nación outros elementos como a lingua. Paralelamente, na literatura o tratamento do celtismo vai deixando de ter un

papel central para trasladarse á periferia como un elemento máis que aparece de maneira episódica na obra dalgúns autores, dentro dun repertorio cada vez máis heteroxéneo. Trátase, pois, dun elemento central na definición inicial do repertorio que vai perdendo relevancia debido á prolongación no tempo do proceso de consolidación da nova cultura:

Success of a cultural enterprise may be achieved in a short time once culture entrepreneurs and holders of power begin to collaborate. However, if repertoire makers must create a power base and persevere for making their labor attractive enough to entice power holders, then the span of time between labor and its outcomes may be long, sometimes over a century. In such cases, the advocated alternative repertoire, designed under the initial conditions and thus fitted with solutions relevant to those conditions, by the time of implementation may already be cruelly dated. (Even-Zohar, 1997c: 3).

A superación da centralidade do elemento racial na definición nacional, sen embargo, non conleva o rexeitamento de todo o capital cultural xerado arredor da idea da orixe celta, senón que a súa consolidación no imaxinario colectivo da comunidade permite a constante reutilización dende perspectivas diferentes, se ben a actitude monolóxica -case poderíamos dicir doutrinaria- inicial dá paso a posicións dialóxicas que introducen a carnavalización, a heteroxeneidade de voces e a plurisignificación do texto. Deste xeito pódese considerar que, aínda que a planificación fracase finalmente na introducción dun determinado elemento como base da diferenciación dun novo repertorio, esta actividade xera unha enerxía socio-cultural que redundará na mellora da situación do grupo (cohesión social, senso de autoestima, etc.) e finalmente na creación de novas opcións dentro do propio sistema literario.

2.6. A supervivencia do repertorio.

Unha vez que se pon en marcha a creación dun novo repertorio cultural e a conseguinte configuración dun grupo para ese repertorio, a complexidade da situación na que se integran persoas con diferentes experiencias soe propiciar a aparición de conxuntos alternativos de novas opcións que favorecen a

heteroxeneidade do capital cultural creado. Sen embargo algúns elementos precisan dun consenso para adquirir unha forma unitaria que forneza unha forma de identificación para a comunidade. Así sucede, por exemplo, coa decisión sobre a lingua escollida que no caso galego foi un aspecto discutido ata tempos recentes: dende a opción inicial polo castelán, utilizado polos historiadores e os primeiros escritores que planificaron a súa obra desde unha estratexia de resistencia como Benito Vicetto, pasouse á reivindicación da lingua galega como trazo esencial na definición da comunidade introducida por Manuel Murguía que contribuirá decisivamente a forxar o Rexurdimento literario,³⁵ pero a disputa continúa vixente con maior ou menor forza no século seguinte para derivar máis tarde nunha disputa sobre as opcións normativas do galego.

A nova entidade, cando consegue o acceso a un certo poder político, normalmente toma decisións en favor dunha opción determinada, o que a miúdo provoca resentimento e rexeitamento cara ó novo repertorio. Segundo conclúe nos seus estudos Even-Zohar (2000: 8), esa falta de acordo sobre o repertorio cultural entre grupos que aceptaron o principio de establecer unha nova entidade é normal, e ademáis é un elemento que garante o dinamismo necesario para a subsistencia do sistema. Pero se as discordancias sobrepasan un certo nivel, a heteroxeneidade xa non garante a supervivencia nin mesmo o éxito do repertorio, senón que se converte nun factor de desorde e conduce ó fracaso. Neste caso os desacordos funcionan provocando a inestabilidade do sistema.

O postulado da identidade comunitaria de Galicia con base nunha suposta orixe

³⁵ Aínda en 1886, na súa introducción á antoloxía de poetas, fai Leandro Saralegui a seguinte afirmación, subliñando a importancia da lingua como trazo diferencial pero ó mesmo tempo non imprescindible:

No creemos nosotros ni remotamente que la literatura gallega dejase en absoluto de afirmar su sentido provincial por el solo hecho de preferir a la lengua propia de la majestuosa y grave Castilla. [...] Pero al mismo tiempo [...] no dudamos un momento en asegurar que cuantos más elementos provinciales, genuinos, nativos, contribuyan a constituir y determinar una individualidad literaria, más se afirman su espíritu local y su expresión sustantiva, completándose su carácter propio y acentuándose su peculiar concepto. (Saralegui, 1886:21)

Sobre a relación entre nacionalismo e reivindicación lingüística ver González-Millán (1998).

racial única e distinta parece que non foi nin de lonxe tan problemático para a súa aceptación como a definición lingüística e, aínda que apareceron voces discrepantes (Barreiro, 1993), o feito de que procedesen de ámbitos ideolóxicos contrarios ó galeguismo parece que contribuíu a reforzar o acordo interno dentro do nacionalismo en favor desa teoría.³⁶ Quizais por iso na literatura esas posturas contrarias non teñen repercusión e a penas se pode considerar a existencia de textos que transmitan unha visión da historia contraria á que se difundira oficialmente. Así, cando o cuestionamento desta visión comeza a tomar corpo dende o interior do propio galeguismo, a polémica non conleva a desaparición dese elemento do repertorio, senón a súa transformación e a reformulación do seu tratamento na ficción optando por un discurso dialóxico e a utilización de rexistros en que domina a parodia, a ironía e o fraxil estatuto da realidade en que se sitúa a acción.

3. CONSIDERACIÓNS SOBRE A CREACIÓN DUNHA LITERATURA NACIONAL EN GALICIA

O propio concepto de literatura nacional esixe unha serie de consideracións teóricas para afrontar a súa aplicabilidade ó caso galego. Cómpre lembrar que na definición de literatura que se propón dende o funcionalismo dinámico esta abrangue un conxunto de prácticas sociais nas que interveñen unha serie de factores que condicionan a produción, difusión e recepción do discurso literario, e polo tanto o desenvolvemento dalgún destes factores non garante que non haxa deficiencias importantes noutros. No caso galego o desenvolvemento progresivo do repertorio non pode agochar as peculiares características dunha dificultosísima institucionalización dende a total desvinculación dos ámbitos de poder nas súas primeiras fases, ata que nos anos oitenta do pasado século esta situación comeza a paliarse relativamente coa aparición dun goberno

³⁶ O principal representante da oposición ás teorías do celtismo foi Celso García de la Riega (1844-1914), xornalista e historiador autodidacta, de ideoloxía liberal como a maioría dos galeguistas das primeiras xeracións, pero contrario ás reivindicacións diferencialistas destes.

autonómico. Por iso a dimensión nacional que se lle atribúe ó corpus literario baséase “nun acto de autodefinición utópica e na proxección dun espacio colectivo inexistente como institución social pero efectivo como un imaxinario desexado” (González-Millán, 1995:68). Só baixo este presuposto se pode concibir a existencia dun sistema literario nacional carente de estado.

González-Millán no seu artigo “Do nacionalismo literario a unha literatura nacional. Hipóteses de taballo para un estudio institucional da literatrúa galega” (1995: 71) establece as características que deben considerarse para definir un determinado sistema literario como nacional en catro puntos:

- Débense identificar unha serie de aspectos comúns a un corpus textual. No caso da literatura galega son relevantes algúns trazos esenciais e intemporais cos que se asocia a identidade colectiva como o humor, a ironía, o lirismo ou un impreciso realismo máxico, recollidos por algúns autores que se perciben como a voz dun espírito colectivo.
- Esta produción literaria dótese dunha autodeterminación delimitada dentro dos parámetros sociopolíticos do espacio nacional. Para eso dende a crítica postúlase a especificidade dos diversos procesos que constitúen o sistema literario como a evolución cronolóxica, movementos, xéneros, etc. Así propónse para o sistema literario galego unha evolución específica ignorando as relacións cos sistemas cos que está en contacto problemático.
- A unha literatura nacional supónselle un mínimo nivel de institucionalización que implica a progresiva autonomía social do discurso literario.
- A imaxe da produción literaria está dotada dunha certa corporeidade funcional e dispón dun canon que reflicte os principios básicos que rexen o sistema literario nacional ó tempo que permite o intercambio con outros sistemas.

As dificultades para recoñecer cándo un sistema literario reúne uns mínimos

niveis de complexidade e estabilidade para considerar a súa existencia independente obrígnanos a considerar os anos aurorais dunha literatura só como inicios do proceso de configuración do sistema, e en boa medida será a autopercepción da comunidade a que pode decidir sobre o nivel de sistematicidade. Neste senso é significativo o lamento pola ausencia dunha auténtica literatura nacional na introducción do primeiro tratado de historiografía literaria galega debido a Leandro Saralegui y Medina, tanto na primeira edición de 1967 como na de 1886, e por tanto cando xa se publicaran case todas as obras maiores do Rexurdimento hoxe canonizadas:

Ni nos han faltado poetas, ni nos ha faltado nada de lo que constituye el elemento interno de una poesía indígena digna de este nombre; y sin embargo, ni tenemos ni hemos tenido nunca literatura provincial, propiamente dicha como la de los bardos de Escocia o la de los trovadores lemosines. [...] Hemos tenido y existen todavía -quizás hoy e mayor número que en ninguna otra época de nuestra historia- rasgos de unha poesía propia y genuinamente gallega, de esa poesía traslumbrada en Chan de Piedrafita y perfectamente concebida por Camino, Pondal y Rosalía de Castro; [...] pero -lo repetimos- esos cantos aislados y dispersos, esos destellos de nuestro genio provincial respectivo, distan muchísimo de constituir una literatura propia y característica. (Saralegui y Medina, 1867: 13-14).

Unha vez admitida a existencia dun sistema literario que se pode calificar de nacional, cómpre delimitar os produtos que se consideran parte dese sistema e entón pódense considerar dous niveis: o primeiro comprendería todos os textos que reúnen os criterios establecidos pola comunidade, e o segundo limitaríase ós textos canonizados a través dunha especial lexitimación social e estética. O recoñecemento da existencia dun sistema literario autónomo esixe a identificación dun canon e esta configuración dun corpus privilexiado dentro do conxunto da produción suxire que, ademais dos criterios aplicados para considerar un texto como nacional, hai outros criterios que deben participar na canonización. Pero o peso que impoñen as condicións de subalteridade en que se desenvolve unha cultura coma a galega confírelle unha influencia decisiva ó nacionalismo literario para a elaboración do canon, de maneira que a selección de textos e autores xira en torno ó principio de representación dunha identidade

nacional e consagra algunhas estratexias de nacionalización do discurso, como sinala González-Millán percibindo a súa influencia aínda na produción máis recente:

Un repaso pola produción literaria máis recente permite sinalar a persistencia dalgunhas das estratexias de nacionalización: a apropiación dunha determinada representación da realidade galega, a utilización da alegoría nacional como estratexia discursiva, a articulación literaria dunha identidade colectiva, o cultivo intensificador dunha intencionalidade reivindicativa ou contestataria, a nacionalización, é dicir galeguización, de formas ou xéneros inéditos no sistema, a estruturación do mundo de ficción en torno a unha serie de imaxes consideradas nacionais e a instalación do texto nunha determinada tradición literaria que, por razóns varias, é definida como nacional. (González-Millán, 1995: 74)

O celtismo é unha das macrometáforas nacionais máis poderosas que permite a textualización dunha esencia galega e o desenvolvemento de diferentes estratexias de nacionalización. A rápida lexitimación do discurso literario nutrido por este corpus de metáforas revela a influencia doutros discursos sociais como o político ou o histórico na nacionalización do sistema literario, a pesar da súa feble institucionalización. Por outra banda, é precisamente a feble institucionalización que afecta aínda máis radicalmente a outros discursos sociais, especialmente o político, o que favorece a rápida configuración literaria do imaxinario nacional posto que a produción literaria funciona como único espacio público posible.³⁷ Esta situación imponlle ó discurso literario unha multifuncionalidade que se manifesta na rixidez do canon, marcado pola necesidade de lexitimar unha identidade colectiva uniforme e constante. Así, máis ca de literatura nacional, habería que falar de nacionalismo literario posto que a autonomía discursiva está limitada polo vigor das propostas galeguistas (González-Millán, 1995:75).

Sen embargo a prolongación do proceso de consolidación do sistema pode provocar que a definición monolóxica da identidade entre en crise e que xurdan

³⁷ O funcionamento do discurso literario como representante vicario do discurso político explica que se encontre con frecuencia unha dobre función dos escritores galegos como creadores literarios e como ideólogos do galeguismo. Casos especialmente significativos son os de Manuel Murguía, Vicente Risco ou Afonso D. R. Castelao.

novas formulacións que reflicten novas identidades sociais e rompen coa uniformidade dun imaxinario colectivo galego construído baixo unha articulación nacional. Ademais o discurso literario que nunha primeira fase se presenta dominado pola proliferación de textos alegóricos pode evolucionar cara a unha subversión das súas propias representacións e apropiacións e xerar deste xeito unha dinámica de renovación e heteroxeneización. Os diferentes produtos que xorden da utilización da macrometáfora celtista e medieval artúrica ofrecen un corpus ideal para estudar esta evolución.

III.

**CELTISMO E MATERIA DE BRETAÑA
NA LITERATURA GALEGA DOS SÉCULOS XIX e XX:
DE PONDAL A MÉNDEZ FERRÍN.**

1. O CELTISMO NOS HISTORIADORES DO S. XIX

1.1. VEEA Y AGUIAR, INICIADOR DO CELTISMO.

A fundamentación histórico-cultural do feito diferencial galego comeza a forxarse na década dos trinta do século XIX, cadrando coa morte de Fernando VII (1833) e o comezo dos turnos de poder entre moderados e liberais. Artigos de diferentes autores na prensa de ideoloxía liberal reivindicaban a necesidade de chamar a atención sobre os problemas específicos de Galicia³⁸ e as inquedanzas deste pequeno grupo de intelectuais que se manifestan a través da prensa consolídase nunha obra fundacional publicada en 1938: a *Historia de Galicia* de José Verea y Aguiar (1775-1843).³⁹ Nela encontramos un esteo fundamental para o desenvolvemento posterior do movemento cos intelectuais da xeración de 1846, que nos seus escritos recorrerán con frecuencia ó mito da orixe céltica de Galicia introducido por Verea. Ademais neste autor maniféstase xa unha concepción clara da necesidade de “crear” unha historia de Galicia como conxunto unitario, fronte ós autores de estudos históricos anteriores que se limitaban a enfoques locais ou centrados nas provincias, nun momento en

³⁸ O grupo heterodoxo que se forma na universidade compostelá xa a finais do século XVIII arredor de don Francisco de Neira, catedrático de Medicina e despois de Física Experimental, non poderá manifestar o seu pensamento en escritos por temor á Inquisición, que de feito consegue dispersalos en 1802 encarcerando varios dos seus membros. Só a partir de 1808 comezan a publicarse en Galicia diarios doutrinarios entre os que cómpre destacar no período de 1808-1815 o *Semanario Político, Histórico y Literario de La Coruña*, dirixido por Pardo de Andrade, *El Ciudadano por la Constitución*, que foi un dos xornais máis importantes de España na época, *La Gaceta Marcial y política de Santiago*, dirixido por Juan Bautista Caamiña e *El Patriota Compostelano*. No período de 1820-1823 destacan o *Correo de la Diputación Provincial de Galicia* (1820-1822), *El Heráclito español y Demócrito gallego* (1820), que saía en Santiago dirixido por Antonio Benito Fandiño, ou o *Boletín Oficial* (1822) de Ourense. Sobre este tema véxase Barreiro Fernández (1982) e Molina (1989).

³⁹ Desta obra o autor só chegou a publicar o primeiro volume co título de *Historia de Galicia. Primera parte que comprende los orígenes y estado de los pueblos septentrionales y occidentales de la España antes de su conquista por los romanos*. Ferrol: Nicasio Taxonera, 1938. De aquí en diante citarase como *HG*. Aínda que foi publicada no 1938, en realidade a obra está datada en 1832, ano no que se asegura que foi aprobada pola Academia de la Historia da que Verea era membro correspondente.

que xa se consumara a división administrativa do territorio en provincias iniciada en 1812 e consolidada en 1833. Esta concepción da historia de Galicia ten unha función unificadora e dignificadora, co obxectivo último de fundamentar reivindicacións de carácter político, tal como manifesta Vereá no “Prefacio” da súa *HG* ó afirmar que é a aspiración básica da súa obra “la vindicación de los derechos históricos de la respetable Galicia” (Vereá y Aguilar, 1838: 21).

Así e todo, nos estudos sobre o comezo das reivindicacións galeguistas no s. XIX esquecese con frecuencia a importancia e cronoloxía desta obra, situando sempre a aparición das ideas galeguistas co provincialismo vinculado á xeración de 1846 e por tanto protagonizado por un grupo de intelectuais que en realidade xa eran debedores do maxisterio da obra de Vereá y Aguilar, e quizais doutros intelectuais da súa xeración, produto coma el das ideas ilustradas e ó mesmo tempo das influencias do movemento romántico.⁴⁰ Vereá formouse no ambiente ilustrado da universidade compostelá de finais do século XVIII e formou parte do grupo de “afrancesados” baixo a tutela do seu protector, o catedrático de Dereito Bazán de Mendoza. O propio Vereá foi catedrático de Filosofía Moral na mesma universidade e colaborador asiduo na prensa da cidade desde 1811. Como decidido defensor das ideas constitucionais foi perseguido polos reaccionarios e ó regreso de Fernando VII tivo que exiliarse en Portugal, de onde volve poucos anos máis tarde para vivir clandestinamente en Madrid ata ser nomeado Secretario do Concello da Coruña en 1820. Os seus escritos mostran a constante preocupación pola precaria situación económica e social de Galicia con estudos que propoñen vías de solución para os problemas da

⁴⁰ Por exemplo, J.L. Varela considera que “la primera generación se asoma a la vida pública en torno a la mayoría de edad de Isabel II [...] Los principales miembros son: Camino, Antolín Faraldo, Neira de Mosquera, Vicetto, Losada.” (1958: 33). Tamén X.R. Barreiro Fernández califica a xeración de 1846 como “a primeira xeración galeguista” (1991: 328) e sinala con maior precisión os seus membros, entre os que non inclúe a Vicetto, quizais porque, como indica Renales Cortés (1996, I:385), o propio Vicetto fala deles como “precursores” da súa obra. Sen embargo cómpre non esquecer todo o grupo de intelectuais liberais que desenvolven a súa actividade pública a principios de século onde, xunto a Vereá, encontramos personaxes como Antonio Benito Fandiño (1779-1830), Manuel Pardo de Andrade (1759-1823), Pedro Boado Sánchez (¿...?-¿1823?) e tantos outros que asinaron colaboracións na prensa da época.

agricultura, o ensino ou a industria.⁴¹

O único volume da súa *Historia* constitúe unha obra fundacional para a cultura galega contemporánea por diversos conceptos. En primeiro lugar polo estudio preliminar que a introduce, onde o autor explicita a súa intención de elaborar unha obra que non se limite á mera exposición científica e declara os condicionamentos ideolóxicos dende os que escribe, iniciando así a historiografía romántica do s. XIX.⁴² Pero a aportación fundamental de Vereá é a afirmación da orixe celta de Galicia, unha idea que tería un enorme éxito nas reivindicacións galeguistas e que, de feito, se convertería no eixe da proclamación dunha identidade nacional diferenciada fronte ó resto dos pobos da Península e da irmandade con outros pobos atlánticos.⁴³

A formulación das teorías celtistas non é orixinal, pois xa dende o século XVIII se producira un renacemento celtista en Gran Bretaña e Francia. Amado Ricón sinala como precedente a obra de George Buchanan no s. XVI, quen estudiou a orixe e a lingua dos celtas e, ó escribir os anais de Escocia preséntaos como primeiros poboadores do seu pobo fronte ós saxóns. Ademais parece que a obra de Buchanan ofrecía xa unha base ás reivindicacións galegas sinalando o Noroeste de España como cabeza de ponte sobre o que pasaron os celtas ás

⁴¹ As súas colaboracións aparecen en xornais como *Gaceta Marcial y Política*, *El Cartel* ou *Gaceta Política y Económica*, e el mesmo dirixiu o *Diario Cívico y Patriótico* (1812).

⁴² A historiografía romántica caracterízase pola clara subordinación do discurso histórico a fins prácticos e neste caso á necesidade de fundamentar o feito diferencial galego

⁴³ J.G. Beramendi (1986) estudia a importancia da etnicidade como factor constitutivo central na configuración dos referentes nacionais vencellados ó concepto de nación propia: o referente propio ou afirmativo que desenvolve os factores constitutivos de definición-diferenciación de Galicia; o de reintegración que evoca un ente nacional irmán arredado no curso da historia, como sucede no caso galego con Portugal; o de negación-oposición da nacionalidade que impón o seu dominio uniformizador, e o de analoxía cos entes nacionais que serven para establecer unha comparación positiva. Segundo o autor estes referentes non se conforman plenamente no pensamento galego ata a segunda xeración de provincialistas e eb cibreti ata a obra de Murguía. Sen embargo, coidamos que os predecesores de Murguía, coa introducción do celtismo, inician o camiño e, se ben, por exemplo, non encontran referentes de analoxía nas outras nacionalidades do estado español, en cambio atoparanos noutros pobos do mundo celta.

Illas Británicas (Ricón, 1973: 68).⁴⁴ Pero é a finais do século XVII cando a historia erudita dá en preocuparse por identificar os pobos fundadores dos estados modernos e só na segunda metade do século XVIII os celtas comezan a ser considerados un pobo con méritos de antigüidade e digno de ser reivindicado como devanceiro. En Inglaterra xorde toda unha xeración de eruditos que estudian a protohistoria do seu país entre os que destaca o galés Edward Lhuyd, que inicia o renacemento celtista na Gran Bretaña. Ó mesmo tempo en Francia o celtismo vén abrir unha terceira vía na disputa sobre o predominio da influencia orixinaria romana ou xermánica e difúndese especialmente a partir da obra do abade Pablo Pezron, quen afirma que Francia é o berce dos celtas e que dende o territorio francés se expanden ó resto dos pobos europeos. Deste xeito Pezron establece un "celtismo universal" polo que o elemento celta funciona como lazo de unión entre os pobos europeos e, ó mesmo tempo, impón a supremacía dos celtas franceses creando unha conciencia nacional-imperialista. As ideas de Pezron foron moi ben recibidas en Francia, pero alí mesmo xorde corenta anos máis tarde a obra de Simeón Pelleutier, que critica as teorías de Pezron. O punto que máis nos interesa desa crítica é o que se refire á chegada orixinaria dos celtas, que el sitúa no occidente da Península Ibérica, dende onde se estenden ó resto de Europa.

En España algúns intelectuais como os irmáns Rafael e Pedro Rodríguez Moedano ou Juan Francisco Masdeu defenderon que non foran nin as Illas

⁴⁴ Como xa vimos, no século XVIII aparecen tamén noticias da presenza celta en Galicia na obra do Padre Sarmiento. Pensado destaca que este autor, lonxe dos condicionamentos ideolóxicos posteriores, avanza a idea moderna da mestura de pobos con afirmacións como a que aparece na *Carta en resposta al Rvdmo. P. M. Esteban de Terreros*: "En tiempo de Plinio aún habitaban allí los celtas o célticos y contradistintos de los naturales, pues expresamente los contradistingue Plinio tratando de los pueblos de aquel terreno, y aún los contradistingue de los romanos, que ya le habitaban también. [...] De lo dicho se infiere que hubo tiempo en que habitaban *simul* en Galicia diferentes naciones" (Pensado, 1974: 24). Sen embargo Ricón (1973:74) sinala a Sarmiento como iniciador do celtismo galeguista porque nas súas *Memorias para la Historia de la poesía y poetas españoles* "identifica a los celtas con los gallegos, dando por cierto el origen celta de estos, con cuya afirmación iniciaba la teoría celtista gallega, asentada sobre el aspecto étnico y cultural de esta pueblo". Pero máis adiante puntualiza que os eruditos do Século das Luces non chegaron a confeccionar unha teoría celtista aplicada a Galicia exclusivamente e que en realidade se limitaron a descubrir materiais que ían adquirir auténtico significado nas mans dos autores progresistas do s. XIX (Ricón, 1973:76)

Británicas nin Francia, senón a propia Iberia, o centro onde florecera a cultura celta e dende o cal se irradiaría cara ós outros países europeos. Esta polémica bota as súas raíces máis fondas en Galicia debido á abundancia de vestixios arqueolóxicos vinculados á cultura celta, pero sobre todo pola súa pertinencia para as nacentes reivindicacións nacionalistas, segundo aclara Xosé Ramón Barreiro:

Verea i Aguiar, Martínez Paadín e Antolín Faraldo (por referirnos soio aos tres autores que iniciaron o estudo do celtismo en clave histórica) defenderon a antigüidade e a unicidade da nosa procedencia céltica para xustificar a nosa singularidade, para defender o dereito de Galicia a presentarse coas necesarias credenciais históricas ante as outras nacións e, no caso de Faraldo, para reclamar en razón da propia historia o dereito a rexir os propios destinos. Porque dende que na Europa do século XVIII se impuxera o principio de Pezron (*L'antiquité de la nation e la langue des celtes*, 1703) de que a grandeza dunha nación se medía polo número de pobos sometidos, polo valor dos seus súbditos ou pola antigüidade da súa orixe, os intelectuais galegos comprenderon que, dada a pouquidade e a marxinación de Galicia da primeira metade do século XIX, que é cando escriben, soio cabía reclamar a diñidade da nosa orixe, valor inseparable do concepto de antigüidade. (Barreiro, 1986:27)

As fontes nas que Verea y Aguiar busca a xustificación para establecer o carácter celta da primitiva poboación de Galicia son de diversos tipos: lingüísticas -analizando vestixios sobre todo na toponimia-, etnolóxicas e documentais, con referencias ó *Leabhar Ghabhala* irlandés e ós clásicos latinos como o *Bellum gallicum* de Cesar ou as descrições de Estrabón. Entre os argumentos principais que atopa pola vía lingüística está a orixe celta do propio nome da nación, "Galicia", que fai derivar dunha forma antiga **Kallatía* ou **Kalletía* (forma intermedia entre *Galaecia* e *Celtia*) co significado de "pobo celta". Por outra banda, a semellanza de costumes entre escoceses, galos, cántabros, galegos e lusitanos sévelle para insinuar a maior proximidade cultural de Galicia con estes pobos de Europa ca coa maioría dos outros pobos da Península ós que se ve xunguida por unha serie de avatares históricos que propiciaron a súa inclusión na unidade política do estado español. Unha idea que tivo moito éxito entre os historiadores posteriores e que se mantivo dende

entón ata o moderno nacionalismo.

Seguindo todos os temas polémicos nos estudos célticos da época, Vereá expón as súas teorías sobre a orixe do pobo celta, as características da súa civilización e os contactos con outros pobos invasores como fenicios, gregos e romanos. Considera os celtas como unha nación homoxénea, e unha das súas aportacións máis interesantes é a imaxe social do pobo celta que desenvolve no undécimo discurso da súa *Historia de Galicia*, pois, fronte á idea dos celtistas franceses do século anterior, defende que eran unha civilización avanzada, supostamente posuídora de elaboradas técnicas metalúrxicas e dotada dun alfabeto propio que usarían ó mesmo tempo có alfabeto grego. Vereá quería presentar a primitiva sociedade galaica como unha civilización urbana e desenvolvida, por iso sostén que varias cidades tiñan cecas e que se organizaban nunha complexa estrutura política encabezada por un maxistrado á fronte de cada cidade. A división social tripartita en guerreiros, sacerdotes ou druídas e pobo daríalle un papel protagonista ós druídas, que habitan nas fragas e preséntanse como máximos responsables da sociedade civil na súas funcións de sacerdotes, xuíces e transmisores de coñecementos nas escolas druídicas. Os bardos considéranse como unha especie de druídas subalternos e a eles corresponderíalles compor poemas sobre as fazañas dos heroes que logo serán cantados. Sobre a relixión opina, como a maioría dos celtistas anteriores, que é unha relixión filosófica, deísta ou panteísta e por tanto os druídas serían uns filósofos ou teólogos, pero defende, contra toda evidencia, que eran monoteístas e considera que non tiñan templos porque vían todo o universo como un santuario, se ben o lugar de culto máis característico serían os castros e construírían círculos megalíticos como monumentos funerarios.

Os historiadores galegos posteriores tomarán partido nestas diversas cuestións e tantas outras que se argumentan con detalle na obra, nuns casos concordando e noutros discrepando coas teorías de Vereá, pero aceptando maioritariamente a idea básica da orixe celta de Galicia como alicerce do feito diferencial e con función dignificadora para un pobo galego que pode así contar cun pasado remoto poboado de acontecementos heroicos en defensa da propia

liberdade.

1.2. A XERACIÓN DE 1846 E A HISTORIA.

A obra de Verey e Aguiar encontrará os primeiros ecos nos homes da xeración de 1846,⁴⁵ especialmente nos artigos xornalísticos de Antolín Faraldo Asorey (1822-1853) e na obra histórica de Leopoldo Martínez Padín (1823-1850). Pero en xeral o labor publicista desempeñado por todo o grupo nestes anos da década dos corenta é fundamental para espallar as ideas rexeneracionistas e para crear unha conciencia reivindicativa ante a marxinación que padece Galicia por parte do Estado central, que se considera causa principal do seu desenvolvemento e da miseria que padece a maioría da súa poboación.⁴⁶ A influencia deste grupo na prensa da época é destacada por Barreiro:

“No período que vai desde 1840 a 1846 toda a prensa galega estaba nas súas mans e proxectárona nun sentido máis formativo que informativo. Convertérona nun instrumento da grande idea da recuperación económica, social e política da súa terra.” (Barreiro, 1991:329)

Antolín Faraldo é un dos máis activos nesta campaña de opinión.⁴⁷ A pesar da súa curta vida e da súa breve participación no debate intelectual da vida pública galega, que se limita ó sexenio entre 1840 e 1846, eríxese como unha figura senlleira no que el mesmo denominou “a grande obra” da restauración nacional

⁴⁵ Tamén será chamada xeración do período esparterista por Renales Cortés (1996, l:384) porque comezan a participar na vida pública polos anos da rexencia de Espartero (1841-1843), ou primeira xeración por J. L. Varela, quen especifica os membros que a compoñen: “Los ‘dioses mayores’ de esta generación son Pastor Díaz, Juan Manuel Pintos y Añón. Los principales miembros son: Camino, Antolín Faraldo, Neira de Mosquera, Vicetto, Losada. Pastor Díaz y Pintos nacen en 1811; Añón un año después. Los otros son notoriamente más jóvenes” (1958: 33)

⁴⁶ Un amplo estudo sobre o labor desta xeración encóntrase en Ríos Panisse (2000), que distingue entre un primeiro provincialismo constituído polo grupo de 1846 e un segundo grupo provincialista (1854-1868) no que se inclúe a Vicetto e outros autores dos anos vinte, xunto coa xeración de autores do Rexurdimento que, aínda que moito máis novos, sumárianse ó movemento nas actividades que desenvolven neses anos

⁴⁷ Faraldo reclama tamén a creación dunha literatura nacional e reflexiona sobre as súas características necesarias. Ver Fernández del Riego (1978) e Ríos Panisse (1994).

de Galicia, de maneira que cando Murguía fai a súa semblanza entre os precursores do Rexurdimento, refírese a el como “el primero y el mejor” (Martínez Murguía, 1885: 39). Fillo dun escribán de ideoloxía monárquica absolutista, Antolín comeza a participar dende moi novo nas asociacións públicas santiaguesas e na prensa de signo liberal. Foi membro fundador da Academia Literaria de Santiago⁴⁸ e da Diputación Arqueolóxica Gallega,⁴⁹ e a súa obra fundamental encóntrase nos artigos publicados en *El Recreo compostelano* (1842-1843) e en *El Porvenir* (1845), este último fundado e dirixido polo propio Faraldo cunha clara orientación provincialista. A súa actividade de publicista da causa galega remata en 1846, cando pasa á acción sumándose á revolta militar iniciada por Solís en Lugo como membro da Xunta Revolucionaria e pouco máis tarde como secretario da Junta Superior Provincial de Gobierno de Galicia e redactor de *La Revolución*, o seu voceiro oficial. A consecuencia inmediata foi o seu exilio en Portugal ó ser sufocada a revolta poucos días máis tarde, pero tamén o seu silencio sobre as cuestións galegas de alí en diante ata a súa morte prematura.

A contribución máis significativa de Faraldo á recuperación da historia consiste na divulgación da obra de Verea y Aguiar, aceptando a teoría da orixe celta, e na súa concepción cíclica do devir histórico, que lle permite dar un paso máis valorando a historia non só como medio de dignificación pola recuperación do

⁴⁸ Fundada en xaneiro de 1831 por un grupo de mozos que estudiaban ou residían en Santiago, tivo a súa mellor etapa baixo a presidencia de Domingo Díaz de Robles, editor do xornal *El Idólatra de Galicia*; esta Academia tiña a función de dar a coñecer as obras literarias dos seus membros e promover discusións sobre temas filosóficos, históricos ou poéticos e nela integráronse a maioría dos representantes destacados do primeiro provincialismo (Ríos Panisse, 2000: 152-153). Cores Trasmonte (1974:11,92) suxire que a influencia de Díaz de Robles puido ser decisiva para que Faraldo comezase “a estudar los problemas de Galicia, a sentirlos profundamente y a esbozarlos en un modelo intelectual de cierta cohesión interna, aunque de apariencia dispersa y circunstancial”.

⁴⁹ Fundada en maio de 1843, escolleu como presidente a José Verea y Aguiar e como secretario a Neira de Mosquera, que fora co-redactor con Faraldo do xornal *El Recreo Compostelano*. Convertida por decreto de 1844 en Academia Nacional Española, ó ano seguinte vólvense elixir os cargos da que sería xa Diputación de Santiago da Academia Española de Arqueoloxía e continúa como presidente Verea y Aguiar mentres Faraldo sae elixido secretario. Esta circunstancia permítenos presumir o contacto directo de Faraldo, sendo un mozo de 23 anos, co autor da primeira *Historia de Galicia*, con quen comparte activamente intereses e proxectos. Ver Cores Trasmonte (1974:11,92).

pasado senón tamén como instrumento para a construción do porvir. Reclama unha “historia filosófica” que mediante a busca da esencia identitaria de Galicia a través do estudo do seu pasado sinale o camiño do porvir, inspirando un programa de actuacións cara ó futuro.⁵⁰ Por iso o historiador cumpriría un importante papel social, pois ha de revelarlle ó seu pobo á vez o seu oculto pasado e o seu destino.

O celtismo proclámase xa nun dos seus primeiros artigos de *El Recreo compostelano* titulado “Galicia antes de la invasión romana” (RC, 5, 11-III-1842), que comeza recoñecendo as dificultades que encontra o historiador ó intentar recabar datos da nosa historia antiga para chegar á seguinte afirmación:

“Los celtas, que llevaron sus nombres i su saber a toda Europa, ha sido el primer pueblo que gozó de la dulzura de nuestro clima [...] Los estudios históricos, la multitud de voces célticas i los monumentos que han pasado a través de los siglos hacen que los consideremos como nuestros padres i que el principio de nuestra historia cuente muchos años antes de Jesucristo. Su heroísmo e intelijencia los hizo una nación fuerte i valerosa, perpetuándose su glorioso recuerdo de siglo en siglo.” (RC, 5)

Reivindícase polo tanto a antiguidade das orixes dos galegos ó mesmo tempo que se ponderan os valores modélicos dese pobo primixenio pola súa intelixencia e cualidades guerreiras. Igual ca Vereia, sostén a pervivencia das esencias raciais a pesar da mestura con outros pobos, presenta unha imaxe dos druídas como mestres, lexisladores, sacerdotes e filósofos, e destaca o amor á liberdade desa “nación céltica o gallega” que se resistiu como ningunha outra ás cadeas do imperio romano, sen esquecer a idea da irmandade con outros pobos atlánticos porque “Las costumbres de la Irlanda, de la Escocia i aún de

⁵⁰ Especialmente interesante neste senso é o seu artigo “Historia de Galicia” (RC, 1, 11-I-1842), onde fai a seguinte afirmación:

“Esta Galicia censurada sin decoro tiene elementos también para una historia filosófica [...] Nosotros historiando sus hechos, poetizando sus tradiciones i sus leyendas, pretendemos mostrar a sus compatriotas i principalmente a esa clase sencilla que trabaja, a ese pueblo oprimido, lo que han sido sus padres, cuantas glorias ha tenido, lo que ha sido y lo que puede ser: porque en la historia se aprende la libertad”.

Implicíamente propóñense xa aquí dúas vías de recuperación da historia, unha científica e outra poética, coa finalidade última de mostrarlle ó pobo “o que foi” para que comprenda “o que pode volver ser”.

Francia son hermanas de las nuestras” (RC, 5).

Asumido o celtismo con todas as súas implicacións, Faraldo constrúe o seu sistema ideolóxico sobre as bases da crenza nun glorioso pasado que cómpre recuperar e dedica algúns dos seus artigos á historia de Galicia dende a clara conciencia da súa importancia para preparar o pobo para loitar pola súa liberdade.

“para anunciar lo que podemos ser, hemos intentado decir lo que hemos sido. Nosotros al porvenir lo hemos hecho nacer de lo pasado, porque esa cadena invisible cuyos extremos se anudan en la mano de la providencia, no está cortada para nosotros” (RC, 24)

No RC, 18 (2-IX-1842) baixo o título “Estudios de Galicia” encontramos unha literaria descrición da situación de Galicia e da actitude dos que traballan pola súa rexeneración que é consecuencia directa do bardismo céltico. Nela recóllense ideas e mesmo expresións que se converterían no centro do imaxinario poético desenvolvido, décadas máis tarde, na obra lírica de Eduardo Pondal:

“Hondas y profundas meditaciones embargan el pensamiento del que inflamado por un destello de virtud que resplandece en su alma, mira a Galicia como su madre i como su patria. El que elevándose en alas del pensamiento a los siglos, mide el espacio que ha corrido este pueblo, donde el sol se duerme blandamente en los brazos del Oceano como cantaba la lira de Tiber, radiante de gozo contempla un pasado heroico, rodeado de combates i de batallas, engrandecido con arranques de patriotismo i de virtud; **un pasado de cultura i nacionalidad, en que las grandes palabras de patria e independencia se asociaban al nombre gallego.**⁵¹ Mas, triste, muy triste, se abate el ánimo observando un presente de desgracias que enluta el alma i que hace caer la melancolía gota a gota sobre la frente, porque en vano se han amontonado

⁵¹ A grosa é nosa, mentres as cursivas e maiúsculas son do orixinal. Beramendi (1986:387) sinala que para Faraldo e a súa xeración a idea de independencia vai unida ó pasado, mentres que, para o futuro, aspirase sinxelamente a unha rexeneración social e a unidade moral e política dos galegos, “pero sen que esa unidade implique independencia verbo do estado español e nin sequera unha cota expresa de autogoberno, aínda que si un maior peso de Galicia no concerto peninsular”. Esta idea imponse na maioría dos estudos historiográficos galegos actuais, marcados polo protagonismo que se lle concede á xeración do Rexurdimento e á figura central de Murguía, pero os estudos cada vez máis rigorosos sobre estas xeracións precedentes obrigan á súa reconsideración.

acontecimientos sobre acontecimientos i el jenio i la filosofía despues de un combate de siglos triunfaron de lo pasado, i levantaron de sus ruínas un presente lleno de juventud i de libertad. Las ideas del siglo XIX no han hallado culto en la tierra donde el sol se pone i los hombres que bajo su cielo respiran atraviesan el día de la vida sin levantar la vista a lo alto, sin ajitarse con los recuerdos de sus padres i sin divisar algo de majestuoso i de grande en ese porvenir que se cierne sobre las cabezas de los que creen i esperan... [...] Nosotros [...] intentamos contribuir con nuestros esfuerzos a la *grande obra* de estos nuevos i jenerosos artífices, estudiando los elementos que tiene Galicia, i haciendo siempre aplicaciones a la *idea primordial* con la cual armonizaremos todos los elementos *sociales, políticos, literarios, comerciales, industriales e instintivos* de las cuatro provincias unidas que forman en EL ANTIGUO REINO DE GALICIA” (RC, 18)

A clara idea da unidade territorial e cultural do “antigo reino de Galicia” fronte á división en provincias que se impuxera dende a administración centralista inspira o traballo deses “nuevos i jenerosos artífices” entre os que se inclúe e que, como máis tarde os “bos e xenerosos” de Pondal, cren nun porvir en que renaza ese “pasado de cultura i nacionalidad” que eles coñecen, non a través da documentación exahustiva, senón elevándose ós séculos “en alas del pensamiento”. A indeterminación e poder evocativo destas expresións mostran a comunión de Faraldo cos principios da historiografía romántica que pon a historia ó servicio duns obxectivos ideolóxicos e desbota as pretensións de obxectividade positivista. Pero ademais a oposición entre o esplendoroso pasado e a decadencia e sometemento presente dese pobo en que os seus homes “atravesan el día de la vida sin levantar la vista a lo alto” causan a melancolía deses novos bardos que traballan polo futuro loitando coa incompreensión máis absoluta ó seu arredor. Unha idea na que insiste na continuación deste artigo no nº 19 con imaxes contundentes que encontraremos de novo reiteradas na obra de Pondal:

“Abatidos como el esclavo que arrastra la cadena, tristemente delinea nuestra pluma, lo que concebimos de grande y reformador para el heroico pueblo (...) Y porque mil obstáculos se levantan en medio de nuestra carrera, por eso valiente i fuerte haremos que suene nuestra voz, aunque condenada a perderse entre esa multitud inocente que nada la conmueve i que tampoco nos

escuchará. Engrandecidos con convicciones profundas, ningún temor ataxará nuestro intento, i el porvenir ansiado será la estrella que despejará la senda a la que nos arrojamós llenos de confianza.” (RC, 19)

Quizas por esta lúcida conciencia da modernidade da súa proposta e da escasa repercusión popular a que estaba destinada caracterízase así Manuel Murguía:

“Fué Antolín Faraldo uno de esos hombres que, ni a su hora encontraron empleo para sus facultades nativas, ni la gente preparada para su predicación. Vino al mundo antes de tiempo y vivió por lo mismo fuera de su centro: él, que merecía por tantos títulos vivir en ocasión propicia, y tener sus discípulos.” (Murguía, 1885:23)

Ó mesmo tempo Faraldo analiza nos seus artigos as causas da situación presente e sinala como lacra fundamental o illamento das poboacións e a inexistencia dun gran centro urbano e, polo tanto, ve a necesidade dunha rede de comunicacións e dunha capital indiscutible como elementos imprescindibles para fomentar a unión, a centralización e o espírito nacional que cómpren para afrontar a rexeneración nacional. A estas circunstancias externas engádese unha cuestión ideolóxica: a poboación de Galicia non se ve a sí mesma como galega e por iso di que “en Galicia no hay patria porque tampoco hai ciudadanos” (RC, 19). A conciencia dunha existencia como colectividade diferenciada é o que Faraldo denomina “espírito nacional” ou “espírito do pobo”,⁵² e será unha das súas principais aportacións ó pensamento nacionalista, pois sobre o elemento determinista da raza engade un elemento voluntarista que pon a existencia da nación en mans da propia colectividade.

Nos artigos do xornal *El Porvenir* consolídase o seu sistema ideolóxico. Na “Introducción” do primeiro número fai unha relación dos feitos diferenciais de Galicia seguindo a Vereá y Aguiar: a orixe celta é fundamental, pero ademais sinála a existencia dunha civilización pre-romana avanzada, a resistencia á

⁵² Este termo deriva da forma alemá “Nationalgeist”, un concepto introducido por Karl Friedrich von Moser no seu folleto *Del espíritu nacional alemán* (1765) e que máis tarde se asumirá tamén coa forma de “Volkgeist”, como unha sublimación mística do carácter nacional.

invasión de Roma, a visión do reinado suevo como un período en que Galicia foi independente, a escasísima presenza árabe e a descentralización feudal que deixaba unha práctica independencia ós territorios feudais fronte ó poder monárquico castelán-leonés., e nos seguintes artigos insiste na importancia dignificadora da historia e a estreita conexión entre discurso histórico e rexeneración nacional para que algún día “los gallegos sean nada más que gallegos”.⁵³

Pero quizais a clave que xustifica o lugar destacado en que se proxecta a figura de Faraldo entre os membros da súa xeración é a conxunción da teoría coa acción pola súa participación directa na revolución de 1846. Como secretario da Junta Superior de Gobierno de Galicia é autor da proclama do 15 de abril onde se inicia a teoría do colonialismo interior e se manifesta a intención de combatelo con estas palabras:

“Galicia, arrastrando hasta aquí una existencia oprobiosa, **convertida en verdadera colonia de la corte**, va a levantarse de su humillación y abatimiento. Esta junta, amiga sincera del país, se consagrará constantemente a engrandecer el antiguo reino de Galicia, dando provechosa dirección a los numerosos elementos que atesora en su seno, levantando los cimientos de un porvenir de gloria. Para conseguirlo se esforzará constantemente en fomentar intereses materiales, crear costumbres públicas, abrir las fuentes naturales de su riqueza, la agricultura y el comercio, y poner en armonía con la época los hábitos y las ideas que dejó una sociedad decrepita fundada sobre la ignorancia. Despertando el poderoso sentimiento del provincialismo, y encaminando a un solo fin todos los talentos y todos los esfuerzos, llegará a conquistar Galicia la influencia de que es merecedora, colocándose en el alto lugar a que está llamado el antiguo reino de los Suevos” (Faraldo, 1946).

⁵³ *El Porvenir. Revista de la juventud gallega*, 8 (1845). Renales Cortés (1996, I: 384) sinala a claridade con que se manifesta o independentismo de Faraldo nestes artigos en oposición á afirmación de José Luís Varela (1958: 88) de que “[Faraldo] estima imposible unha historia de Galicia separada o aparte de la de España” e tamén a opinión de Beramendi que vimos de comentar. Xustificando a interpretación de Varela polo seu descoñecemento dos artigos de *El Porvenir*, Renales observa que, polo contrario, Faraldo proclama aquí as súas ideas independentistas “con unha audacia rayana en la temeridad” (Renales Cortés, 1996, I: 384).

Sen embargo estes proxectos quedaron rapidamente truncados ó fracasar a revolución, e convertéronse nun mito para as seguintes xeracións, que intentarán constantemente continuar esa “grande obra” que tan ben deseñara Faraldo.

Compañeiro de xeración de Faraldo foi Leopoldo Martínez Padín (1823-1850), o único da súa promoción que acometeu unha obra *histórica*, a *Historia política, religiosa y descriptiva de Galicia* (1849),⁵⁴ que quedaría tamén inacabada pola súa prematura morte ós 27 anos. Foi membro da Academia Literaria, fundou e dirixiu o semanario santiagués *La Armonía* (1845) e colaborou noutros medios como *El Cínife* ou *El Liceo*. Tamén en 1845 publicou unha miscelánea de poesía, narrativa e discurso histórico baixo o título *Suspiros del corazón*, que inclúe a breve historia novelada “La tea de la discordia”, habitualmente considerada como un antecedente do método que máis tarde utilizará Vicetto na súa *Historia de Galicia*. Pero tamén nalgunhas poesías se inclúen xa reflexións sobre a historia, como nestes versos que establecen unha clara vinculación entre esta e a emancipación nacional.

*“así en nuestra memoria
la dilatada historia
fijará de Galicia
la prez que oculta artera la malicia
y a nuestra patria, el yugo sacudiendo
de extranjera nación, alzar la frente
veremos imponente [...]”*

(Martínez Padín, 1845: 70).

No seu poema “A Galicia”, que figura a modo de introducción da súa *Historia*

⁵⁴ Tal vez non é allea a este título a idea da importancia da relixión na configuración da identidade galega que expuxera Faraldo xa no 1842: “La unidad relijiosa hará nacer esa gran unidad política que anhelamos, i la fuerza política i moral del pueblo gallego sólida base hallará en sus instintos i en sus creencias” (RC, 19), pero tamén na vida política e social: “Enlazada la historia religiosa de Galicia con la política y social, esplicándose una por otra, i produciendo el influjo relijioso costumbres i aun instituciones [...] Nosotros cereemos que la historia de Galicia debe empezar por la de su relijión i de su iglesia” (RC, 20)

política..., exprésase de modo aínda máis claro a aspiración á independencia:⁵⁵

*“Allá en el porvenir yo te contemplo
cual luminoso faro en noche oscura
dando a los siglos eternal ejemplo
de independencia y de sin par bravura.”* (AdC, 346)

Pero ademais o historiador asume o papel de bardo referíndose a si mesmo como “el bardo humilde, solitario y triste” (AdC, 343), o que vai máis alá da identificación romántica do bardo co poeta e, como indica Renales Cortés (1996, I: 392), ten un significado moi preciso para quen coma el é discípulo de Vereá e compañeiro de xeración de Faraldo, e polo tanto cómpre supoñer que se fará unha idea detallada do que eran os bardos e a función que desempeñaban na sociedade celta da que, como poeta galego, se debe sentir continuador. Renales Cortés (1996, I: 392) sinala que este ton profético é semellante ó dalgúns poemas de Pondal, aínda que Martínez Padín é máis explícito sobre a forma política a que se asocian esas glorias futuras, como demostra o poema anteriormente citado. Pondal, en cambio, mantén os seus vaticinios no ámbito da vaguidade: “raza de Breogán/ teus gloriosos destinos/ certo, é doce agoirar” (PGC, 104) ou “A luz virá para a caduca Iberia/ dos fillos de Breogán” (XS, 92)

Martínez Padín identifica Galicia coa Céltica hispánica, como xa fixera Faraldo, resaltando a semellanza da paisaxe e dunha serie de trazos antropolóxicos con outros países do norte onde se asentaron os celtas: a poboación rural, a sociabilidade campesiña, o traxe típico, etc.,⁵⁶ pero introduce unha novidade a través da caracterización da poboación galega dividida en dúas razas: a costeira e a montañesa, sendo aquela a que se mestura cons diferentes pobos invasores mentres esta conserva as auténticas esenciais da ascendencia céltica (Martínez

⁵⁵ Cando trata o tema lingüístico sostén a necesidade da existencia dun estado como condición indispensable para o desenvolvemento dun idioma, baseándose no exemplo do portugués que sería a demostración do que chegaría a ser o galego se o respaldase un estado (1849:91)

⁵⁶ Dálle moita importancia ás crenzas e lendas populares e, entre outras cousas, ó falar dos lagos de Galicia refírese ás cidades mergulladas e á lenda do lago da Limia que di que os mosquitos que voan nas súas beiras son os exércitos de Arturo (Martínez Padín, 1849: 38), da que tamén dará noticia Murguía en *Galicia*.

Padín, 1849: 236).⁵⁷ De novo segue todas as propostas de Vereá presentando unha Galicia celta independente ata a invasión romana, e que experimenta unha escasa romanización, o que permite a fusión da poboación indíxena cos invasores suevos e xustifica a visión deste período como unha nova etapa de independencia. Tamén a Reconquista se presenta como un fenómeno que parte do territorio galego, quizais como unha manifestación máis da guerra relixiosa que se manifestara xa na loita contra os romanos, pois seguindo a teoría do monoteísmo celta de Vereá, a resistencia á invasión romana interprétase tamén como a defensa do druidismo patriarcal fronte ó politeísmo pagán. Son ideas que se expoñen ó longo do primeiro e único volume da súa *Historia de Galicia*, aínda que non chega á romanización e remata, polo tanto, coa destrución do primeiro estado galego independente ó caer baixo o poder de Roma. Pero Martínez Padín é o primeiro historiador galego que anuncia a orixe indoeuropea do pobo celta, supoñendo unha invasión indo-escítica cara ó occidente, e polo tanto considera tamén a orixe indoeuropea das linguas celtas. Sen embargo non dubida de que Irlanda e a Gran Bretaña foron colonizadas polos celtas dende Galicia, dando creto ás fontes citadas por Vereá.

Na valoración da obra de Martínez Padín sóese destacar a fidelidade ó ideario liberal-progresista denunciando constantemente os problemas da sociedade galega da súa época e analizando as causas do seu atraso, inda que sen aportar solucións concretas. A súa obra, truncada por unha morte prematura, tería continuidade en múltiples artigos de prensa doutros autores da súa xeración sobre cuestións históricas e sobre o traballo do historiador. Así Vázquez de Parga na *Revista de Galicia* (1850), que dirixía, Neira de Mosquera nos artigos de prensa e nas súas *Monografías de Santiago* (1850), José Rúa Figueroa nas súas colaboracións no *Semanario pintoresco español* (1851-52), José Puente Brañas nos seus artigos e no poema "A Galicia" (1855) ou Abelardo Carballo García nuns "Apuntes para la historia de Galicia" publicados

⁵⁷ A mesma idea aplicárala Latour d'Auvergne á Bretaña nos seus *Origines gauloises* (1801), considerando tamén que eran os habitantes da montaña os que conservaban a pureza da raza céltica, e encóntrase nas novelas de Walter Scott, que con frecuencia fai referencia ós *highlanders* ou os *lowlanders* de Escocia.

en *El astro de Galicia* (1853).⁵⁸ O interese pola historia seguía estando vivo, pero a pesar da unánime conciencia da necesidade de elaborar unha historia nacional non se encontraría unha pluma disposta a acometer a empresa ata a década dos anos sesenta, con Benito Vicetto e Manuel Murguía.

1.3. BENITO VICETTO, ENTRE A FICCIÓN E A HISTORIA.

Aínda que cronoloxicamente podería adscribirse á xeración de 1846, Benito Vicetto (1824-1878) debe considerarse máis ben como unha figura de transición entre esta e a dos escritores do Rexurdimento, tanto pola súa propia autovaloración como continuador do labor que quedou truncado a causa das represalias contra os revolucionarios, como polas datas de publicación da súa obra, que se inicia coa novela *El caballero verde* en 1844 e se prolonga ata o ano da súa morte, incluíndo a súa *Historia de Galicia*, da cal presenta as primeiras entregas en 1861.⁵⁹

O seu traballo como escritor e historiador é froito dunha formación autodidacta e allea á súa vida profesional.⁶⁰ Dende que se estreara moi mozo escribindo en *El Recreo Compostelano* non deixa de colaborar na prensa progresista, dirixindo el mesmo algunhas publicacións como *El Clamor de Galicia* (1854-56) e a *Revista Galaica* (1875). Con vinte anos inicia a súa carreira literaria publicando unha novela que abre unha prolíxa obra narrativa clasificada polo propio autor en tres grupos: novelas históricas, relatos breves de carácter lendario, e

⁵⁸ Sobre todos estes autores e os seus continuadores na seguinte xeración véxase Renales Cortés (1996,I:411-457).

⁵⁹ Para un estudio exhaustivo da obra de Vicetto e o seu contexto véxase Renales Cortés (1996).

⁶⁰ Estudiu no Colexio de Gardamariñas e Pilotos do Ferrol e fixo carreira no exército ata 1850, en que o abandonou para exercer de oficial de prisións en penais de diferentes cidades españolas. Co triunfo da revolución de 1868 será nomeado superintendente da fábrica da moeda de Xubia e cando esta pecha vai para A Coruña como xefe dun negociado no Goberno Civil (ver Mato Domínguez, 1974).

novelas sociais e de costumes.⁶¹ Esta abundante produción complétase con algunha contribución ó xénero teatral e á poesía, pero vese drásticamente reducida na década dos sesenta, cando decide dedicar todos os seus esforzos a unha obra histórica que lle valería moitas críticas e embazaría o seu prestixio de literato.

Benito Vicetto recolle a tradición do bardismo que xa vimos en Faraldo e Martínez Padín e asume esa función de guía programando a súa obra en dous frentes: o histórico e o literario.⁶² El é o primeiro que considera e afronta a importancia da literatura no proceso de restitución do pasado que a Galicia lle fora negado, un pasado ignorado e perdido. Sabendo que debía empezar o seu labor polos alicerces, creando os seus propios lectores, busca os medios máis atractivos para transmitir a súa mensaxe a un público o máis amplo posible e non se achica ante a falta de datos e de documentación para reconstruír a historia de Galicia, recorrendo á imaginación alí onde falla o saber científico. No último volume da súa *Historia de Galicia* di claramente que “lo principal para escribir la historia de un pueblo no son los datos: lo principal es la imaginación” (Vicetto, 1873:202) e reivindica o *método histórico intuitivo* atribuíndolle ó historiador a capacidade de intuición que Hölderlin asignaba ó poeta,⁶³ ó mesmo tempo que recoñece que a historia non pode ser escrita por un autor neutral, nin pode ser recibida por un público que careza de *espírito nacional*, un concepto que toma de Faraldo y que se entende como a conciencia dun pasado que serve de base para a aspiración a un futuro determinado. O resultado é unha obra histórica de escaso valor científico na que o autor asume abertamente a

⁶¹ Entre as súas novelas históricas de tema galego destacan títulos como *Los hidalgos de Monforte* (1851), *Rojín Rojal o el paje de los cabellos de oro* (1855), *El último Roade* (1857) o *El lago de la Limia* (1861).

⁶² Ver Renales Cortés (1996, I:177-301).

⁶³ Na súa novela *Rojín Rojal* (1855) o historiador, e á vez poeta, fai “investigacións intuitivas do pasado” entre as ruínas, escoitando a súa voz para despois transformala en Historia. Estas consideracións metodolóxicas aparecen tamén en *Los hidalgos de Monforte* (1851), e desembocan na “historia narrativa” da que fala no prólogo da *Historia de Galicia*. Ver Renales Cortés (1996, I: 472-476).

falta de rigor en favor da necesidade de seducir o lector. Deste xeito en Vicetto confúndense as fronteiras entre obra histórica e obra literaria, pois coas súas novelas históricas pretendía crear as condicións axeitadas para a recepción da historia.⁶⁴ Consciente da necesidade de crear un público que puidera interesarse polas ideas galeguistas, elabora a súa obra dende os principios idealistas e románticos, prescindindo de cualquera pretensión de cientifismo, pois o importante para el non é a veracidade dos datos históricos que han de axudar a reconstruír o pasado olvidado, senón a creación dun pasado mítico que sirva de base para as reivindicacións políticas presentes e futuras, e para a construción dese *espírito nacional* que arrechegase os galegos nun proxecto común e posibilitase a realización dos ideais que fracasaran coa xeración de 1846.

Vicetto fai unha achega fundamental coa súa idea de que o mito pode suplir a historia alí onde esta non pode falar por falta de documentos, e empeza o seu proxecto escribindo novelas que, segundo el mesmo di, teñen a función de substituír o discurso histórico inexistente sobre Galicia.⁶⁵ Nelas é característica a tensión entre o narrativo e o discursivo, a ambigüidade entre a ficción e a historia, pois desta última adoptan os obxectivos e tamén algunhas características formais como as notas ou as citas eruditas. Vicetto segue o gusto pola novela histórica imposto polo Romantismo e nel déixase sentir especialmente a influencia de Walter Scott, un dos seus escritores favoritos. Pero o escritor galego vai máis alá da utilización de motivos históricos nas súas creacións, pois pretende suplantar con elas a propia historia. En 1865 comeza

⁶⁴Este mesmo obxectivo de difusión ideolóxica é o que xustifica para o autor o uso do castelán na súa obra. A creación dunha literatura nacional na lingua propia do país xurdirá como obxectivo claro máis tarde, na obra de Manuel Murguía, que considera a diferenza lingüística como un elemento esencial para a consideración da nacionalidade.

⁶⁵ Vicetto expón estas ideas en diversos textos, e faino con especial claridade na súa novela breve *Victor Basben* (1860), presunto alter-ego do escritor e autor da balada de tema lendario *Hiar-Treva*. Ver Renales Cortés (1996, I: 458-472).

a edición da *Historia de Galicia*,⁶⁶ deixando nun segundo plano a creación de obra narrativa e obsérvase que, así como as novelas históricas estaban ateigadas de marcas de historicidade, a obra histórica aspira a unha reconstrución histórico-mitolóxica na que desempeña un importante papel a inspiración e a ficción. A súa despreocupación polo traballo científico rigoroso ten como consecuencia que a súa obra ignora non só os traballos da indoeuropeística dos anos sesenta, senón tamén as achegas dos historiadores ilustrados do século XVIII, e busca os seus referentes na historiografía española do Século de Ouro.

Fronte á refinada sociedade celta que presentaba Vereia, Vicetto propón unha sociedade primitiva na que o home vive en comunión co medio natural ignorando as normas propias da civilización, incluídas as normas morais. Crea así o mito dunha edénica Idade Dourada celta na que a vinculación co espazo cobra unha importancia fundamental e o medio natural convértese nunha metáfora da ausencia de xerarquías.⁶⁷ É unha sociedade en estado pre-cultural que recrea o mito do bo salvaxe dando forma a nostalxia occidental do Paraíso. As tribus organizaríanse dun xeito natural, dirixidas por un patriarca escollido por todos baseándose nas súas cualidades físicas e morais, seguindo o modelo dos *highlanders* que aparecen nas novelas de Walter Scott. As esenciais que caracterizan os primeiros poboadores celtas permanecen inalterables, polo tanto a poboación brigantina é igual a si mesma dende os primeiros poboadores a pesar da fusión con outros pobos (gregos, fenicios...), que só inflúen neles provocando cambios nalgúns aspectos superficiais. Mesmo a civilización romana afectaría únicamente a unha elite social e económica, mentres o pobo

⁶⁶ En 1861 publicara os primeiros cadernos desta obra no xornal coruñés *El Diario*, editado por Castor Míguez, pero en 1865 publícase o primeiro volume e dende esta data a 1873 complétase a aparición do conxunto de sete volumes.

⁶⁷ Nas súas novelas mostra Vicetto unha concepción romántica da oposición entre o mundo rural, natural e puro, fronte ó urbano que é niño de corrupción e fonte de conflitos. Esta idea perdura ata época recente na literatura galega de modo que se podería facer un seguimento da súa evolución cara á elaboración dun discurso literario autónomo a través da progresiva incorporación do espazo urbano inicialmente excluído ou contemplado con connotacións negativas a causa da identificación da vida rural coa pervivencia das señas de identidade de Galicia.

conservaría todos os trazos do seu carácter celta. En opinión de Vicetto, na actualidade conservaríanse na poboación labrega do interior, que segue sendo celta pura e debe manterse así. É esta unha visión que se pode encontrar na base dese galeguismo tradicionalista e bucólico que caracterizará algúns autores moi posteriores como Otero Pedrayo ou Vicente Risco, coa súa idealización dunha sociedade rural considerada depositaria das esencias da galeguidade.

Segundo explica Renales Cortés (1996, II: 57ss.), o tempo e o espacio adquiren unha dimensión mítica no discurso histórico de Vicetto correspondente ós tempos anteriores á romanización. O tempo non sempre se presenta como un decurso, posto que se considera a existencia de esencias inalterables, que non acusan variacións provocadas polo paso do tempo. Pero ademáis os acontecementos sucesivos soen aparecer ligados en redes de conexións que suxiren a idea de circularidade histórica, máis que de evolución liñal.⁶⁸ Deste xeito o celtismo representa tamén unha victoria sobre o tempo histórico, porque as esencias do pobo permanecen por enriba das vicisitudes históricas. O espacio, Galicia, preséntase con características de espacio sagrado, concedéndolle gran importancia ó simbolismo do centro, de xeito que os grandes acontecementos históricos prodúcense en lugares simbólicos ou centros míticos.⁶⁹ Do mesmo modo faise un uso mítico da linguaxe, establecendo relacións en virtude da simple similitude fónica, de maneira que os topónimos se explican pola relación cun personaxe (Brigo daría lugar a Braga, Bergantiños ou Vigo; Celt a Céltigos; Noé a Noia, etc.), cun obxecto (Dormeá viría de dolmen, Antas de anta, Arousa de ara solis) ou con algún suceso (Castro de Sexmil porque alí acamparon seis mil homes de Trajano ou

⁶⁸ Por exemplo, Vicetto interpreta a revolución de 1846 como un reflexo do holocausto no monte Medulio, ou as cortes de Cádiz como un epílogo da revolta irmandiña.

⁶⁹ Algúns lugares destas características son o golfo de Betanzos e o porto de Brigantium, actual A Coruña, onde desembarcarían os fenicios e máis tarde Xulio César; Britonia ou Mondoñedo, onde renace a monarquía Galaica; Ferrol, onde se asentaron os primeiros brigantinos e nace a revolta irmandiña; o cabo de Fisterra, límite das terras de Brigo, sepulcro de Celt e lugar escollido polos gregos para levantar o ara Solis, etc.

A Mourela porque nese monte quedou encantado o exército mouro despois dunha batalla), e búscanse supostas orixes celtas ás máis diversas palabras.

Renales Cortés, (1996, II: 103-104) sinala que un aspecto curioso das teorías de Vicetto é a súa negación do druidismo entre os galaicos por entender que implicaba o recoñecemento do politeísmo. Como consecuencia nega tamén a existencia dos bardos, que segundo as fontes clásicas eran unha categoría de druídas, e dunha hipotética poesía indíxena que os seus predecesores defendían baseándose na testemuña de Silo Itálico de que os galaicos se dirixían ó combate ouveando cantos nas súas linguas. Ademais sostén que os galegos teñen unha incapacidade racial para a poesía por ser a raza céltica, na súa opinión, máis filosófica polo calada e reflexiva. Segundo este estudioso, esta idea xa estaba presente en Padín, pero Vicetto puido collela de Walter Scott, quen en *Rob Roy* suxire o maior peso das capacidades intelectuais sobre as sentimentais nos escoceses.

Igual que Faraldo, considera que a relixión é fundamental como feito diferencial e que é o único elemento de cohesión nacional que pervivirá sobre a acción unificadora do progreso (Vicetto, 1865-1873, II: 270-271). Outros elementos que definen a nación para Vicetto son a orixe, o idioma, os costumes, a raza e a historia, pero tamén o espírito nacional e o estado propio. Por iso a unidade entre pobo e nacionalidade só se pode aplicar a Galicia ata o período suevo, e a partir de aí falarase de “país” ou “territorio”, mentres que o termo de “nación” resérvase para os territorios con estado (Renales Cortés, 1996, II: 131ss). Vicetto considera que Galicia era un reino con nacionalidade propia dende os celtas e que, a partir do período suevo, a evolución histórica o divide en organizacións políticas artificiais ou o inclúe con outros reinos nunha nacionalidade “heteroxénea, excéntrica e impura” coa división da Península nos estados de Portugal e España. A escisión de Portugal considérase positivamente porque representa para el a vitoria da orixinaria poboación celti-sueva fronte ós godos, pero o que se lamenta é que a aristocracia lucense non seguise á bracarense nese camiño libertador. A consideración de España como a evolución doutra escisión da primitiva Gallaecia romana, esta vez do convento

asturicense, remite a un ideal de unión dos pobos ibéricos baixo o impulso nacional galego, unha idea que desenvolvería e difundiría Pondal na súa obra lírica, a pesar do profundo rexeitamento que soe manifestar o poeta pola obra histórica de Vicetto.⁷⁰

En calquera caso, o que parece deducirse con claridade dos razoamentos de Vicetto é que, dado que a nación non pode subsistir sen Estado propio, para que Galicia sobreviva como nación é imprescindible restituírlle o Estado que tivo nas mellores épocas do seu pasado. Esta conclusión conxúgase coa chamada que fai ós galegos, no último capítulo da súa *Historia de Galicia*, para que manteñan e reforcen o espírito nacional e coa visión providencialista da historia que manifestara previamente no prólogo da novela *El lago de la Limia* publicada en 1861 (Renales Cortés, 1996, I: 507-509), de maneira que as sucesivas dominacións teñen a función de contribuír ó engrandecemento final do país que as supera, porque o destino dos pobos é unha constante evolución cara ó progreso.

Por fin, observamos que a obra histórica de Vicetto, tan denostada polos que continuaron o camiño dos estudos históricos sobre Galicia, en realidade establece unha serie de principios do pensamento galeguista que serían adoptados e desenvolto posteriormente, se ben con métodos máis rigorosos. Así o sinala Renales Cortés, quen rebate a interpretación que fai Barreiro (1981:298) ó situar o pensamento galeguista de Vicetto ó lado do federalismo democrático baseándose nalgúns afirmacións do esbozo programático que aparece ó final da *Historia de Galicia*, que “entra en radical contradicción con lo que viene afirmando Vicetto con insistencia desde el tomo I de esta obra” (Renales, 1996:II,137). Este estudioso tamén relativiza a aportación que Máiz lle atribúe a Murguía na consideración da natureza nacional de Galicia pois considera demostrado que a teorización de Galicia como nacionalidade xa estaba presente na obra de Vicetto, mesmo nas novelas do que el chama o

⁷⁰ Véxase a carta a Murguía citada por Varela (1949:83). En canto ás ideas de Vicetto sobre a evolución da historia de Galicia, encóntranse expostas ó longo do volume IV da súa *Historia de Galicia* (1865-1873).

“diorama dramático de Galicia”, moito antes de iniciar a súa propia obra histórica e cando Murguía aínda era moi novo:

La visión histórica de Murguía, tal como queda analizada en el citado estudio de Máiz [1984], guarda numerosos e importantes puntos de contacto con la de Vicetto: el intento de demostrar que Galicia fue *ab initio* una, distinta y esencialmente igual a sí misma a través de los siglos; la idea de un estado céltico independiente; la de la pervivencia del sustrato celta a través de una romanización que fue poco más que la imposición de una estructura militar y administrativa a un pueblo galaico incólume; la del restablecimiento de la independencia con la monarquía sueva, que dota a Galicia de su primer gran estado; la de la formación de otro estado galaico independiente en los primeros tiempos de la Reconquista y la de la existencia de embriones de instituciones estatales -especialmente la Junta del Reino de Galicia- durante la dinastía de los Austrias; el juicio favorable de los adelantos industriales introducidos por los Borbones, aun lamentando su rígido centralismo, todo ello unido indica que los dos historiadores, por distintos que fuesen en su método, en su estilo y en su idiosincrasia, tenían una idea muy parecida del pasado gallego. (Renales Cortés, 1996, II:139)

Pero se moitas son as coincidencias, tamén serán importantes as novas achegas de Murguía, que o convertirán no “patriarca” do galeguismo.

1.4. MANUEL MURGUÍA, HISTORIADOR E IDEÓLOGO DO GALEGUISMO.

A abundante bibliografía producida recentemente sobre a personalidade e a obra de Manuel Murguía (1833-1933)⁷¹ sitúa este autor nunha posición de privilexio con respecto ós seus predecesores que con frecuencia deriva na hipervaloración das súas achegas e o silenciamento ou minimización dos traballos anteriores, tal como denunciaba Renales Cortés en relación con Vicetto. Así e todo, a confluencia entre o traballo intelectual e o labor de publicista do movemento que desenvolveu Murguía durante toda a súa longa

⁷¹ A dedicación do Día das Letras Galegas a este ilustre polígrafo no 2000 propiciou a reedición de parte da súa obra e a publicación de recopilações de artigos, así como de estudos críticos, entre os que cómpre destacar a colección de estudos editada por A Nosa Terra baixo o título *Volver a Murguía* (1998) e as monografías dedicadas ó autor por Beramendi (1998), Máiz (1999) e Rabuñal Corgo (1999).

vida confírelle un innegable papel central no proceso de difusión e consolidación do galeguismo. En parte tamén debido a que ese mesmo labor de publicista lle permitiu actuar de filtro valorador do traballo dos seus predecesores e contemporáneos e transmitir a súa propia visión da importancia da súa obra.

Na súa primeira xuventude en Compostela foi así do Liceo de la Juventud, institución continuadora da Academia Literaria, pero pronto abandona os estudos de Medicina e Farmacia para marchar a Madrid e dedicarse ó xornalismo. Sendo aínda moi novo a súa sinatura adquire renome nos xornais liberais nos que escribe con frecuencia sobre temas galegos, pero nos anos sesenta asume o reto de elaborar unha *Historia de Galicia* que o obriga a reducir as súas colaboracións na prensa. Pouco despois de casar con Rosalía de Castro en 1858 a familia instálase en Galicia e dende entón dedícase a escribir só sobre Galicia e a desenvolver o seu labor de ideólogo do galeguismo. En 1865 e 1866 publícanse os dous primeiros volumes da súa *Historia de Galicia* que só continuará pasados máis de vinte anos cos dous seguintes (1888 e 1891) e ata 1913 non engade o quinto volume, que chega a penas á Idade Media, así que, polo tanto, deixa a obra inacabada. Tamén de 1888 é o seu libro *Galicia*, que recolle e afonda nas ideas que han de fundamentar a nacionalidade galega. Pero ademais son múltiples os artigos, discursos e conferencias nos que trata o tema da rexeneración de Galicia dende diversos puntos de vista.⁷²

Especial importancia para entender o seu pensamento téñena os tres textos introductorios do primeiro volume da *Historia*: un “Prólogo”, un “Discurso preliminar” e unhas “Consideraciones generales”. Das súas reflexións sobre o método utilizado cómpre sinalar as descalificacións que dedica ás fabulacións dos seus predecesores referíndose a Vicetto (Martínez Murguía, 1865: XVII), e a valoración da importancia das fontes documentais (Martínez Murguía, 1865: XXI), que o conduce cara á superación da historiografía romántica cuns tintes de positivismo. Sen embargo confésase seguidor do método de Thierry, que

⁷² Xa en 1856 apuntaba algunhas ideas clave no seu artigo “De la historia de Galicia” publicado no diario *La Oliva* (16-VIII-1956). Ver en Durán (1998: 85-91).

concibe a historia como obra de arte e permite representar o pasado coas vividas cores e as poderosas imaxes dun relato animado, combinando erudición e imaxinación. A máxima de escribir unha obra que conquiste ó lector coa súa amenidade e primor estilístico, que xa guiara a Vicetto, segue vixente e xustifica moitas licencias do subxectivismo ás que o autor non renuncia xamais.

Nos escritos de Murguía o celtismo adquire un protagonismo indiscutible como mito fundador central da comunidade nacional galega, fronte ás historias xerais de España, e desenvolve coa máxima eficacia esa teoría da *Wunderursprung*, ou orixe fantástica da civilización, que introducira Vereza y Aguiar na historiografía galega. Segundo comenta Máiz (1997:145-67), o mito transmuta a historia en natureza, o contingente en eterno, e así para Murguía as esencia da galegitude, que residen na raza, son indisociables da propia existencia da poboación galega. O elemento étnico confírelle a Galicia a súa condición de pobo diferenciado e superior, de xeito que o “carácter nacional galego” e a conseguinte aspiración a recuperar a grandeza perdida é inherente á existencia mesma do pobo e substitúe o concepto de “espírito do pobo” que Faraldo e Vicetto consideraban necesario construír.⁷³ O feito de pertencer á raza céltica é o que xustifica a esperanza dunha futura recuperación nacional, de novo nunha concepción determinista da historia.⁷⁴

La tradición, la poesía, la ley y la religión celta, sus recónditos misterios y especiales prácticas, surgen poderosas del olvido en que han estado sumidas durante siglos y recobran su perdida dominación sobre los

⁷³ Sen embargo nalgún momento parece que Murguía traiciona na práctica a súa propia teoría, e fala dos esforzos daqueles que traballaron para construír unha patria, na liña da construción do “espírito nacional de que falaban Faraldo e Vicetto:

Empezó a entenderse que había que intentar en Galicia algo más noble y trascendental que proclamar una idea y levantar una clase, que había que formar una patria. (...) Había tenido un pasado y lo ignoraba, una lengua y empezaba a olvidarla, un gran instinto político y faltaba a él, un valor y lo desperdiciaba en pequeñas luchas. Si es necesario, se dijeron, abrir ante sus ojos otros horizontes, hablarle de otros ideales, prometerle nuevos destinos, eso haremos. (Martínez Murguía, 1885:137-38)

⁷⁴ Neste senso maniféstase xa no volume I da súa *Historia de Galicia*.

Camina la humanidad al cumplimiento de sus destinos y obedece la ley providencial que la rige, hasta en los momentos en que aparece más exenta de su influjo misterioso. (Martínez Murguía, 1865:3)

espíritus. "La antigua raza céltica encierra en sus entrañas un principio de vitalidad tal, que de la caducidad la devuelve a la juventud, no la permite morir y hace que dure desde las primeras edades". No, ni muerta, ni olvidada, ni del todo vencida, antes viva y pronta al nuevo triunfo, informa la sociedad moderna, le infiltra su savia, y dándole aquel vigor de los hombres de su raza hace que todo converja en un punto y tienda a construir aquel poderoso imperio céltico que el historiador haya establecido en Europa en el siglo IV antes de nuestra era. Porque... ¡vengadoras justicias del tiempo! en todos los labios se oye su alabanza y en todos los corazones se presiente su victoria. (Martínez Murguía, 1988:108).⁷⁵

Por primeira vez a orixe celta de Galicia utilízase como proba da existencia dunha nación galega e como argumento lexitimador das súas reivindicacións autonomistas. Esta nación concíbese como unha unidade inmutable a través dos tempos⁷⁶ e Murguía insiste na pervivencia deste compoñente orixinario no pobo galego actual, que conservaría aínda evidentes trazos físicos, costumes, carácter e organización social de tan ilustres antepasados:

Las condiciones naturales de las razas de donde venimos no se pierden ni disminuyen, antes acrecen por movimiento progresivo, perpetuándose a través de nuestras diversas épocas históricas. [...] Muy pocos pueblos como el gallego han sabido conservar a través de los tiempos más pura, más constante, más indeclinable su fisonomía. No es posible dudarlo. Todo en él es tradicional y está en la costumbre mejor que en la ley escrita; en la literatura oral, que en la erudita; en su vida interna, que en la histórica; en su corazón, y no en las manifestaciones exteriores. Nada olvida." (Martínez Murguía, 1888:13-14).

Este mito das orixes centrado no elemento étnico presenta unha eficacia e unha funcionalidade plurais que analiza Máiz (1984: 275-77), sinalando que fornece

⁷⁵ Aínda con máis claridade manifésta esta idea algo máis tarde, nun artigo titulado "Orígenes y desarrollo del regionalismo en Galicia" publicado en *La España Regional*, 1890 citado por Máiz:

Se verá asimismo al recordar algo de nuestro pasado, cómo el sentimiento nacional fué y es permanente en Galicia y llega, a través de las Edades y a despecho de sus grandes infortunios, hasta nosotros. No hijo de la reflexión, sino de un movimiento interior jamás extinguido. (Cit. en Máiz, 1984:250)

⁷⁶ Esta concepción da comunidade como unidade con características permanentes no paso dos séculos, en realidade, estaba presente xa en Vereá:

Fué tan céltica toda Galicia, que aún en el día de hoy se conservan memorias vivas de aquel tiempo y de aquel pueblo que acaso no conservara ninguna otra provincia, incluida Francia. (Vereá y Aguiar, 1838:26)

as bases para a evidencia ideolóxica da identidade nacional e favorece a fusión de identidade individual e identidade colectiva nunha comunidade que resulta así homoxeneizada en canto á súa ascendencia. Ademais achega un elemento relacional negativo -ou un referente de negación-oposición, como lle chamaba Beramendi(1986: 383) cunha etnia de negación/exclusión que é Castela, e contribúe á decisión de nacionalidade pola crenza nun futuro despertar de Galicia que trae aparelados dous mitemas: a Idade de Ouro e a Fermosa Durminte, posto que a nación galega permanece durmida esperando o momento en que poida recuperar esa Idade de Ouro perdida. Pero ademais ten un efecto de modernización e europeización porque establece unha comunidade racial cos máis avanzados países europeos, o que lle confire ó pobo galego unha potencialidade de progreso cara ó futuro, ó mesmo tempo que fundamenta a impugnación da estrutura centralista do Estado español polas diferencias de orixe e civilización das nacións interiores que o forman.

Para Murguía os pobos celtas caracterízanse por unha fortaleza identitaria que os fai resistentes ó cambio, fronte á febleza dos íberos que explicaría a mellor disposición destes para o progreso (Martínez Murguía, 1865: 417). Por iso, aínda que recoñece que a este pobo orixinario se lle superpoñen diferentes razas dos pobos invasores, sostén que as súas esencias permanecen inmutables ata os nosos días, se ben opina, como Padín, que esas influencias foráneas se notarían máis nas costas, mentres a poboación do interior se mantén racialmente pura (Martínez Murguía, 1865: 209-211). Igual que fixera Padín, tamén establece o indoeuropeísmo dos celtas galegos e substitúe o mito das orixes bíblicas, que iniciara Pezron ó considerar o pobo celta descendente de Noé, polo mito romántico do arianismo,⁷⁷ situando o *Urzeit* ou tempo

⁷⁷ Hai que ter en conta que o celtismo francés se converte nunha peza importante da ideoloxía nacional despois da revolución, fronte á orixe xermana de que alardeaba a aristocracia, e por iso a *Académie Celtique* recibe un forte apoio do estado napoleónico. Na historiografía galega a identificación entre mundo celta e xermánico aparece por primeira vez en Vicetto, que asocia a ambos pobos ó gusto polo fantástico e relaciona o folclore céltico cos *lieder* alemáns (Renales Cortés, 1999, II: 275). Para Murguía os celtas pertencen á "grande y nobilísima familia ariana" (1888:117), o que lle fornece o argumento da nobreza e ata a superioridade fronte ós outros pobos de razas anarianas de España, e ó mesmo tempo permítelle interpretar a invasión sueva como un aporte revitalizador do sustrato étnico celta cun

orixinario no Paraíso das estepas de Asia Central. No referente ó seu carácter o pobo celta, e polo tanto o galego, caracterizaríase pola súa belicosidade, a dozura, o amor á terra e o sentimento relixioso; en suma, polo seu espírito “dulce pero indomable” que tan ben retrata Pondal nos seus melancólicos e heróicos bardos.

Pero a pesar do que poida suxerir este protagonismo do elemento racial, o celtismo murguían insírese nun sistema ideolóxico liberal progresista e nunha definición do concepto de nación que parte das teorías de Pascuale Estanislao Mancini e toma, por tanto, como modelo o nacionalismo liberal italiano que desenvolve a idea de nación sobre bases voluntaristas. Fronte ó primeiro nacionalismo xacobino que asocia a idea de nación á existencia dun estado e á soberanía nacional, érguese o nacionalismo xermánico arredor de elementos orgánico-historicistas en conexión con correntes ideolóxicas reaccionarias de oposición á revolución francesa. Pero superando esta dicotomía xorde o nacionalismo liberal-revolucionario italiano que, aínda partindo dunha fundamentación naturalística de reminiscencias xermánicas, salienta o factor determinante da conciencia nacional ou a vontade nacional.⁷⁸ Esta é a escola que segue Murguía, como bo liberal, e así o manifesta no seu artigo de réplica ó discurso de ingreso de Sánchez Moguel na Academia da Historia publicado en 1889 co título “El regionalismo gallego”:

novo aporte ario e xermánico que explica a súa íntima unión coa poboación anterior e posibilita a reconstrucción nacional de Galicia.

⁷⁸ P.E. Mancini di que “a nacionalidade non é senón a explicación colectiva da liberdade.” E Mazzini expresa a mesma idea de xeito inequívoco:

“A Patria é, antes que nada, a Conciencia da Patria.(...) Mais se a alma da Patria non palpita naquel santuario da vosa vida denominado Conciencia, aquela forma remanece semellante a un cadávre, sen movemento nen alento de creación, e vós mesmos seredes turba sen nome, que non nación; xente, que non pobo... A Patria é ante todo a Fe na Patria.” (Cit. por Máiz, 1984:247 e 246).

Estas palabras non poden menos que remitirnos á idea faraldiana do “espírito do pobo” recollida por Vicetto, o que podería indicar que a pesar de non ter sido formulada sistemáticamente, a idea da definición de nación en función do principio voluntarista estaba presente xa nestes autores galegos, sequera de xeito intuitivo. Por outra banda, en Murguía semella asomar unha contradicción entre a concepción da nación como resultado inapelable da esencia racial e a súa reivindicación de filiación do pensamento manciniano.

“Segundo Mancini, e é definición que aceptamos, nación é unha comunidade natural de homes que, unidos nunha vida común polo territorio, a orixe, os costumes e maila lingua, teñen conciencia desa comunidade” (Cit por Máiz, 1984:244).

Deste xeito, distánciase da definición de nación-estado que se asociaba co pensamento liberal e que, como vimos, recolle Vicetto. Isto permitelle desenvolver a súa teoría de que Galicia é unha “completa nacionalidade”, tal como dicía xa no “Discurso preliminar” do primeiro volume da súa *Historia de Galicia* (1865:222) cun territorio delimitado, unha orixe racial diferenciada, e historia e lingua propias. Galicia é, pois, unha nación, que tivo un Estado no pasado e polo tanto pode volvelo ter no futuro. Pero ó mesmo tempo, os elementos voluntaristas e liberais aparecen conxugados con outros de carácter orgánico, como a raza, que separa a Murguía de calquera das grandes correntes europeas. Así e todo a formulación celtista intégrase plenamente no seu proxecto liberal, pois ten a función de proxectar a Galicia cara á europeización e, por tanto, cara á modernización e o progreso. Deste xeito a teoría da raza de Murguía distánciase das versións máis xenófobas e discriminadoras da mesma, ata o punto de que, segundo Máiz (1984:277), máis que de racismo en senso estricto habería que falar dun etnocentrismo que reforza a “decisión de nacionalidade” e ten unha clara función dignificadora do pobo gallego. A raza, a historia e a lingua posúen un estatus central operativo que se articula dende unha posición política irreductiblemente liberal impregnando todo o seu discurso histórico.

Aquí encontramos un elemento ó que compre prestar especial atención: a lingua. A expresión murguiana “lingua distinta, distinta nacionalidade” demostra a importancia que concedía ó factor lingüístico na propia definición da nación.⁷⁹

⁷⁹ A expresión de Murguía que se fixo tan popular encóntrase na súa resposta a Sánchez Moguel xa citada: “Lengua distinta, se ha dicho siempre, distinta nacionalidad. Sintiendo así Galicia se tuvo siempre por Nación de hecho” (cit. por Máiz, 1984:281). Esta reivindicación, segundo explica Máiz, ten a súa orixe na obra de Herder:

A centralidade da lingua no seo das nacionalidades foi teoricamente formulado por primeira vez por Herder, para quen a propia lingua, condensación do *Volkgeist* do país de que se trate, representaba o principal sinal de identidade. Así, e por riba de todo desprestixio nos círculos intelectuais urbanos, a práctica e uso oficiais e normalizados

Pero a defensa da lingua é unha teima que vén de moito tempo atrás, tal como mostra nos seus comentarios sobre o Banquete de Conxo e os proxectos de acción que daquela se consideraban imprescindibles :

“La [lucha] que creíamos más difícil y más necesaria, la del empleo serio, noble, apropiado de nuestro idioma en la obra literaria, para que así la voz tuviese eco, acento la canción, color el paisaje, alma la patria.” (Martínez Murguía, 1885 :138-139).

En múltiples ocasións manifesta a súa consideración da importancia da lingua no proceso de construción nacional (Máiz, 1984: 281-82), como un dos elementos que expresan o seu carácter diferencial e valora o labor dos escritores en Galego como contribucións fundamentais non só ó rexurdimento cultural, senón tamen ó renacer nacional de Galicia. Por tanto as súas chamadas ó cultivo da lingua e a literatura galegas non responden a un enfoque pasadista de desexo de recuperar a tradición, senón que ten unha funcionalidade de cara á construción do futuro ideal cunha nación galega libre:

A contar de estos días, la lira de nuestros poetas tuvo una cuerda más; la de Galicia; nuestro país, una literatura; nuestra literatura, una lengua; y empezando a realizarse en el tiempo las esperanzas nacidas bajo otros cielos, renacen en los aires los primeros acentos de la nube gallega [...] El movimiento fue a la vez literario y político. Aunque distintas ambas tendencias, se completan. (Martínez Murguía, 1885: 140e 142).

A pesar de que Murguía escribiu case toda a súa produción en castelán, a súa preocupación pola existencia ou a elaboración dunha literatura nacional é unha constante que se manifesta en varios artigos de prensa, así como na súa primeira obra de investigación, un *Diccionario de escritores gallegos* publicado en 1862. Non parece ser froito da casualidade a súa influencia en Rosalía de Castro e en Eduardo Pondal, dúas figuras clave do Rexurdimento que escriben a súa obra en galego contando co seu constante apoio e colaboración, e que desenvolven na práctica literaria dúas teimas teóricas de Murguía: a necesidade de construír unha literatura nacional baseándose no legado anónimo do pobo

das linguas populares pasaron a ser entendidos como un dos máis elementais dereitos nacionais. (Máiz, 1984:280)

como única tradición autóctona viva, que toma corpo nos *Cantares Gallegos* (1863) de Rosalía de Castro, e a necesidade de trasladar ó imaxinario colectivo a conciencia dun pasado celta dignificador e portador dunha forza rexeneradora cara ó futuro, que informará a produción poética de Eduardo Pondal.

1.5. OUTROS AUTORES DO SÉCULO XIX.

Ó lado destas grandes figuras, creadoras do discurso histórico galego no século XIX, cumpriría mencionar outra serie de autores que representan diferentes posicións ideolóxicas e que, dende diferentes medios e discursos (artigos, prólogos, textos políticos, estudos literarios, etnográficos, etc.), manifestan a súa postura ante as reivindicacións galeguistas e a reivindicación das orixes celtas de Galicia como motor da restauración.

Un contemporáneo de Murguía que contribúe á instalación do mito celta é Leandro de Saralegui y Medina (1839-1910). Mariño de profesión e de ideoloxía rexionalista liberal, dividiu a súa abundante produción entre os estudos especializados en temas navais e as obras dedicadas a Galicia dende diversos campos como a historia, a arqueoloxía e a literatura. Asiduo colaborador na prensa dende finais dos anos cincuenta, foi un dos primeiros en facer análises da literatura provincialista en artigos publicados en *El álbum de El Miño* (1858-59) que desembocarían no libro *Galicia y sus poetas* (1867),⁸⁰ onde se reune unha antoloxía precedida dun extenso prólogo que constitúe un dos primeiros estudos xerais sobre a literatura galega. Nel o autor lamentase da inexistencia dunha literatura propia, limitada a produción da súa época a destellos aillados e dispersos do xenio provincial, mentres os talentos de Galicia producen os seus froitos para a cultura dominante:

Nuestros poetas no sólo se inspiraban en sentimientos extraños a los infortunios y las aflicciones del pueblo gallego, sino que enriquecían con

⁸⁰ É un libro de xuventude que vai ampliando co paso do tempo, ata a versión final de 1886, pero quizais as súas reflexións sobre a inexistencia de poesía celta, xa presentes na primeira edición, inspiraron en parte a obra de Pondal.

los dones de su inspirada fantasía el tesoro de las letras hispano-latinas, añadiendo a nuestra servidumbre política el yugo de la servidumbre literaria. (Saralegui y Medina, 1886:4)

A inexplicable ausencia do que el chama unha literatura provincial permítelle facer unha exposición da súa visión da situación sociohistórica de Galicia en busca das posibles causas desta carencia: na súa opinión non se xustifica “por falta de condiciones de provincialismo o de sentimento local” (Saralegui y Medina, 1886: 5-6) -condicións que glosa facendo un percorrido histórico dende os celtas ata o seu tempo como unha sucesión de intentos de dominación que Galicia resistiu sempre heroicamente-, nin tampouco se pode apoiar nas deficiencias da lingua, para o que argumenta especialmente co esplendor literario acadado na Idade Media. Por outra banda desenvolve a súa teoría de cómo debiera ser esa literatura e sostén que había de reflectir a especial personalidade de Galicia que el defende baseándose en aspectos históricos e concedéndolle especial importancia á formación racial do pobo, da que deriva un peculiar xenio poético. Nel predominan o espiritualismo, o sobrenatural e o fantástico, a tendencia á abstracción e o conseguinte desapego das cuestións materiais, un vago misticismo, o amor á terra e a todo o relacionado co niño materno orixinario (costumes, tradicións, crenzas, etc.), o sentimento da natureza e un eco de amargura provocado polo irremediable infortunio.

Na súa antoloxía Saralegui recolle un abundante número de autores galegos de expresión castelá, pois opina con Vicetto que é posible unha literatura galega en castelán. Acepta o druidismo e a existencia dos bardos,⁸¹ a pesar de que

⁸¹ Orixinalmente, o bardo é o poeta celta, compositor de panexíricos e sátiras, que xeralmente tiña a dobre función de poeta e cantor e soía cantar os feitos heróicos dos guerreiros. No século I a.C. Lucano refírese ós bardos como os petas nacionais da Galia e a Bretaña. Na Galia a institución desapareceu gradualmente, pero en Irlanda e Gales sobreviviu, aínda que experimentou un importante declinio a finais da Idade Media. Escolmas representativas da poesía bárdica encóntranse en Camille Le Mercier D'Erm, *Les Bardes et poètes nationaux de la Bretagne armoricaine: anthologie contemporaine des XIXe-XXe siècles* (1919, reeditada en 1977); Derick S. Thomson (ed.), *Bards and Makars: Scottish Language and Literature: Medieval and Renaissance* (1977); A. Maclean Sinclair, *The Gaelic Bards, 1411-1765*, 2 vol. (1890-92), e *The Gaelic Bards from 1825 to 1875* (1904); Alexander Cameron, *Reliquiæ Celticæ: Texts, Papers and Studies in Gaelic Literature and Philology*, 2 vol. (1892-94);

encontra un grave inconveniente no feito de que en Galicia non se conservase nin un só canto que recree episodios da época celta, como sucede en Escocia ou na Bretaña. Lamenta que Galicia non tivese un poeta nacional semellante a Ossian en Escocia, Taliesin en Bretaña ou Ausias March en Cataluña porque a supervivencia dunha poesía “propia e característica” é considerada “una gloriosa manifestación del espíritu de emancipación e independencia” (Saralegui y Medina, 1886:16). Dado que non existe unha poesía céltica galaica, intenta buscar os seus vestixios a través da antiga poesía galega, e da actual poesía popular ou de autores modernos tanto en galego como en castelán. Entre estes últimos considera a Rosalía de Castro unha auténtica poeta nacional por utilizar unha forma poética como o cantar tradicional galego de tres versos que chegou, a través do folclore, dende a máis remota antigüidade celta. Este tipo de versificación considérao “continuación vivaz y palpitante del *tribanau* de la poesía bárdica, cuyos caracteres esenciales conserva y perpetúa” (Saralegui y Medina, 1886: 81).⁸² Polo tanto non só rexeita a afirmación de Vicetto de que en Galicia non hai poesía popular, senón que ademais considera que esta poesía é un vehículo de transmisión privilexiado para coñecer as características dunha hipotética poesía antiga.

No mesmo ano de 1867 publica Saralegui os *Estudios sobre la época céltica en Galicia*, onde expresa con maior claridade as súas ideas históricas. Nesta obra trata os diferentes aspectos da historia e caracterización do pobo celta de Galicia, pero non fai aportacións que poidan considerarse orixinais dous anos despois dos primeiros volumes das *Historias de Galicia* de Vicetto e Murguía, onde aparecen xa a maioría das súas ideas. Por iso pode considerarse como

John Mackenzie (ed.), *Sar-obair nam Bard Gaelach; or, The Beauties of Gaelic Poetry, and Lives of the Highland Bards*, (1904).

⁸² Renales Cortés sinala os autores nos que se puido basear Saralegui para valorar esta forma métrica:

Por influencia, sin duda, del *Barzaz Breiz*, Saralegui está asociando aquela forma métrica popular gallega con el género de las “triadas” (*trioedd*) frecuente en la Edad Media galesa, mencionado más de una vez por Scott en sus novelas y que Villemarqué relacionaba con estrofas de tres versos presentes en la literatura galesa, como el *englyn*, y en el folclore bretón. (Renales Cortés, 1996, II: 234)

un libro de divulgación que quere contribuír a crear o mito das Orixes e da Idade Dourada sobre bases máis sólidas cá intuición de Vicetto, o que o fai inclinarse polo celtismo arianista de Murguía.

Dende perspectivas diferentes achéganse ó estudio da historia outros autores como Andrés Martínez Salazar (1846-1923) ou Antonio López Ferreiro (1837-1910). Rexionalista liberal o primeiro, foi fundador da revista *Galicia. Revista Rexional* e da editorial Biblioteca Gallega, e autor de publicacións de carácter erudito relacionadas coa historia ou cultura de Galicia, pero, a pesar de pertencer ó grupo da tertulia da chamada Cova Céltica, non recolle o mito do celtismo na súa obra e decántase por un método máis positivista cunha clara vontade de investigar sobre a documentación e de distanciarse das posicións romántico-patrióticas dos celtistas. Un caso semellante é o de José Villaamil y Castro (1838-1910), arqueólogo e historiador formado na Escola Superior de Diplomática de Madrid, que se mostra crítico é reticente polo menos a aceptar completamente as teses celtistas. O rexeitamento de Villaamil á hexemonía celtista non se fundamenta na súa postura ideolóxica, senón nas súas propias investigacións arqueolóxicas, que lle fornecen datos sobre a diversidade de culturas que exercen a súa influencia en Galicia, de pobos protoceltas ou da forte pegada da romanización e a cristianización.

A atención ás fontes tamén é fundamental para Antonio López Ferreiro (1837-1910), pero a súa ideoloxía tradicionalista e reaccionaria católica reverte nunha constante nostalxia do Antigo Réxime, mentres que as súas novelas históricas se centran nas épocas medieval e moderna.⁸³ Por último, Alfredo Brañas (1859-1900), máximo representante do rexionalismo católico-tradicionalista, substitúe o mito da orixe celta ó identificar a Idade de Ouro coa Idade Media, seguindo os

⁸³ A produción literaria de López Ferreiro é tardía e por iso, inda que pertence á xeración de Rosalía de Castro e Pondal, asóciase só coa fase rexionalista. Sen embargo, dende que volve a Galicia en 1866 despois da súa fase de formación en Madrid, publica asiduamente na prensa os seus traballos como historiador. A súa contribución á literatura galega consiste en tres novelas históricas que publica integramente en galego e que son as primeiras escritas integramente en galego: *A tecedeira de Bonaval* (1894), *O castelo de Pambre* (1895) e *O niño de pombas* (1905).

mesmos argumentos dos opositores ó celtismo.⁸⁴ O estudo de Máiz (1984: 327-331) sobre a contraposición entre o modelo ideal da sociedade medieval e a modernidade en Brañas lévao á conclusión de que o obxectivo deste autor é crear un modelo teocrático que establece a relixión como punto de referencia central na organización da sociedade. Unha posición conservadora que en certo modo se recolle a primeiros do século XX propiciando o interese de Vicente Risco (1884-1963) pola tradición artúrica medieval, aínda que sen renunciar ó mito do celtismo murguiano. Risco efectúa unha lectura conservadora da teoría celtista de Murguía (Máiz, 1984: 278) e ó mesmo tempo, como veremos máis adiante, inspira a creación da obra de Ramón Cabanillas, que se achega á tradición artúrica na súa versión máis cristianizada.

Especial mención merece a obra de Florencio Vaamonde Lores, autor da primeira historia de Galicia escrita en galego co título *Resume da Historia de Galicia* (1989), que empezara a publicarse dous anos antes por capítulos na *Revista Gallega* de Galo Salinas. Como todas as obras historiográficas destes tempos amosa un ton reivindicativo da diferencialidade de Galicia, baseado principalmente na orixe racial celta.

Ata os anos vinte non hai ningún autor que cuestione as teorías de Murguía, e o paradigma que estableceran os historiadores románticos do XIX mantense vixente durante décadas. Así se comproba no discurso dos políticos e os literatos da preguerra e mesmo algunhas publicacións posteriores (Villares, 2000). Pero no século XX vaise iniciando lentamente a decadencia deste sistema, que se produce, segundo Villares (2000:178), en dúas fases. A primeira corresponderíase coa época da Xeración Nós, cando os traballos de investigacións feitos dende o Seminario de Estudos Galegos establecen unha visión máis plural do pasado de Galicia que supera o carácter simplificador do

⁸⁴ Máiz destaca a función antitética que desempeña o mito da Idade de Ouro en Brañas con relación a Murguía:

Se o mito do celtismo [en Murguía] inducía unha inserción de Galicia na Europa liberal e capitalista contemporánea, o pasadismo mediavalizante de Brañas se centra na postulación dun antimodelo á sociedade do seu tempo através dunha peculiar idealización do feudalismo. (Máiz, 1984: 327).

celtismo murguiano. A segunda fase produciríase polos anos sesenta e daquela a decadencia das ideas celtistas acelérase por dous motivos básicos: por unha banda o anovamento da investigación histórica, e por outra o desprazamento de intereses do pensamento nacionalista, que relega a historia a un plano secundario na lexitimación dos seus principios ideolóxicos e reivindica como elementos diferenciais outros valores propios da comunidade nacional, como a lingua. Aínda así a polémica continúa viva no mundo académico, aínda que xa non poidamos falar máis ca dun celtismo enfeblecido (Villares, 2000:180) que xa non ocupa un papel central na definición da identidade galega, se ben se mantén profundamente enraizado na mentalidade popular.

1.6. IMPORTANCIA DO CELTISMO NA CONFIGURACIÓN DO IDEARIO GALEGUISTA.

A pesar dalgunhas voces discordantes con escasa repercusión,⁸⁵ poderíase dicir que a obra dos historiadores galegos do século XIX se ergue sobre o postulado dunha orixe celta de Galicia, unha teoría que se establece na obra de Vereza y Aguiar, o primeiro historiador de Galicia que emprende a súa obra condicionado pola clara intención de demostrar o carácter unitario e diferenciado dun territorio que a primeiros daquel século se divide en catro provincias. Sobre esta teoría, aceptada e desenvolvida en diferentes direccións polos historiadores posteriores, constrúese unha definición de Galicia e do pobo galego con intención diferencial, creando unha serie de tópicos que se aceptan e se difunden ata a actualidade tanto no movemento galeguista como na produción cultural e, concretamente, na imaxe do país reflectida na creación literaria.

A pesar de que as institucións non se implicaron a penas na difusión das ideas

⁸⁵ Villares (2000:117) fala dunha numerosa reacción crítica contra as ideas celtistas e entre os seus representantes comenta a obra de Joaquín Costa, Antonio Sánchez Moguel -que provoca co seu discurso de entrada na Academia de Historia o opúsculo de Murguía titulado *El reginoalismo gallego* (1889)- e o seu discípulo Leopoldo Pedreira, ou o propio Villaamil y Castro. As críticas doutros destacados anticeltistas como o historiador García de la Riega ou o xornalista Riguera Montero resultan limitadas, segundo Villares, polo seu enfoque persoalista nas críticas á figura de Murguía.

celtistas, o seu éxito foi inapelable. Nin a escola nin as institucións culturais (academias, universidade, etc.) contribuíron a forxar esa imaxinería celta que representa o simbolismo étnico, pero o seu transfondo como elemento de cohesión da sociedade trascendeu amplamente os pequenos círculos intelectuais dos que partiu e contribuíu notablemente a crear unha conciencia de identidade a nivel popular que se manifesta aínda hoxe, por exemplo, na vitalidade do movemento da música celta e na identificación con diversas formas e manifestacións implicadas no concepto "celta".

Por enriba de todo, o celtismo ten a función de crear un referente dun pasado histórico heroico que se proxecta cara ó futuro como fundamento da esperada recuperación nacional de Galicia. Pero arredor deste mito orixinario xorden unha serie de tópicos e de actitudes que se establecerán definitivamente no imaxinario colectivo.

- A importancia da paisaxe. Precisamente o medio natural constitúe un elemento imprescindible para fundamentar a teoría da orixe celta, pola semellanza coas paisaxes doutros pobos atlánticos onde se estableceron os celtas. Pero ademais unha das características atribuídas ó home galego dende Vicetto é o amor á súa terra e a especial unión co medio físico.⁸⁶ Este aspecto desenvólvese especialmente nos autores da Xeración Nós e sobre todo na obra de Otero Pedrayo a través do tópico do "sentimento da terra". Por outra banda, seguindo tamén a influencia do Romanticismo, na poesía o cultivo do paisaxismo da lugar a unha corrente que se inicia xa coa actitude reivindicativa vencellada á paisaxe exposta por Rosalía de Castro no prólogo dos *Cantares Gallegos* (1863) e que ten unha liña de continuidade ó longo dos séculos XIX e XX ata un representante tan senlleiro como o recentemente desaparecido

⁸⁶ Véxase a colección de ensaios publicada baixo o título *Paisaxe e cultura*, onde figuran contribucións de Otero Pedrayo e Florentino L. Cuevillas, entre outros, incluíndo un estudio sobre o sentimento da paisaxe en Galicia asinado por Allue Andrade (AA. VV., 1955: 121-140).

Uxío Novoneyra (1930-2000).⁸⁷

- O bardismo. En consoancia coa figura do bardo celta, desenvólvese unha imaxe tónica do escritor e do intelectual en xeral, como unha figura que se debe á súa comunidade e cunha misión redentora.⁸⁸ Esta idea está condicionada polo feito de que o autor produce a súa obra marcado pola condición subalterna do sistema, que esixe que o discurso literario asuma múltiples funcións en principio destinadas a outros discursos sociais que non existen (ou só existen dun xeito moi precario). Por iso dende a literatura débese recuperar a historia, crear conciencia de grupo diferenciado, dignificar as peculiaridades identitarias, etc., o que condiciona os contidos e as formas da produción textual. A través da imaxe mítica e idealizada do bardo en certo modo estas circunstancias, que veñen determinadas por unha situación externa, contéplanse como un ideal e despóxanse da condición de limitación imposta para pasar a ser percibidas como unha libre elección de compromiso coa comunidade.

- A importancia da relixión. Os autores máis destacados do grupo dominante dentro do pensamento nacionalista, ata época recente, coinciden en recoñecer a relixión como elemento de cohesión nacionalitario. Polo tanto os primeiros historiadores insisten en destacar como característica esencial da relixiosidade dos celtas a súa especial predisposición para assimilar o cristianismo.

- A Galicia rural fronte á Galicia urbana. No ideal reconstruído da primitiva civilización celta Vereza y Aguilar considera a existencia de cidades bastante desenvolvidas como mostra dun estado avanzado de civilización, pero este ideal

⁸⁷ A posición central da temática paisaxística na obra de moitos poetas do repertorio canonizado maniféstase no uso de apelativos como Noriega Varela, "o poeta da montaña" (1869-1947); Manuel Antonio, "o poeta do mar" (1900-1930); Manuel María, "o poeta da Terra Chá" (1929 -), ou o propio Novoneyra, coñecido como "o poeta do Courel".

⁸⁸ Esta actitude do poeta vese potenciada por unha serie de circunstancias que conflúen no século XIX para subliñar a súa función social, tal como sinala Jean Molino:

Desde principios de século, el poeta, y de un modo más general el intelectual, se siente investido de una misión que se sitúa en el punto de convergencia de dos tradiciones: la tradición de los filósofos del siglo XVIII, que afirman luchar por las luces y el progreso, y la tradición de los profetas desconocidos, esos intérpretes oscuros de la historia que leen en los símbolos del mundo los caracteres de la lengua divina e interpretan la revelación. (Molino, 1994:583)

de progreso, co que tamén se identificou Faraldo lamentando a inexistencia dun gran centro urbano no seu tempo, pronto queda relegado. Fronte a esta idea xorde, con Benito Vicetto, unha imaxe dun pobo primitivo que vive nun mundo edénico en perfecta harmonía co mundo natural, e esta imaxe gozará dun éxito considerable nas xeracións posteriores, consagrando un repertorio ruralizante que responde a unha idealización do mundo rural como depositario das esenciais identitarias e dificulta, ó tempo que retrasa extraordinariamente, unha efectiva incorporación do mundo urbano ó repertorio da literatura galega.

- Reivindicación da lingua. Os intelectuais da xeración de 1846 traballan colectivamente pola reivindicación da singularidade de Galicia e polo tanto sentan as bases do espertar da conciencia idiomática (Hermida, 1991: 62-64), se ben non reivindicaron especificamente a lingua propia de Galicia e, como vemos, producen toda a súa obra en castelán. Aínda que os defensores da orixe celta de Galicia se ocupan sempre de cuestións lingüísticas, intentando demostrar a vinculación do galego cunha posible lingua celta prerromana, hai que esperar ata a xeración do Rexurdimento para encontrar unha decidida reivindicación da lingua, coa inmediata consecuencia do abrollar de autores e publicacións en lingua galega. Un dos principais responsables deste cambio é Manuel Murguía, que foi quen formulou o xa mencionado postulado “lingua distinta, distinta nacionalidade”, e foi un incansable defensor do idioma galego, concibindo o seu uso como un elemento central da reconstrucción nacional de Galicia.⁸⁹

⁸⁹ No seu libro *Los Precursores*, deféndese daqueles que valoraban negativamente as producións encamiñadas á emerxencia dunha literatura nacional galega dende o principio fundamental de reivindicación da lingua:

Y no solo hubo quienes rechazaron el empleo de nuestro idioma en la obra poética, sino que maltrataron de obra y de palabra la tendencia a crear y mantener una literatura puramente gallega, la cual, reflejando la vida, los sentimientos, las aspiraciones y desencantos de nuestro pueblo, nos lleva fatalmente a penetrar en su pasado, pensar en su porvenir, conocer, amar sus glorias y predisponerle para alcanzar otras nuevas... (Murguía, 1885:141).